

Studie a zprávy

Historický sborník pražského okolí
ročník 10 / číslo 2

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kladno

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Nymburk
se sídlem v Lysé nad Labem

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Praha-venkov
se sídlem v Dobřichovicích

Oblastní muzeum Praha-východ

Regionální muzeum v Jílovém u Prahy

Městské muzeum v Čelákovících

© Autoři: Jaroslav Šulc, Vladimír Jakub Mrvík, Václav Matoušek,
Vojtěch Ptáček, Martin Hůrka, Šárka Juřinová, Veronika Stachurová Kucrová,
Veronika Kosová, Martin Dolejský, Milan Pátra, 2022

© Překlady: Michaela Buchtelová, Jaroslav Šulc, 2022

© Redakce: Martin Dolejský, Martin Hůrka, Karel Koucký, Karin Pátrová,
Veronika Stachurová Kucrová, Jaroslav Šulc, Igor Votoupal, 2022

© Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kladno, 2022

© Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Nymburk
se sídlem v Lysé nad Labem, 2022

© Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Praha-venkov
se sídlem v Dobřichovicích, 2022

© Oblastní muzeum Praha-východ, 2022

© Regionální muzeum v Jílovém u Prahy, 2022

© Městské muzeum v Čelákovících, 2022

© Grafická úprava: ASTRON print, s. r. o., 2022

ISSN 1805-3874
evidenční číslo MK ČR: E 23730

Časopis je vědeckým odborným periodikem s vědeckou redakcí, od ročníku 7 vychází pravidelně 2x do roka. Texty zařazené do rubriky Recenzované studie jsou podrobeny nezávislému recenznímu řízení. Autor je povinen před vydáním zapracovat připomínky recenzentů do studie. Články uveřejněné v rubrice Recenzované studie je možné vykázt jako výsledky výzkumu s cílem získání podpory dle zák. č. 130/2002 Sb. o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací z veřejných prostředků a o změně některých souvisejících zákonů (zákon o podpoře výzkumu, experimentálního vývoje a inovací).

Vědecká rada:

PhDr. Daniel Doležal, Ph.D.; Doc. PhDr. Martin Franc, Ph.D.;
Mgr. Jan Hrdina, Ph.D.; Mgr. Jan Kypta, Ph. D.; PhDr. Karin Pátrová, Ph.D.;
Mgr. Veronika Stachurová Kucrová, Ph.D.;
PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., DSc.

Výkonná redakce:

PhDr. Martin Dolejský; Mgr. Martin Hůrka; PhDr. Karel Koucký;
PhDr. Karin Pátrová, Ph.D. (vedoucí redaktorka);
Mgr. Veronika Stachurová Kucrová, Ph.D.;
PhDr. Jaroslav Šulc; Mgr. Igor Votoupal

OBSAH

Recenzované studie

ŠULC Jaroslav, Městečko Brandýs nad Labem kolem poloviny 16. století ve světle nejstarší městské pamětní knihy a urbáře z roku 1553 9

MRVÍK Vladimír Jakub, Snahy (nejen) knížecího rodu Lichtenštejnů o těžbu stříbra ve Stříbrné Skalici 67

MATOUŠEK Václav, (Nejen) „lesní město“ Kersko. Vznik a prvá dvě desetiletí existence rekreačních vilo-chatových kolonií ve středním Polabí 99

Materiály

PTÁČEK Vojtěch, Ovocnictví na Jílovsku ve 20. století 129

Zprávy

HŮRKA Martin, Dendrodata z kostela a tvrze ve Vyšehořovicích 139

JUŘINOVÁ Šárka, Muzea mají sílu měnit svět kolem nás 143

Literatura

Recenze

Pavčina KOUROVÁ – Natálie LUPIENSKÁ, Střípky z historie Vraného nad Vltavou a okolí (Veronika Stachurová Kucrová) 147

Anotace

Irena VEVERKOVÁ, Cesta bez návratu I, II. Kladenská židovská obec v letech 1853 až 1942 (Veronika Kosová) 149

David EISNER – Jan HERGESELL – Ivan VAŇOUSEK, Tvrz v Čelákovcích (Martin Dolejský) 151

Výstavy

Antonín Bečvář (Milan Pátra) 152

Seznam autorů příspěvků 155

Pokyny pro autory příspěvků 156

CONTENTS

Peer-reviewed articles

- ŠULC Jaroslav, The small town of Brandýs nad Labem around the middle of the 16th century in the light of the town's oldest memorial book and urbarium from 1553 9
- MRVÍK Vladimír Jakub, Efforts of (not only) the Princely House of Liechtenstein to mine silver in Stříbrná Skalice 67
- MATOUŠEK Václav, (Not only) "the forest town" of Kersko. The origin and the first two decades of the existence of recreational villa & cottage colonies in the central Elbe River watersheds 99

Articles

- PTÁČEK Vojtěch, Fruit growing in the Jílové u Prahy District in the 20th century 129

Reports

- HŮRKA Martin, Dendro data from the church and fortress in Vyšehořovice 139
- JUŘINOVÁ Šárka, Museums have the power to change the world around us 143

Literature and exhibitions

Reviews

- Pavčina KOUROVÁ – Natálie LUPIENSKÁ, Snippets from the history of Vrané nad Vltavou and its environs (Veronika Stachurová Kucrová) 147

New Book Announcements

- Irena VEVERKOVÁ, Journey of No Return I, II. The Kladno Jewish Community between 1853 and 1942 (Veronika Kosová) 149

- David EISNER – Jan HERGESELL – Ivan VAŇOUSEK, Fortress in Čelákovice (Martin Dolejský) 151

Exhibitions

- Antonín Bečvář (Milan Pátra) 152

- List of contributors** 155

- Instructions for authors** 156

RECENZOVANÉ STUDIE

Městečko Brandýs nad Labem kolem poloviny 16. století ve světle nejstarší městské pamětní knihy a urbáře z roku 1553¹

JAROSLAV ŠULC

Jaroslav Šulc, The small town of Brandýs nad Labem around the middle of the 16th century in the light of the town's oldest memorial book and urbarium from 1553

The article contributes to the study of the urbanization of Bohemia in the early modern age. It focuses on the historical, legal, administrative, economic, social, and urban development of Brandýs nad Labem around the middle of the 16th century. The support provided by the noble family of Krajíř of Krajku and later by the Bohemian king considerably changed the legal status of the town community, the economy, the social structure of the population, the extent and architectural appearance of its settlement area. The development culminated under Rudolf II, who often visited the local castle with his entourage and, in 1581 made Brandýs a royal chamber town. The study examines the first stage of development before 1620. It uses the town's memory book with entries beginning in the early 16th century as a primary source. The year 1559 was chosen as a milestone when the neighboring village's annexation extended the town's settlement area. The introductory chapter sheds light on the medieval history of the site. At the end, there is an annotated edition of the 1553 urbarium.

Keywords

Brandýs nad Labem, urbanization, early modern period, social and economic structure, urban development, administration, pragmatic literacy, urbarium

Předložený článek je příspěvkem ke studiu urbanizace českých zemí v raném novověku.² Věnuje se historickému, právnímu, ekonomickému, sociálnímu a urbanistickému vývoji poddanského a následně komorního městečka Brandýs nad Labem

¹ Výzkum byl podpořen Grantovou agenturou Univerzity Karlovy, projekt č. 1040419 Raně novověké urbáře v kultuře a každodenním životě soudobé společnosti. Afilie: Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta. The study was supported by the Charles University, project GA UK No. 1040419 Early Modern Urbaria in the Culture and Everyday Life of Contemporary Society. Affiliation: Charles University, Catholic Theological Faculty. Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

² K tématu existuje početná literatura různého zaměření. Jejich základním přehledem je např. kapitola Václava Ledvinky, Města v raném novověku v monografii Marie ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ – Ivo CERMÁN a kol., *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 268–306.

na počátku raného novověku, jeho správě a pragmatické písemné kultuře. Shrnuje rovněž aktuální poznatky ke středověké historii lokality. Nejstarší doklady o urbanizaci sídelního prostoru dnešního Brandýsa pocházejí z první poloviny 14. století. Poloha na důležité nadregionální komunikaci, zvané žitavská cesta, vytvářela vhodné předpoklady pro rozvoj místního trhu a vysazení městečka. V přímé návaznosti na přechod Labe směrem ke Staré Boleslavi byl snad ve stejné době postaven hrad, který se stal správním centrem rodícího se panství. Počátky městečka i hradu jsou v literatuře obvykle spojovány s pány z Michalovic, v držení Brandýsa je ale tento rod spolehlivě doložen až kolem poloviny 14. století. Nejsou žádné známky, že by se městečko po právní a ekonomické stránce ve druhé polovině 14. a v 15. století výrazněji rozvíjelo. Ke změně došlo až počátkem 16. století, kdy brandýské panství přešlo do rukou šlechtického rodu Krajířů z Krajku. Krajířové v souladu s dobovými trendy podporovali hospodářské povznesení a právní posílení vlastních urbánních lokalit, čímž sledovali svůj ekonomický prospěch. V roce 1547 bylo dominium jako konfiskát připojeno ke komorní doméně panovníka. Motivace přitom nebyla jen ekonomická. Již od pozdního středověku přitahoval lesnatý region bohatý na zvěř pozornost českých panovníků. Ve druhé polovině 16. století plnilo panství roli loveckého revíru a oblíbené mimopražské rezidence vládnoucích Habsburků. Tento zájem se promítl do rozvoje panství i městečka při jeho správním centru. Vývoj kulminoval za Rudolfa II., kdy došlo k povýšení Brandýsa na královské komorní město (1581).

Studie se zaměřuje na postižení první etapy předbělohorského vývoje Brandýsa nad Labem. Jako mezník byl zvolen rok 1559, kdy došlo k rozšíření městského sídelního prostoru připojením sousední vsi Hrádek. Torzovitý stav pramenů nás místy nutí tuto hranici překročit do počátečních šedesátých let 16. století. Základním pramenem pro studium dějin Brandýsa tohoto období je městská pamětní kniha z let 1560–1656, která obsahuje velké množství opisů starších dokumentů a pamětních záznamů od roku 1508.³ Najdeme zde také hned několik účelových soupisů domů a obyvatel z let 1551–1564, jež mají zásadní význam pro studium profesní a sociální struktury obyvatel městečka a rekonstrukci jeho původní urbanistické podoby. Patrně nejcennějším z nich je výtah z urbáře komorního panství z roku 1553. K článku je připojena edice tohoto pramene, kterou plánoval svého času již nejvýznamnější historik Brandýsa Justin V. Prášek, zůstala ale jen v rukopisu.⁴

³ Státní okresní archiv Praha-venkov se sídlem v Dobřichovicích (dále jen SOKA Praha-venkov), Archiv města Brandýs nad Labem (dále AM Brandýs n. L.), Kniha pamětní z let 1560–1656 (dále jen Kniha pamětní z let 1560–1656).

⁴ Dějiny panství a města zpracoval v trojdílné monografii Justin Václav PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I–III*, Brandýs nad Labem 1908–1913. První díl recenzoval Josef PEKAŘ v Českém časopise historickém 14, 1908, s. 343–347. Edice urbáře z roku 1553 měla být vydána spolu s dalšími prameny ve čtvrtém svazku, který však zůstal jen v rukopisu. Prášková pozůstalost je uložena v Archivu Národního muzea v Praze, fond Justin Václav Prášek, rukopis edice je v kartonu č. 11. K dílu J. V. Práška Karla TEMROVÁ, *J. V. Prášek. Historická studie*, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav 2003.

Hrad, panství a městečko Brandýs nad Labem do roku 1547

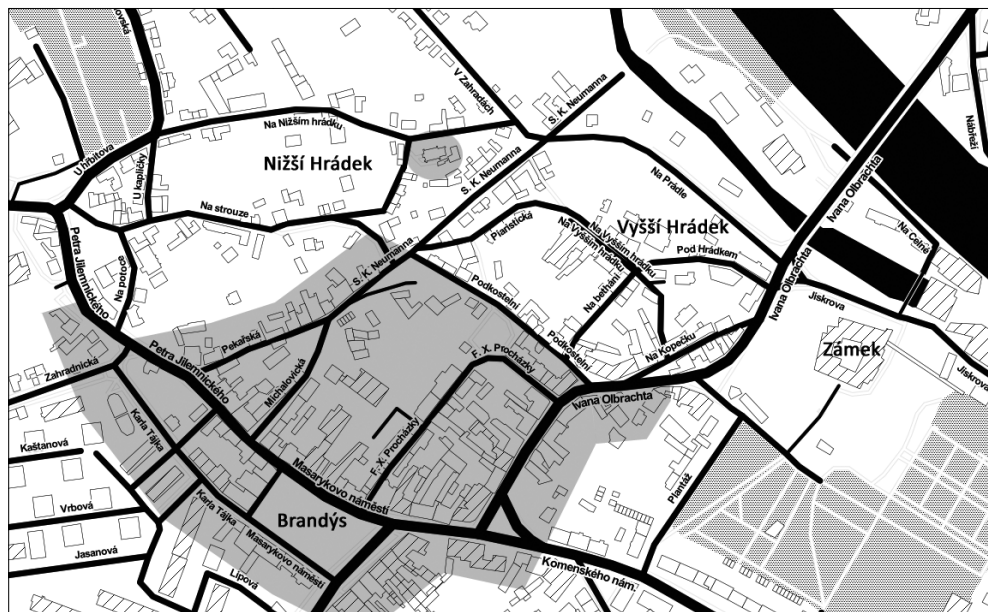
Brandýs nad Labem je městem středověkého původu, chráněným dnes jako památková zóna. Jeho území je situováno ve vyvýšené poloze nad levým břehem Labe v blízkosti historicky významného přechodu řeky. Předpokládá se, že v raném středověku plnil tento prostor funkci zázemí přemyslovského hradiště ve Staré Boleslavi.⁵ Archeologické nálezy prokazují i na území pozdějšího Brandýsa raně středověké osídlení z 10.–12. století.⁶ Urbanismus města dodnes odráží proces složité geneze jeho předmoderního sídelního areálu, který obsahuje vícero historických částí.⁷ Jádrem poddanského městečka byl na počátku 16. století prostor dnešního Masarykova náměstí (původně „rynku“) a nejbližších ulic. Severně odtud, na dvou návrších oddělených údolím Vnořského potoka, známých jako Vyšší a Nižší Hrádek, se nacházelo starší osídlení s původně raně gotickými kostely sv. Petra a sv. Vavřince.⁸ Větší část obou poloh tvořil až do roku 1559 samostatný statek Hrádek, který patřil s výjimkou husitského období jiným vlastníkům než Brandýs. Území městečka v menší míře zasahovalo i na levý břeh Vnořského potoka. V oblasti Nižšího Hrádku k němu přínáležel chrám sv. Vavřince, který plnil

⁵ Souhrn nejnovějších poznatků k raně středověkým dějinám Staré Boleslavi přináší sborník Ivana BOHÁČOVÁ – Andrea BARTOŠKOVÁ (edd.), *Mediaevalia Archaeologica 5. Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*, Praha 2003. K roli Brandýsa TAMTĚŽ, s. 13. Ke středověkým dějinám Brandýsa vedle Prášкова díla také Josef BRANIŠ, *Jak vzniklo město Brandejs nad Labem*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze 15/1, 1907, s. 19–22; Václav VOJTÍŠEK, *Z nejstarších dějin města Brandýsa nad Labem*, Brandýs nad Labem 1937; Josef V. ŠIMÁK, *České dějiny. Díl I. Část 5. Středověká kolonisace v zemích českých*, Praha 1938, s. 953–954.

⁶ Zprávy o archeologických nálezech z katastru Brandýsa nad Labem soustřeďuje Digitální archiv Archeologické mapy České republiky. Do období mladší doby hradištní patří nálezy sídlištního charakteru z prostoru Nižšího Hrádku, objevené v roce 1949 Jaroslavem Kudrnáčem (<https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-195505150>), hrob nebo mladší kostra vhozená do jámy vyhloubené v kulturní vrstvě z 2. poloviny 10. století (<https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-199802063>), dále řadové kostrové pohřebiště odkryté při stavbě hospodářské školy v roce 1939 a datované R. Šanovcem do 11. století (<https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-193900540>), raně středověká keramika z Pražské ulice, vyzdvižená v roce 1910 (<https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-9152625A>), raně středověké kostrové pohřebiště od židovského hřbitova odkryté v roce 1931 (<https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-193100489>). Z prostoru Masarykova náměstí pocházejí zlomky nádoby z konce 12. století, nalezené v roce 1988 při stavbě nákupního střediska, a také sídlištní nálezy datované do období pozdního středověku (před budovou radnice, hlášení z roku 1962). Naposledy byly při rekonstrukci Masarykova náměstí nalezeny dva obtížně datovatelné kostrové hroby (raný středověk až novověk). *Brandýské náměstí včera a dnes...*, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav 2012, s. 14.

⁷ Základní rysy urbanistického vývoje přináší Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I. díl. A–G*, Praha 1996, s. 211–223.

⁸ Ke stáří kostelů *Umělecké památky Čech. A/J. Svazek první*, Praha 1997, s. 115–119. V kostele sv. Vavřince se dochovaly středověké nástěnné malby. K nim naposledy Zuzana VŠETEČKOVÁ, *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*, Praha 2011, s. 58–64.

**Přibližný rozsah původního městečka Brandýsa (šedá),
poloha Vyššího, Nižšího Hrádku a zámeckého areálu⁹**

ve 14.–16. století úlohu brandýského farního kostela, a území při ústí tzv. staré pražské cesty. Samotné toponymum „Hrádek“ navozuje předpoklad existence drobného opevněného sídla, kterému však dosud chybí archeologicky zjištěný protiklad. Součástí dnešního prostoru města je také zámecká oblast blízko labského mostu. Vedle původního hradu k ní náležel vrchnostenský dvůr, mlýn, pivovar se sladovnou a některé další stavby. Středověký vývoj brandýského hradu bohužel není dostatečně prozkoumán, nevíme ani jistě, kdy vznikl. Jeho dnešní uzavřená čtverhranná dispozice je výsledkem dostaveb objektu v renesančním období. Gotického původu jsou dvě srostlé čtverhranné věže ve středu východního křídla a také palác na severní straně. Vzhledem k vazbě na dálkovou cestu uvažoval T. Durdík o možnosti, že Brandýs náleží mezi tzv. uzavěrové hrady.¹⁰

Písemné prameny k raným dějinám Brandýsa jsou skromné. Na konci 13. století se objevuje první zmínka o Hrádku. Najdeme ji v listině pražského biskupa Tobiáše z Benešova z roku 1290 týkající se vsi Polerad, o níž píše, že leží blízko

⁹ Podkladem je mapa z projektu OpenStreetMap, dostupná na webových stránkách <https://openstreetmap.cz/>. K podmínkám užití <https://www.openstreetmap.org/copyright>.

¹⁰ Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 80–82, 577. Zde je uvedena další literatura.

Hrádku („*site prope Hradek*“).¹¹ Listina je dochována vedle originálu i v obsahově odlišné podobě ve formuláři biskupa Tobiáše z Benešova. Pro nejstarší dějiny Brandýsa má tento formulářový koncept samostatný význam, je zde totiž pro lokalizaci vsi použito více okolních míst. Dočteme se tu, že Polerady se nacházejí v blízkosti vsí Záhoří, Popovice, Leva, Brázdím, nedaleko Kostelce nad Labem a také Hradce („*villam Poludrat... sitam prope et inter Zahorzie, Pouoci, Leua, Brazdim villas provincie, que Moziryeche vulgariter appellatur, non longe de Costelec atque Hradecz...*“).¹² Vzhledem k absenci zmínky o Brandýse nad Labem se text formuláře užívá jako důkaz, že sídliště s tímto názvem tehdy ještě nebylo založeno.¹³

Za nejstarší písemný doklad existence Brandýsa nad Labem je považován text listiny hlásící se k roku 1304, dochovaný ve formulářové sbírce Jana z Přimdy. Ta byla sestavena z různých celků v 15. století. Dokument se nachází v části obsahující texty listin biskupa Jana IV. z Dražic.¹⁴ Ve svém pojednání o formulářích jej vydal v 19. století František Palacký, moderní kritická edice listiny i celé formulářové sbírky však dodnes schází.¹⁵ Text vysvědčuje, že kanovníci kapituly ve Staré Boleslavi prodali Hrádek pražskému biskupovi Janovi, který zastupoval Matouše, probošta kapituly v Sadešské. Staroboleslavská kapitula předtím koupila ves od Jana, olomouckého biskupa a sadešského probošta. O Hrádku, jehož příslušenstvím je i kostel sv. Petra, se praví, že je položený nad Labem, při trhové vsi, která se obecně nazývá Brandýs („*sitam super Albeam aput villam forensem, quae Brandis vulgariter nuncupatur*“). Ze zmínky je možné odvodit existenci trhu,

¹¹ Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars II., Annorum 1253–1310*, Praha 1882, s. 642, č. 1491. Originál listiny je uložen v Archivu Pražského hradu, Archiv Pražské metropolitní kapituly, sign. 53-III-4; Tamtéž je pod signaturou 1073-XXXV-34 dochován transsumpt ve vidimaci z roku 1481; k listině též Dalibor HAVEL, *Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře I. (zpracování diplomatického materiálu pro období květen 1283 – květen 1297)*, Brno 2011.

¹² Jan Bedřich NOVÁK, *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, Praha 1903, s. 119–120, č. 149.

¹³ Tak soudil již J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 124 a po něm mnozí další. Prášek se navíc domníval, že Brandýs vznikl přemístěním vsi Leva (Liva), která ležela v západní části pozdějšího katastru města a po roce 1290 mizí z pramenů.

¹⁴ Základní popis obsahu rukopisu provedl Antonín PODLAHA, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní kapitoly pražské. Druhá část. F–P*, Praha 1922, č. 1145, s. 157–159; k rukopisu dále J. B. NOVÁK, *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*, s. XI–XII; František PALACKÝ, *Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmischen Geschichte. Nebst Beilagen. Ein Quellenbetrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im XIII, XIV und XV Jahrhunderte. 2. díl*, Praha 1847, s. 5–7.

¹⁵ Originál formulářové sbírky je uložen v Archivu Pražského hradu, Knihovna Pražské metropolitní kapituly, I 40/2, fol. 310a–311a; edice listiny F. PALACKÝ, *Über Formelbücher, 2. díl*, s. 206–207.

bez dalších dokladů však není důkazem institucionálního města se samosprávou městského typu.¹⁶

Základní sdělení dokumentu o novém nabyvateli Hrádku není v rozporu s dalším známým historickým vývojem. Konfirmační knihy pražského arcibiskupství dokládají, že držitelem patronátního práva ke kostelu sv. Petra a nepochybně i samotné vsi byla ve 14. století skutečně kapitula v Sadské, kterou Karel IV. přemístil k novému kostelu sv. Apolináře na Novém Městě v Praze.¹⁷ O kapitule v Sadské také víme, že v roce 1300 zakoupila majetek v nedalekých Čelákovících.¹⁸ Na počátku 15. století ustanovoval kněze ke kostelu sv. Petra na Hrádku probošt kapituly ve Staré Boleslavi.¹⁹ Někdy poté převzali ves do držení majitelé Brandýsa, páni z Michalovic. V roce 1454 totiž museli majetek navrátit pro neoprávněné nabytí panovníkovi.²⁰ Vrchnostenskou správu zde pak až do roku 1559, kdy došlo ke sloučení s městečkem Brandýsem, vykonávalo nejvyšší pražské purkrabství.²¹

Až do poloviny 14. století se Brandýs nad Labem vyskytuje v písemných prame-
nech pouze ve formě drobných zmínek, které přímo nedokládají, kdo byl v té době
jeho vlastníkem. Přesto v literatuře převládlo mínění, že městečko bylo založeno
na přelomu 13. a 14. století šlechtickým rodem pánů z Michalovic. Potomci moc-
ných Markvarticů se objevují na historické scéně poprvé v roce 1281, kdy je při-
pomínám Jan (I.) z Michalovic, držitel hradu blízko Mladé Boleslavi.²² Jeho synem

¹⁶ K interpretaci termínu „*villa forensis*“ v kontextu vzniku institucionálních měst Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 206–208.

¹⁷ František Antonín TINGL (ed.), *Liber secundus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per Archidioecesim nunc prima vice typis editus, inchoans ab anno 1369 usque 1373*, Praha 1868, s. 77; Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber tertius et quartus Ab anno 1373 usque ad annum 1390*, Praha 1879, s. 81, 132.

¹⁸ J. EMLER (ed.), *Regesta diplomatica II*, s. 801, č. 1865; k majetkovým akvizicím kapituly v Sadské ve zdejší oblasti Emanuel VLASÁK, *Polabské město Čelákovice. Stručné dějiny*, Čelákovice 1990, s. 23.

¹⁹ V letech 1418 a 1434. Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber septimus. Ab anno 1410 usque ad annum 1419*, Praha 1886, s. 251; Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber octavus, nonus et decimus. Ab anno 1421 usque ad annum 1436*, Praha 1889, s. 232.

²⁰ Poddaní z Hrádku odváděli roční úrok v celkové výši 30 kop 22 grošů, 3½ kopy slepic, 12½ kopy a 7 vajec. Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích. Díl 14*, Praha 1895, s. 379.

²¹ Nařízení Ferdinanda I. o sloučení Brandýsa a Hrádku se dochovalo v opisu v urbáři brandýského panství z roku 1651. Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), Velkostatek (dále Vs) Brandýs nad Labem, inv. č. 5931, fol. 131.

²² K dějinám rodu přehledně Zdeněk BERAN, *Poslední páni z Michalovic. Jan IV. († 1435/1436) a Jindřich II. († 1468)*, České Budějovice 2010; ke hradu Michalovice Vladislav RAZÍM – Alena NACHTMANNOVÁ, *Hrad Michalovice*, Památky středních Čech. Časopis Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze 19/2, 2005, s. 1–57.

a nástupcem byl Beneš z Michalovic, který zastával post nejvyššího pražského purkrabího. V roce 1317 byl členem seskupení okolo Jindřicha z Lipé, jež se dostalo do politického konfliktu s českým panovníkem.²³ Následujícího roku postoupil Jan Lucemburský Benešovi za ukončení odboje a složení slibu věrnosti clo společně s tržním právem v „*Menší Boleslavi*“. Toto místo se obvykle klade do oblasti podhradí mladoboleslavského hradu, který koncem 13. století ztratil původní význam střediska panovnické moci v kraji. Benešův syn Jan (II.) z Michalovic přenesl v roce 1334 město zvané „*Mladá Boleslav*“ na někdejší hradní návrší. Mladá Boleslav pak plnila roli hlavního městského centra Michaloviců v Pojizeří.²⁴ Kdy rod majetkově pronikl do oblasti dolní Jizery a soutoku s Labem, není přesně známo. Nejstarší autentický doklad pochází až z roku 1332, kdy Jan (II.) z Michalovic koupil od pražského měšťana Mikuláše Fridrichova ves Skorkov s farním kostelem, ležící na pravém břehu Jizery asi šest kilometrů severovýchodně od Staré Boleslavi.²⁵ Pánem v Brandýse nad Labem je ale Jan (II.) spolehlivě doložen až v roce 1354. Tehdy dosadil kněze k městskému farnímu kostelu sv. Vavřince.²⁶ Za svědectví starší majetkové vazby Michaloviců k městečku či hradu Brandýsu se pokládá záznam Zbraslavské kroniky z roku 1317, kdy král Jan Lucemburský se svým vojskem údajně zamýšlel strhnout most vystavěný jeho nejmenovanými odpůrci blízko tohoto místa („*iuxta Brandeis ultra Albeam*“). Most byl ale údajně pevný („*firmus*“), a tak se královské vojsko obrátilo na východ a dobylo hrádek („*castellum*“) vysehradského proboštství v Tatcích, který se rovněž nacházel v rukou nepřátel českého panovníka.²⁷ Tato zpráva je již od dob J. V. Práška považována za doklad existence hradu či hrádku v Brandýse, který měl být vystavěn k ochraně mostu. Skutečností ale je, že pramen se zmiňuje jen o mostu a o obléhání opevněného objektu na rozdíl od Tatců nic neví. Ze sdělení se také vyvozovalo, že útok na most byl aktem namířeným proti Benešovi z Michalovic. I v tomto případě jde ale jen o hypotézu, pramen stavbu mostu nepřisuzuje žádné konkrétní osobě, hovoří pouze o protivné straně („*adversa pars*“). Pochybnosti vyvolává datum, kdy se

²³ Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, s. 258.

²⁴ Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars IV. Annorum 1333–1346*, Praha 1892, s. 9, 783. K počátkům Markvarticů a Michaloviců v Pojizeří Jan KLÁPŠTĚ, *Počátky Markvarticů a jejich sídelní souvislosti v Pojizeří*, Archeologické rozhledy 65/2, 2013, s. 321–372.

²⁵ Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III. Annorum 1311–1333*, Praha 1890, s. 734, č. 1883.

²⁶ František Antonín TINGL (ed.), *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus, inchoans ab anno 1354 usque 1362. Tomus primus*, Praha 1867, s. 13.

²⁷ Původní znění zprávy: „*Primus quidem exercitus regalis pontem, quem iuxta Brandeis ultra Albeam adversa pars fecerat, evellere proponebat, sed quia firmus erat, abinde declinans Tatyhtz prepositure Wissegradensis castellum occupatum ab hostibus, rex expugnat.*“ *Prameny dějin českých IV*, Praha 1884, s. 244.

událost měla odehrát. Zbraslavská kronika uvádí 24. listopad 1317, kdy je panovník dosvědčen listinou v Lounech a následně 28. listopadu v Praze. Je-li tedy celá zpráva vůbec věrohodná, k akci muselo dojít nejdříve na přelomu listopadu a protozence tohoto roku.²⁸

Důležitým svědkem raných brandýských dějin je dodnes dochovaný bronzový typář městské obce, který Václav Vojtíšek datoval do první poloviny 14. století.²⁹ V pečetním poli je zobrazena erbovní figura jednoocasého vykračujícího lva, položená na trojhranný štít, identifikovaná jako znak pánů z Michalovic. V opise je umístěn text „SIGILLVM CIVIVM DE BRANDIS“, tedy česky „pečeť měšťanů z Brandýsa“. Vojtíšek při dataci typáře patrně vycházel ze známé skutečnosti, že Michalovicové začali před polovinou 14. století užívat jako erbovní znamení polcený štít namísto původní markvartické figury lva. Změna se poprvé projevila za Jana (II.) z Michalovic, který ještě v roce 1339 použil starý typ pečeti se lvem a v roce 1345 jej již nahradil typářem s polceným štítem. Ani pozdější páni z Michalovic se ale původní erbovní figury zcela nezřekli, což se projevovalo nikoliv na pečetích, ale v malované podobě, např. v kostnické kronice Ulricha Richentalu nebo na výzdobě rytířského sálu strakonického hradu. Lva si ponechala v erbu i vedlejší větev Michaloviců, páni z Velešína.³⁰ Jelikož změna erbu neproběhla jednorázově a rod se původního markvartického lva plně nevzdal, není možné jeho výskyt na brandýském pečetidlu použít pro přesné datování vzniku této památky. Na druhé straně se jeví pravděpodobnější, že pochází z doby, kdy lev jako erbovní figura u Michaloviců dominoval a uplatňoval se na pečetích hlavní větve členů rodu, tedy kolem poloviny 14. století.

Brandýský typář naproti tomu spolehlivě dokládá právní statut obyvatel sídliště. Lze se domnívat, že nejpozději na počátku druhé poloviny 14. století zde proces urbanizace pokročil do fáze existence městské obce schopné účastnit se

²⁸ K problémům s datací události ve Zbraslavské kronice Jiří SPĚVÁČEK, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994, s. 258; rovněž *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae Regiae*, Praha 1976, s. 313.

²⁹ Typář je uložen v SOKA Praha-venkov, Sběrka typářů a razítek. V rámci pojednání o městské sfragistice se jím zabýval Václav VOJTÍŠEK, *O pečetech a erbech měst pražských i jiných českých*, Zprávy památkového sboru hlavního města Prahy, svazek osmý, Praha 1928, s. 55–56 (zde i fotografie), 61, 68–71. K dataci typáře TYŽ, *Z nejstarších dějin města Brandýsa n. L.*, s. 19.

³⁰ Martin KOLÁŘ – August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika I*, Praha 1902; Zdeněk BERAN, *Poslední páni z Michalovic. Jan IV. († 1435/1436) a Jindřich II. († 1468)*, s. 48–53. Vyobrazení erbů Markvarticů a Michaloviců viz August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Svazek 2. Atlas erbů. Čechy (1. část)*, ed. Vladimír Růžek, Praha 2001, s. 305–310; TENTÝŽ, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. Svazek 3. Atlas erbů. Čechy (2. část)*, ed. Vladimír Růžek, Praha 2002, s. 38–40. Podle Stanislava Kasíka se se lvem setkáme ještě i u Petra (I.) z Michalovic, zatímco Jan (III.) již užíval jen dělený štít. Stanislav KASÍK, *Jedna genealogická a několik heraldických poznámek k publikaci Zdeňka Berana Poslední páni z Michalovic*, *Genealogické a heraldické listy* 31/2, 2011, s. 81–88.

samostatně diplomatické činnosti. V roli iniciátora změny, přechodu od tržové vsi k městečku, si dovedeme představit např. Jana (II.) z Michalovic, který vystupuje v roli tvůrce města i v Mladé Boleslavi. K dalším svědectvím o městském charakteru Brandýsa náleží zprávy z let 1379 a 1384, ve kterých jsou zmíněny osoby rychtářů. Podle vkladu vloženého do zemských desek prodal v roce 1379 šlechtic Jan z Brázdimi dva holé platy ze svého zboží Ješkovi, rychtáři v Brandýse („*Jesskoni judici de Brandysa*“).³¹ Ješek byl jistě městským rychtářem a zástupcem vrchnosti v městečku, navíc nepochybně svobodného stavu, mohl-li koupit plat na svobodném zboží a klást jej do zemských desek. V roce 1384 byl účastníkem sporu řešeného soudem pražské konzistoře jiný brandýský rychtář Řehoř („*contra judicem Gregorium de Brandis*“).³²

O Brandýse jako o městečku se poprvé výslovně píše v záznamu erekcčních knih pražského arcibiskupství z roku 1404, kde vystupuje Vaněk Hušek z Brandýsa, měšťan tamtéž („*oppidanus*“).³³

Historické informace o Brandýsu pocházející z druhé poloviny 14. a počátku 15. století se týkají zejména kostela sv. Vavřince. Ve stejné době se podle městečka nazýval i církevní děkanát („*Decanatus Brandicensis*“), do jehož obvodu náleželo 23 okolních farních kostelů. Nejbohatší byl zřejmě chrám v Kostelci nad Labem, jehož desátek převyšoval v roce 1352 brandýský o více než čtyřapůlnásobek (68 × 15 grošů). Z větších lokalit sem patřila také Vinoř (45 grošů) nebo Čelákovice (36 grošů).³⁴

Po smrti Jana (II.) z Michalovic (1354) se ujali péče o pozůstalé statky v roli poručníků na místě nezletilého Petra z Michalovic páni z Rožmberka. Prokazuje to mimo jiné zápis konfirmačních knih z roku 1359, kdy Petr z Rožmberka prezentoval kněze ke kostelu ve Skorkově.³⁵ V roce 1356 se Rožmberkové dostali do sporu s císařem Karlem IV., který se chtěl „*pánuom z Michalovic odměniti a zaplatiti Brandýský les vedle Boleslavi i to, což jsú tu v Boleslavi měli*“. Poručníci ale nechtěli k „*tomu trhu ani k té odměně přivoliti, a tak ciesař Karel dobré paměti rozhněvav sě i trhl na jich zbožie do Plzeňska před Strašice...*“³⁶ Římský císař a český král byl nakonec nucen od svého záměru ustoupit. Snad jej motivovala snaha, podobně jako některé z jeho

³¹ Josef EMLER, *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých. Díl I.*, Praha 1870, s. 456, 1458.

³² Ferdinand TADRA, *Soudní akta konzistoře pražské II. (1380–1387)*, Praha 1893, s. 284.

³³ Klement BOROVÝ (ed.), *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. Liber V. (1398–1407)*, Praha 1889, s. 615.

³⁴ Václav Vladivoj TOMEK (ed.), *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z dieceze pražské*, Praha 1873, s. 48.

³⁵ F. A. TINGL (ed.), *Liber primus confirmationum I/1*, s. 97.

³⁶ Bedřich MENDL, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars VI (1355–1363), Fasciculus I*, Praha 1928, s. 196–197. O události také Anna KUBÍKOVÁ, *Rožmberské kroniky krátký a summovní výťah od Václava Březana*, České Budějovice 2005, s. 29, 108. Rovněž J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 120–121.

následovníků, získat do přímého držení pěkný lovecký revír blízko Prahy, roli mohla sehrát také jeho úcta ke svatováclavskému kultu s ústředím ve Staré Boleslavi.³⁷ Jejím projevem bylo i nové opevnění kapitulního okrsku, které zřejmě mělo více symbolický než obranný význam.³⁸ O pobytech Karla IV. ve Staré Boleslavi svědčí doklady z třicátých let³⁹ a z roku 1363.⁴⁰ Uvedená paměť také dokládá příslušnost části Staré Boleslavi k brandýskému panství.

V roce 1362 již dosazoval kněze ke skorkovskému kostelu přímo Petr z Michalovic a stejně tak i v roce 1367 ke kostelu sv. Vavřince v Brandýse.⁴¹ I Petr zesnul předčasně v roce 1368 a rodinný majetek znovu přešel do poručnické správy. Brandýs nad Labem a některé blízké vsi spravovala nejspíše z titulu věnné zástavy vdova Eliška. Dosazovala kněze do Skorkova (1369)⁴², Brandýsa nad Labem (1402, 1407)⁴³ a Mečeřiže (1406, 1407 a 1411, zde společně s vladky ze Slivna).⁴⁴ Ve Skorkově v dalších letech (1390, 1405, 1413, 1425)⁴⁵ vykonával patronátní právo syn Petra z Michalovic Jan (III.), stejně jako v Předměřicích (1380)⁴⁶. Po smrti Elišky se ujal i ostatního michalovického majetku na Brandýsku. Ustanovoval nové plebány

³⁷ I Václav Březan soudil, že příčinou sporu mezi Karlem IV. a Rožmberky byla skutečnost, „že císař k zvůli své a myslivosti chtěl dosáhnouti lesu Brandejského“. A. KUBÍKOVÁ, *Rožmberské kroniky krátký a summovní výťah*, s. 29.

³⁸ Vladislav RAZÍM, *Středověká opevnění českých měst 2/2*, Praha 2020, s. 879–881.

³⁹ Karel IV. ve vlastním životopise v kapitole 11 píše o výkladu evangelia sv. Matouše, o kterém přemýšlel, když usínal v Toušeni, kam přijel ze Staré Boleslavi. Přesné znění: „Cum autem venissemus in Bohemiam, contigit nos venire de Boleslavia in Tussyn, et cum sompnus nos cepisset invadere, supervenit nobis fortis imaginatio de illo evangelio...“ *Prameny dějin českých III*, Praha 1882, s. 355.

⁴⁰ Karel IV. vydal ve Staré Boleslavi 14. 9. 1363 listinu. Milena LINHARTOVÁ – Bedřich MENDL (edd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, Pars 7, 1358–1363, Fasciculus 5, 1362–1363*, Praha 1963, č. 1489, s. 896.

⁴¹ F. A. TINGL (ed.), *Liber primus confirmationum I/1*, s. 171, 190; Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Libri primi pars altera. Ab anno 1363 usque ad annum 1369*, Praha 1874, s. 80.

⁴² F. A. TINGL (ed.), *Liber secundus confirmationum II*, s. 7.

⁴³ Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber sextus. Ab anno 1399 usque ad annum 1410*, Praha 1883, s. 73, 215.

⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 170, 174, 204. Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber septimus. Ab anno 1410 usque ad annum 1419*, Praha 1886, s. 34; Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber octavus, nonus et decimus. Ab anno 1421 usque ad annum 1436*, Praha 1889, s. 232.

⁴⁵ František A. TINGL (ed.), *Libri quinti confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice in vulgus prolati annus 1390*, Praha 1865, s. 22; J. EMLER (ed.), *Libri confirmationum VI*, s. 145; J. EMLER (ed.), *Libri confirmationum VII*, s. 72; J. EMLER (ed.), *Libri confirmationum VIII–X*, s. 94.

⁴⁶ Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Liber tertius et quartus. Ab anno 1373 usque ad annum 1390*, Praha 1889, s. 144.

v Brandýse nad Labem (1418, 1419, 1425)⁴⁷ a v Mečeříži (1423)⁴⁸. Po smrti Jana (III.) dosazovali faráře na Brandýsku jeho synové, v roce 1427 v Předměřicích Petr (II.) z Michalovic a v roce 1433 v Mečeříži Jan (IV.) z Michalovic.⁴⁹ Tyto informace rozšiřují naše povědomí o rozsahu pozemkové domény Michaloviců v dolním Pojizeří. Vedle Brandýsa nad Labem sem patřily jistě také část Staré Boleslavi, lesní komplex za Starou Boleslaví, Skorkov, část Předměřic a Mečeříže.

Jan (III.) z Michalovic rozmnožil na počátku 15. století své državy v oblasti soutoku Labe a Jizery zástavní držbou Toušeně.⁵⁰ Za husitské revoluce zůstal věrným spojencem katolické strany a císaře Zikmunda. Již v prosinci 1420 obsadili podle Vavřince z Březové Brandýs nad Labem a několik okolních tvrzí Pražané, kteří tudy směřovali do hradeckého kraje. Na jaře 1421 následovalo během jejich tažení k Českému Brodu obsazení hradu Toušeně a posléze i Staré Boleslavi.⁵¹ Páni z Michalovic tím ztratili možnost spravovat svůj majetek v Brandýse nad Labem a okolí. Je to zřejmé i z prezentací kněží, které sice probíhaly, z větší části ale byly zřejmě jen formální. Tak např. v roce 1425 Jan (III.) z Michalovic dosadil nového faráře ke kostelu sv. Vavřince v Brandýse, kterého ale uváděl do úřadu farář až ve vzdálených v Michalovicích, „*quia tutus accessus ad eccl. eandem non patet*“.⁵² To samé platilo také pro ustanovování kněží ve Skorkově (1425), Mečeříži (1433) a v Předměřicích (1427). Protože Michalovicové ztratili i Mladou Boleslav a své hlavní sídlo Michalovice, sídlili ve válečných letech na hradě Bezděz, který jim císař Zikmund předal do správy a v roce 1429 do zástavního držení.⁵³ Významnou rodovou akvizicí se stal hrad a panství Hrubý Rohozec s polovicí města Turnova, získané před rokem 1417.⁵⁴

Po porážce radikálního husitského křídla u Lipan se zabraný michalovický majetek vrátil zpět do rukou rodu. V roce 1436 se Petr (II.) z Michalovic psal „*seděním na Túšeni*“⁵⁵, v následujícím roce snad již opět vládl i v Brandýse. Panovník mu toho roku daroval pozemkový majetek v Předměřicích nad Jizerou, nabytý z odúmrti.⁵⁶ Petr (II.)

⁴⁷ J. EMLER (ed.), *Libri confirmationum VII*, s. 251, 282; J. EMLER (ed.), *Libri confirmationum VIII–X*, s. 102.

⁴⁸ J. EMLER (ed.), *Libri confirmationum VIII–X*, s. 54.

⁴⁹ TAMTÉŽ.

⁵⁰ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl patnáctý*, Praha 1927, s. 170.

⁵¹ Vavřinec z BŘEZOVÉ, *Husitská kronika*, Praha 1954, s. 153, 166.

⁵² J. EMLER (ed.), *Libri confirmationum VIII–X*, s. 102–103.

⁵³ František PALACKÝ (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích. Díl druhý*, Praha 1842, s. 446–447.

⁵⁴ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl desátý*, Praha 1895, s. 33.

⁵⁵ František PALACKÝ (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské z archivů domácích i cizích. Díl třetí*, Praha 1844, s. 513.

⁵⁶ Jednalo se o poplužní dvůr, poddanské usedlosti s úrokem, mlýny a další příslušenství po Mikulášovi Kojatovi z Předměřic. V roce 1448 se o majetek přihlásil Jan ze Všechlap, panovník ale potvrdil v roce 1454 jeho vlastnictví Jindřichovi (II.) z Michalovic. Gustav FRIEDRICH (ed.), *Desky dvorské království českého. Díl III. Druhá kniha provolací z let 1411–1448*, in: *Archiv český* 36, Praha 1941, s. 154–155.

z Michalovic se ujal opět i Michalovic a po uzavření smíru s městskou obcí v roce 1436 Mladé Boleslavi.⁵⁷ Později postoupil veškeré své jmění Václavovi z Michalovic, jenž byl velkopřevorem řádu johanitů v Čechách. Ten je krátce poté předal Jindřichovi (II.) Kruhatovi z Michalovic, jímž rod v roce 1468 po meči vymřel.⁵⁸ Za Jindřicha, který sloužil králi Jiřímu z Poděbrad, byly k brandýskému dominiu přikoupeny Čelákovice (před 1451).⁵⁹ Vymřením Michaloviců bylo brandýské panství umenšeno o zástavní Toušeň. Dědičkou zbylého jmění se stala Jindřichova sestra Magdalena, provdaná za Jana Tovačovského z Cimburka. Po úmrtí první choti se Tovačovský před rokem 1476 podruhé oženil s Johankou Krajířovou z Krajku, ženou, která sehrála na přelomu 15. a 16. století v dějinách Brandýsa nad Labem velmi důležitou roli.⁶⁰ Jan Tovačovský byl čelním představitelem strany podobojí v Čechách, současně ale také toleroval na svých panstvích činnost Jednoty bratrské. Právě za Jana Tovačovského a Johanky z Krajku přicházejí první zprávy o aktivitách bratří na Mladoboleslavsku a město samotné se následně vyvinulo v jedno z nejvýznamnějších bratrských center v zemi.⁶¹ Někdy v té době také započala významná pozdně gotická přestavba brandýského hradu, která pokračovala i za následujících majitelů.⁶² Po předčasném Tovačovského úmrtí se stal dědicem cimburského jmění nezletilý syn Jana a Johanky Adam, jehož poručíkem byl ustaven významný moravský šlechtic, politik a znalec práva Ctibor Tovačovský z Cimburka. Ani Adam Tovačovský neměl vyměřen dlouhý život. V roce 1494 se po úmrtí strýce a díky tzv. udělení let mohl chopit správy rodinného jmění, již v roce 1502 ale jako poslední mužský příslušník rodu Cimburků zemřel. Společně s matkou se vzdal zástavního panství Bezděz.⁶³ Před smrtí zajistil formou dlužního úpisu, aby pozemkové jmění v Čechách (Mladá Boleslav, Brandýs nad Labem, Hrubý Rohozec a půl Turnova) připadlo Johance z Krajku. Moravská panství Tovačov a Kojetín odkázal matce řádnou závětí a tato byla brzy poté odprodána.⁶⁴ Paní z Krajku se podruhé provdala za umírněného katolíka a nejvyššího kancléře Jana II. ze Šelmberka. Manželství netrvalo dlouho a po úmrtí chotě se vdova v roce 1508

⁵⁷ Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH (edd.) *Codex iuris municipalis Regni Bohemiae, Tomus III, Privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1420–1526*, Praha 1948, s. 136.

⁵⁸ F. PALACKÝ (ed.), *Archiv český II*, s. 447.

⁵⁹ J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 381–384.

⁶⁰ K Johance z Krajku a jejím následovníkům z krajířovského rodu A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl desátý*, s. 155–156; Z. BERAN, *Poslední páni z Michalovic*, s. 124–128; Stanislava NOVÁKOVÁ, *Krajířové z Krajku. Z Korutan do zemí České koruny*, České Budějovice 2010, s. 75–104.

⁶¹ K počátkům českých bratřů v Mladé Boleslavi Amedeo MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, Praha 1952. Mladé Boleslavi jako příkladu rezidenčního šlechtického města se věnoval Robert ŠIMŮNEK, „Dobrá vrchnost“ a její rezidenční město. *Mladá Boleslav kolem roku 1500*, *Středočeský sborník historický* 46/2, 2020, s. 11–82.

⁶² Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, s. 81.

⁶³ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl desátý*, s. 15.

⁶⁴ V 1503 obojí získal od Johanky z Krajku Vilém z Pernštejna. Antonín UGWITZ, *Z minulosti města Tovačova a okolí*, Prostějov 1907, s. 26.

ocitla ve složité situaci. Významnou roli v tom hrála skutečnost, že v té době již byla známá svou otevřenou podporou Jednoty bratrské. Po vydání tzv. svatojakubského mandátu (1508) čelila Johanka útoku nejvyššího kancléře Albrechta Libštejnského z Kolovrat, před nímž musela dokonce vojensky bránit Brandýs nad Labem. V letech 1511 a 1512 se zase dostala do konfliktu s vdovou po Albrechtovi Kateřinou z Kolovrat a i tehdy naslouchala obviněním z kacířství. Za Johanky byly založeny bratrské sbory vedle Mladé Boleslavi i v Brandýse nad Labem, Čelákovících a Turnově. Společně se svými manžely a poté sama vydala několik privilegií na obdarování pro městečka na rodinných panstvích, v roce 1508 i pro Brandýs nad Labem. V roce 1512 se paní z Krajku rozhodla po diskusi s radou starších konanou v Brandýse nad Labem předat svůj majetek do správy bratru Konrádovi (III.) z Krajku, který na její politiku vůči bratrům plně navázal. V letech 1515 a 1531 i on obdaroval městečko Brandýs novými svobodami. Za Konráda se ztenčil rodový majetek prodejem panství Hrubý Rohozec s dílem města Turnova, k brandýskému panství naopak přibyla Toušeň s Opočnem.⁶⁵ Posledním členem rodu v držení Brandýsa byl Konrádův syn Arnošt Krajíř z Krajku. V letech 1541–1542 nechal v městečku vystavět pro Jednotu nový sbor na místě pozdějšího farního kostela Obrácení sv. Pavla. Pro Brandýské vydal listinu na svobody z roku 1545 a přenechal jim příjmy z pokut. V roce 1547 se zapojil do stavovského odboje proti Ferdinandovi I. Následně byl po soudním procesu donucen odstoupit brandýské panství panovníkovi, které se tak stalo součástí komorní domény. Mladá Boleslav byla Arnoštovi ponechána v držení formou manství.⁶⁶

K brandýskému panství v roce 1547 patřily městečka Brandýs nad Labem a Toušeň se zámky a poplužními dvory, městečka Čelákovice, Mečeříž, Stará Boleslav, celé vesnice Lhota, Hlavenec, Konětopy, Hřivno, Kochánek, Předměřice, Tuřice, Sobětuchy, Skorkov, Sojovice, Otradovice, části vsí Vestec, Nedomice a Dřevčice, platy z Kostelního Hlavna, Benátek nad Jizerou a Škvorce a poplužní dvůr v Opočně. Při postupování statku komorní správě je zmíněn také les Bor, most u Brandýsa a kostely v Brandýse, Čelákovících, Staré Boleslavi, Mečeříži, Předměřicích a Skorkově.⁶⁷

Vztahy vrchnosti k městečku, ekonomika, urbanismus a pragmatická písemná kultura okolo poloviny 16. století

I. Vrchnost versus městečko. Podpora, kontrola, výběr platů a dávek

Vztahy mezi vrchností a městečkem Brandýsem nad Labem je možné v písemných pramenech blíže sledovat teprve v éře Krajířů z Krajku. Pro vzájemné postavení byl určující statut Brandýsa jako poddanského městečka. Jeho obyvatelé měli tolik městských svobod, kolik jim jich jejich vrchnost udělila. Krajířové, podobně jako jiní pozemkoví vlastníci podporovali svá města a městečka, která plnila úlohu lokálních

⁶⁵ Stalo se tak v roce 1534. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl desátý*, s. 200.

⁶⁶ Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská, 1526–1547, I/II*, Praha 1984, s. 299–309.

⁶⁷ Národní archiv, Desky zemské, sign. DZV 8 F 17.

tržních, případně i správních, rezidenčních nebo náboženských center. K podpoře jejich prosperity mířily výsady, jež posilovaly ekonomiku městských obcí, prvky samosprávy a vytvářely příhodné existenční podmínky pro rozvoj lokality. Na druhé straně si pán města ponechával v rukou takové nástroje, které mu umožňovaly efektivně prosazovat vlastní zájmy. Náleželo k nim právo obsazovat nejdůležitější orgány městské samosprávy (konšelskou radu a úřad rychtáře) a usměrňovat různé oblasti života poddaných měšťanů prostřednictvím normativů a nařízení. Městská obec i jednotliví obyvatelé byli zavázáni vůči vrchnosti poslušností a k plnění uložených povinností. Za to mohli očekávat, že se jim od jejich pána dostane ochrany a podpory v nouzi, která v období tradiční společnosti přicházela rychleji a častěji, než jsme dnes zvyklí. V oblasti reglementace a sociální kontroly spolupůsobila s orgány vrchnosti městská samospráva, jejímž hlavním představitelem byla městská rada.

Je známo, že Michalovicové a jejich nástupci Cimburkové podporovali udílením výsad svá města, pro Brandýs není ale žádné obdarování doloženo. V oblasti Pojizeří plnila úlohu hlavního městského centra Michaloviců Mladá Boleslav.⁶⁸ Ke změně došlo až za sourozenců Johanky a Konráda (III.) z Krajku, kteří vydali ve prospěch Brandýsa několik důležitých listin. K nim se před polovinou 16. století přidal také Arnošt Krajíř z Krajku. Johanka z Krajku byla účastna na podpoře vlastních vrchnostenských měst a městeček již od konce 15. století. Společně se synem Adamem z Cimburka vydali v roce 1494 listinu pro Doksy, na jejímž základě bylo městečko osvobozeno od vykonávání robot a bylo mu uděleno právo čižby.⁶⁹ Další listiny vydala Johanka jménem svým a svého manžela Jana II. ze Šelmberka po roce 1502, kdy se stala dědičkou rozsáhlého pozemkového jmění po vymřelých Cimburcích. V roce 1503 obdarovali společně Tovačov na Moravě, když se vzdali práva na odúmrtí, zbavili měšťany většiny robot a udělili jim též právo svobodného stěhování. Ve stejném roce vydali dvě listiny pro Mladou Boleslav na potvrzení přechozích výsad. V roce 1506 potvrdili rohozecké části města Turnova starší výsadu Adama z Cimburka na výhradní sklad a prodej soli, rozšíření dědického práva a postoupení odúmrti městu.⁷⁰ V roce 1508 darovala Johanka měšťanům v Mladé Boleslavi příjem ze cla.⁷¹

⁶⁸ Ve vztahu k městům byl aktivní např. Jan (III.) z Michalovic, který vydal na konci 14. století několik listin pro Českou Kamenici, Benešov nad Ploučnicí nebo Benešov nad Černou. Petr (II.) z Michalovic a Jindřich (II.) Kruhlata z Michalovic obdarovali před polovinou 15. století opakovaně Mladou Boleslav. Antonín HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis Regni Bohemiae, Tomus IV–1, Privilegia non regalium civitatum provincialium annorum 1232–1452*, Praha 1954, s. 169, 180, 181, 215, 216; J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIEDRICH (edd.) *Codex iuris municipalis III*, s. 136, 223, 234, 239.

⁶⁹ SOA Praha, Rodinný archiv Valdštejnů, Mnichovo Hradiště, inv. č. 138.

⁷⁰ Antonín HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis Regni Bohemiae, Tomus IV–3, Privilegia non regalium civitatum provincialium annorum 1501–1526*, Praha 1948, s. 88, 90.

⁷¹ A. HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis IV–1*, s. 169, 180, 181, 215, 216; J. ČELAKOVSKÝ – G. FRIEDRICH (edd.) *Codex iuris municipalis III*, s. 1064.

Obdobný způsob podpory „*obecného dobrého*“ jako u Turnova a Mladé Boleslavi byl zvolen také v případě Brandýsa nad Labem. Privilegium pro něj vydala Johanka sama po smrti manžela v roce 1508. Na žádost zástupců městečka darovala zdejší obci svůj domek na rynku vystavěný starým rychtářem Jiříkem, zvaný kancelář, aby si v něm zřídili sklad soli (kašnu). Současně jim udělila právo výsadního solního obchodu, svolení vařit pivo bez platů vrchnosti a zakázala dovoz hostinských piv vyjma starého piva a vína. Městečku přenechala také plat vybíraný „*od starodávna*“ v tržní den (úterý) od řezníků, kramářek, hokyň a ševců, stejně jako z ovoce nebo jiných věcí k jídlu, které by kdo přivezl na trh v jiný den. Jako náhradu za výsadu solního obchodu měli Brandýští za povinnost odvést jednou za rok jeden soudek soli. Uvedené svobody se staly základem ekonomického rozvoje městečka v první polovině 16. století.

Nemenší důležitost mělo privilegium Konráda (III.) Krajíře z Krajku, který v roce 1515 na žádost své sestry Johanky udělil měšťanům některá práva v oblasti nakládání s majetkem a dědictvím. Určil, že každý obyvatel města je oprávněn nakládat volně se svým movitým a nemovitým majetkem, tedy jej buď za života postoupit nebo kšaftem odkázat komukoliv na panství i mimo něj. V případě, že zesnulý o svém majetku před smrtí nepořídil závěť, měl dědit nejbližší příbuzný za podmínky, že dům nebo grunt bude řádně osazen. Pokud se nepodařilo do roka nalézt dědice, statek připadl obci, která měla povinnost zaplatit dluhy a nemovitost řádně osadit hospodářem. Další opatření se týkalo nedbalých hospodářů, kteří by chtěli prodat grunt. Měli být přinuceni obcí i vrchností k pořádku a dům nejprve opravit.⁷²

Další listina pro Brandýs pochází z roku 1531, vydali ji společně Konrád s Johankou z Krajku. Obec jejím prostřednictvím získala příjmy ze cla, dosud vybíraného do vrchnostenské komory, „*aby oni... dostatečněji tu v městě i okolo městečka cesty opravovali, tak aby lidé s těžkými povozy a náklady jezdit mohli a na statcích svých jakožto na koních a vozích škody nebrali...*“.⁷³ V roce 1538 připojil Konrád (III.) ještě obdarování, jímž postoupil Brandýským pozemky v tzv. Léblovsku, což bylo území někdejší zaniklé vsi Leblovice. Pozemky se nacházely při cestě do Kostelce nad Labem. Měly sloužit obci zejména pro pasení dobytka a přispívat tak ke zlepšení živností.⁷⁴

Poslední krajířovská listina pro město pochází z roku 1545. Nový pán Arnošt Krajíř z Krajku v ní potvrdil všechna starší privilegia a navíc umožnil brandýským sousedům, ať už jsou jimi „*dobře zachovalí sirotci*“, nebo „*synové, zde v městě pořádně zplození*“, volné stěhování bez nutnosti výhostu. Podmínkou bylo řádné osazení gruntu jiným hospodářem.⁷⁵

⁷² A. HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis IV*–3, s. 284–285.

⁷³ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 25–26 (4–5).

⁷⁴ TAMTÉŽ, fol. 26–27 (5–6).

⁷⁵ TAMTÉŽ, fol. 27–29 (6–8).

Také Ferdinand I. v roce 1558 potvrdil obyvatelům městečka všechna starší práva, navíc jim udělil čtyři nové výroční trhy, první dva na sv. Vavřince a v úterý po sv. Alžbětě „s *frejunkem obyčejným*“ a druhé dva na vlnu v úterý po sv. Filipu a Jakubu a v úterý před narozením Panny Marie. Současně poskytl obci právo pečetit červeným voskem.⁷⁶ Po roce 1547 byla vůle vrchnosti manifestována novými způsoby odpovídajícími byrokratickému způsobu úřadování, tedy mandáty nebo listy. Jako příklad lze uvést poručení císaře Ferdinanda z roku 1559, kterým nařizoval brandýskému hejtmanu, aby umožnil městské obci odvádět vodu ze zámku potrubím pro potřeby městečka.⁷⁷ Do stejné kategorie náleží také důležité rozhodnutí panovníka ze stejného roku o připojení vsi Hrádku k Brandýsu, které znamenalo podstatné rozšíření prostorového areálu městečka a bylo předpokladem jeho dalšího urbanistického a stavebního rozvoje.⁷⁸

Vedle výsad vydávala vrchnost také normativy dlouhodobější povahy, kam náleží např. nařízení Arnošta Krajíře z Krajku týkající se pekařů a pečení chleba, vaření piva, obchodu s obilím, řeznictví, prodeje oleje a trestání smilníků (1531)⁷⁹, ustavení o pokutách za přestupky od Arnošta Krajíře z Krajku věnovaných obci (1547)⁸⁰, nařízení Konráda z Krajku o řeznících (bez data)⁸¹ nebo tzv. zpráva a naučení Arnošta z Krajku pro sousedy rytířského i městského stavu (protipožární a pořádková nařízení).⁸² Nařízení pána nebo jeho zástupce byla někdy předkládána do rady, která je projednávala a vyhlašovala. Hejtman jako hlavní představitel vrchnosti na panství zasahoval do dění v městečku více nebo méně formálním způsobem. Oficiální charakter mělo např. písemné rozhodnutí hejtmana Oprštorfa (reprezentující ovšem vůli panovníka) ve sporu mezi obcí města a jejím spolusousedem a současně císařským stavitelem Mateem Borgorelim z roku 1556, které se týkalo tržních platů z užívání domovních podloubí.⁸³ Hejtman hrál rovněž zásadní roli při obsazování úřadu konšelů a rychtáře, konaného při každoročních posudcích. Při této příležitosti také často přednášel vůli pána městečka. Tak tomu bylo např. při posudku v roce 1561. Hejtman po sázení nové rady a rychtáře přednesl přítomným „*poručení*“ o některých záležitostech. Mimo jiné nařídil, aby se v městském špitále zaopatřovalo pouze „*dobrých chudých lidí*“ neschopných práce, nikoliv však „*kurev a těch žen podezřelých*“, případně osob obojího pohlaví, „*kteríž by nešlechtnost páchali*“. Dále ustanovil, aby jistá mužská osoba v termínu doložila, že první choť jeho současné manželky zahynul, a rovněž seznámil

⁷⁶ TAMTÉŽ, fol. 30–32 (9–11).

⁷⁷ TAMTÉŽ, fol. 33 (12).

⁷⁸ TAMTÉŽ, fol. 33 (12); SOA Praha, Vs Brandýs nad Labem, inv. č. 5931, fol. 131.

⁷⁹ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 35–37 (14–16).

⁸⁰ TAMTÉŽ, fol. 42 (21).

⁸¹ TAMTÉŽ, fol. 52 (31).

⁸² TAMTÉŽ, fol. 48–50 (27–29).

⁸³ TAMTÉŽ, fol. 29–30 (8–9).

přítomné s císařským mandátem týkajícím se „zlehčení“ jeho osoby.⁸⁴ K méně formálním metodám zasahování hejtmana do chodu městečka lze zařadit podnět (slovy pramene „ponouknutí“) k uspořádání sbírky na stavbu zdi okolo nového městského farního kostela Obrácení sv. Pavla.⁸⁵

Ke vztahům mezi pánem městečka a jeho obyvateli patřil také odvod povinných dávek a platů. Základní povinností sousedů, tedy držitelů nemovitostí, byl odvod peněžní a naturální renty, případně i plnění dalších předepsaných povinností. Podobně jako u venkovského obyvatelstva byly povinnosti osedlých obyvatel i v poddanském městečku evidovány urbářem. Podle urbáře z roku 1553⁸⁶ odváděli Brandýští základní peněžní dávku z domu včetně dědičných pozemků (louky, pole), placenou v termínech sv. Jiří a sv. Havla, svatohavelský plat zvaný ženné peníze, který nejspíše vznikl relucí ženné roboty, naturální podobu měl tzv. úroční oves. Roboty nebyla na jednotlivých domech vůbec předepsána. Výše platů byla různorodá. Základní urbářová dávka z domu a z dědičných pozemků začínala na jednotkách grošů a v naprosté většině případů nepřesahovala v obou termínech jednu kopu grošů. Ženné peníze se pohybovaly v rozmezí 1½–7½ grošů, dávka úroční ovesa dosahovala ½–2 korce. Přibližně polovina sousedů odváděla k základním platům navíc tzv. zvláštní platy z dalších pozemků, získaných pravděpodobně nedlouho před sepsáním urbáře. Jednalo se většinou o pole a louky od vrchnosti i soukromých osob, výjimečně též chmelnici, štěpnici a ostrov. Zvláštní platy, které dokládají význam zemědělské výroby měšťanů, nezřídka výrazně navyšovaly celkovou výši peněžní renty. Jako příklad lze uvést dům kováře Urbana na východní straně rynku, který odváděl z domu pouze dva groše, z připojené louky, chmelnice, štěpnice a z orné půdy ale navíc dalších 120 grošů.⁸⁷ Celková výše renty v penězích se pohybovala u jednotlivých měšťanů v rozmezí od 3½ do 165 grošů, průměrná výše dosahovala 42 grošů. Dalších příjmů, např. z tržních poplatků, cla nebo pokut, se Krajířové vzdali ve prospěch městské obce. Urbář z roku 1553 neuvádí žádné společné povinnosti obyvatel městečka. Zdá se nicméně, že takové existovaly, jsou totiž uvedeny v urbářích z let 1592 a 1651.⁸⁸ Zahrnovaly původně dědičný plat za vedení vody ze zámku do městečka, každoroční odvod soudku soli, účast na opravách brandýského mostu, odvod sena z luk měšťanů a robotu hrabání sena pro ty držitele domů, kteří nemají dědiny.

Vrchnost měla důležitý vliv také na náboženský život městského společenství, plynoucí z titulu patronátního práva ke zdejšímu farnímu kostelu sv. Vavřince.⁸⁹

⁸⁴ TAMTÉŽ, fol. 174 (160).

⁸⁵ TAMTÉŽ, fol. 45 (24).

⁸⁶ TAMTÉŽ, fol. 60–69 (39–48).

⁸⁷ TAMTÉŽ, fol. 62 (41).

⁸⁸ Urbář z roku 1592 je dochován v torzu a je dnes uložen v Archivu pražského hradu. Urbář z roku 1651 najdeme v SOA Praha, Vs Brandýs nad Labem, inv. č. 5931

⁸⁹ Náboženský život městečka podrobně popisuje J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 227–277.

V důsledku husitské revoluce byly Čechy nábožensky rozděleny mezi utrakvisty a katolíky. O kostele sv. Vavřince víme, že v pohusitském období náležel straně podobojí. V důsledku náboženské orientace Krajířů, kteří počínaje Johankou z Krajku podporovali na svých panstvích činnost formálně ilegální Jednoty bratrské, vznikl také v Brandýse nad Labem sbor a bratři si postavili pro účely společného setkávání sborový dům. Existoval prokazatelně v roce 1511, kdy k němu Johanka z Krajku dědičně připojila některé pozemky v Hluchově. Zdá se, že utrakvistický kostel sv. Vavřince nebyl dlouhodobě obsazen kněžími.

V roce 1531 zde bratři začali sloužit bohoslužby i pro utrakvistické obyvatele městečka, událost však vzbudila mezi utrakvistickými stavy velký rozruch a dostala se až ke králi, který této praxi učinil přítrž. V podpoře jednoty pokračoval po Konrádovi i Arnošt z Krajku, který nechal vystavět v letech 1541–1542 novou budovu sboru. Ve čtyřicátých letech jej vedla přední autorita Jednoty kněz Jan Černý. Po konfiskaci Brandýsa panovníkem a připojení ke komorní doméně byl sbor uzavřen a činnosti Jednoty ve městě byla učiněna přítrž. Někteří obyvatelé se z toho důvodu z městečka vystěhovali. Nový sborový dům byl potom z rozkazu krále učiněn farním chrámem strany podobojí na místo dosavadního kostela sv. Vavřince.

II. Ekonomika, sociální skladba obyvatel a urbanismus městečka

Po ekonomické stránce lze Brandýs nad Labem charakterizovat jako řemeslnicko-zemědělské městečko, jehož obyvatelé získávali obživu provozováním řemesel, obchodem, poskytováním služeb, pivovarnictvím a doplňkově zemědělskou výrobou.⁹⁰ Usazovali se zde také zaměstnanci velkostatku, lesní správy a lidé vázaní službou k panovníkovi. Již formulářová listina hlásící se k roku 1304 přisuzuje místu při důležitém labském přechodu tržní funkci. Obchod byl stimulován provozem na dálkových komunikacích. Vedle starší žitavské cesty je v raném novověku doloženo, že skrze město vedla i odbočka tzv. lipské silnice, zachycená ještě na Müllerově mapě Čech z roku 1720. Do Brandýsa přicházela od Chlumína skrze Jiřice a předměstí Kostelce nad Labem, načež pokračovala dále k Toušeni, Čelákovcům a Kolínu.⁹¹

K údržbě vytižených cest v městečku a jeho okolí bylo již ve středověku vybíráno clo, jehož výnos Konrád (III.) a Johanka z Krajku v roce 1531 přenechali k dobru městské obci.⁹² Celní sazebník zapsaný v roce 1560 do městské pamětní knihy

⁹⁰ K živnostem, obchodu a městskému hospodářství J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 174–215; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 113–139.

⁹¹ Doklady o této cestě přináší J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 13; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 128–129; v silničním patentu z roku 1727 byl směr cesty do Lipska vedoucí přes Brandýs nad Labem a vyhýbající se hlavnímu městu zakázán. František ROUBÍK, *Silnice v Čechách a jejich vývoj*, Praha 1938, s. 31.

⁹² Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 25–26 (4–5).

ukazuje na druhy převáženého zboží.⁹³ O brandýských trzích prvně hovoří listina Johanky z Krajku z roku 1508. Dědičná paní tehdy postoupila svému městečku „stadávny“ plat z úterního trhu vybíraný od řezníků, kramářek, hokyň a ševců i od dalších obchodníků, kteří prodávali ovoce a další potraviny v jiné dny. V Brandýse se tedy za starých časů konal každé úterý týdenní trh na rynku, zvaný v roce 1563 jako svobodný⁹⁴, ovoce a další potraviny bylo možné prodávat i v jiné dny. V roce 1531 nařídil Arnošt z Krajku na místě svého otce v reakci na nedostatek domácích řezníků, aby ve „dny trhové a sobotní“ měli možnost prodávat maso tzv. huntýři, tj. přespolní řezníci, kteří do města přiváděli živý dobytek a zde jej na určeném místě a pod dohledem poráželi.⁹⁵ V roce 1539 vydal další nařízení k prodeji masa Konrád Krajíř z Krajku, který umožnil řeznickým tovaryšům a pacholkům v domech sousedů a hostinských nabízet maso každý den nebo dle potřeby v masných krámech.⁹⁶ Nedostatek řádně vyučených odborníků se projevoval na počátku třicátých let i v pekařském řemesle. Chléb proto pekli a prodávali i pekařští samoukové. Cenové regulaci podléhal ve stejné době prodej obilí a oleje.⁹⁷ Zdá se, že v praxi se později i nepotravinářské zboží prodávalo mimo úterní svobodný trh. Ukazuje to stížnost hrnčíře Jana z roku 1563 na „podruhyně anebo hokyně“ i některé jmenovitě uvedené sousedy, že prodávají každý den nepolévané hrnce z Levína na Litoměřicku a polévané z Českého Brodu, čímž mu kazí živnost. Městská rada se usnesla, aby brandýský hrnčíř sám do sv. Jana Křtitele prodával každý den oba druhy hrnčířského zboží, kdežto zboží z Levína mohou prodávat sousedé jen o úterním svobodném trhu. Prodej polévaných hrnců z Českého Brodu byl povolen podruhům „pro dostatek obce“ každý den.⁹⁸ Tato informace mj. ukazuje, že obchodem se vedle sousedů zabývali samostatně také podruzi, považovaní spolu se sousedy za osoby „trpící“ s městem. Později přibyl týdenní svobodný trh vedle úterý také v sobotu. Připomíná se po třicetileté válce, kdy došlo k obnovení starého pořádku v organizaci městského obchodu. Tehdy se také dozvídáme o sortimentu zboží nabízeného na týdenních trzích, který je snad možné vztáhnout i na starší dobu. Prodávalo se tu obilí, chléb, omastek, med, vosk, vlna, plátna, len, konopí, koudel, živý dobytek, husy, slepice, vejce, dřevo, seno, sláma, šindele, prkna, cibule, řepa, křen, petržel, salát a ovoce.⁹⁹ Bylo již zmíněno udělení čtyř výročních trhů císařem Ferdinandem I.

⁹³ Clo se platilo z koní ve voze i mimo vůz, z vína, obilí, sýrů, sukna, dřeva, ovoce, hrnců, soli, krámských soudků, železa, seker, ryb, kos, srpů, plátna, vlny, herynků, másla, sádla a medu, volů, krav, ovcí, sviní a vepřů, koz, skopových a jehněčích kůží. Zboží nabízené k prodeji na místním trhu bylo od cla osvobozeno. TAMTÉŽ, s. 157–158 (139–140).

⁹⁴ TAMTÉŽ, fol. 59 (38).

⁹⁵ Dobytek bylo možné dle obecního svolení z roku 1539 kachat jen na Polabí pod kostelem sv. Vavřince. TAMTÉŽ, fol. 37, 41 (16, 20).

⁹⁶ TAMTÉŽ, fol. 52 (31).

⁹⁷ TAMTÉŽ, fol. 35–37 (14–16).

⁹⁸ TAMTÉŽ, fol. 59 (38). Text stížnosti publikoval i J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 212.

⁹⁹ SOKA Praha-venkov, AM Brandýs n. L., Pamětní kniha z let 1622–1752, fol. 158.

v roce 1558, z toho dva byly zaměřeny na vlnu. V roce 1560 zapsal brandýský městský písař do pamětní knihy, že obecní příjmy z obchodu s vlnou by se zvýšily, pokud by okolní sedláci byli povinni prodávat vlnu jen na městském trhu, nebo ji alespoň vezli k městské váze, a povinnost realizovat prodej vlny skrze městský trh by platila i pro sousedy.¹⁰⁰ Zdá se, že trh s vlnou se v Brandýse neprosadil, ještě v roce 1575 si zástupci při obecním soudu stěžovali hejtmanovi, že trhy velmi scházejí, lidé vlnu k městu „*nenesou ani nevezou*“, nýbrž „*po všech... prodávají*“.¹⁰¹

Obchody se neodehrávaly jen na volném prostranství rynku, ale též v podloubích městských domů. Někteří sousedé budovali krámy také ve vlastních domech. V roce 1556 se obec usnesla, že majitelé domů nesmí o svobodném trhu vybírat z nájmu tržních míst pod podloubími i mimo ně poplatky, neboť jsou určeny do městské pokladny.¹⁰²

Od počátku 16. století se v Brandýse nad Labem rozvíjelo měšťanské pivovarnictví. Zásahu na tom měla opět Johanka z Krajku a její obdarování z roku 1508. Z něj plyne, že někteří obyvatelé se vařením a prodejem piva zabývali ještě před vydáním listiny. Oprávnění k této činnosti bylo tak jako v jiných městech vázáno na vlastnictví domu, vařit tedy původně mohli všichni sousedé. Při vaření piva se patrně záhy začal uplatňovat nákladnický systém, který umožňoval zapojení do odvětví všem právoplatným obyvatelům, aniž by sami museli ovládat plně příslušná řemesla a individuálně investovali do výrobních technologií. Prvním podrobným dokladem o vaření piva je smlouva s pivovarnickým mistrem Janem a jeho pomocníkem Fabiánem uzavřená představiteli městečka a některými nákladníky v roce 1517. Dokument dokládá jak nákladnický způsob vaření, tak existenci městského pivovaru, který stál spolu s městskou sladovnou v ulici Pražská. Seznamuje nás navíc částečně s vlastním procesem výroby, povinnostmi pivovarníka i nákladníka.¹⁰³ V první polovině 16. století se v Brandýse vařila převážně jen bílá piva z pšeničného sladu (zvaná též „*hostinská*“). Právě na ně se vztahoval již v roce 1508 uvedený zákaz konkurence dovozem. Stará piva se nevařila a mohla se spolu s vínem volně dovážet. Situace se začala měnit až na počátku šedesátých let 16. století, kdy nákladníci

¹⁰⁰ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 158 (139).

¹⁰¹ TAMTÉŽ, fol. 235 (233).

¹⁰² TAMTÉŽ, fol. 100 (81). Doklady ke krámům v domech uvádí J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 213.

¹⁰³ Smlouva byla opsána ze staré pamětní knihy a vložena v roce 1560 do pamětní knihy z let 1560–1656, fol. 159. Pivovarnický mistr a jeho pomocník byli podle smlouvy povinováni vypomoci nákladníkovi nebo jinému sousedovi s kropaním sladu, jeho pytlováním, nakládkou na vůz, měli se účastnit jeho převozu do mlýna a vykládky, po semletí sladu se měli účastnit jeho přepravy do pivovaru. Zde měli vařit pivo, pomáhat při jeho slévání, odvozu mláta (nerozpustný zbytek sladiny užívaný ke krmení dobytka) a spilkování (kvašení ve spilce). Nákladník nebo jiný soused, který by vařil, měl za povinnost obstarat pro pivovarníka a jeho pomocníka stravu, a to již v předvečer vaření, po ukončení díla jim měl zaplatit za jejich práci 5 českých grošů, případně jim dát dobrovolný příspěvek na lázeň.

získali možnost vařit svobodně také jednu várku starého piva ročně a ve stejné době někteří sousedé vařili i hořké pivo.¹⁰⁴ Důležité opatření v pivovarnictví bylo vydáno v roce 1531. Městská rada se tehdy obrátila na Arnošta Krajíře z Krajku s prosbou o radu a opatření k odstranění nedostatků obce ve věci pečení chleba, vaření piva a překupování obilí. Arnošt Krajíř v reakci na žádost vydal v zastoupení svého otce Konráda Krajíře k věci podrobné nařízení, které spočívalo zejména ve zřízení pekařského a nákladnického pořádku „*podobných k cechů*“ s povinnou účastí všech pekařů v případě prvním a pivovarských nákladníků v případě druhém. Do čela obou sdružení dosazovala městská rada starší přísežné. Nově ustavená zařízení současně převzala od městské rady rozhodování v jim svěřených záležitostech, tedy pečení a prodeje chleba, vaření a prodeje piva.¹⁰⁵ V roce 1561 byly členy pořádku pivovarských nákladníků 36 sousedů.¹⁰⁶ Jednalo se o řemeslníky, obchodníky, městského písaře, stavebního mistra nebo císařského forstknechta. Nákladníci měli domy na rynku a ve všech ulicích vyjma Toušeňské a Hrádku. Pivovarnictví již pak nemělo charakter obecné městské živnosti, k výkonu bylo nutné přijetí do pořádku. Pivo prodávali ze svých domů samotní sousedé, někteří si zřizovali při domech šenkovny pronajímané šenkýřům. Doloženy jsou i šenkovny vyhrazené pro jednotlivá řemesla. V roce 1538 jsou připomínány také tzv. hostinské domy „*kdež panstvo a formané a kupci stávají a lidé pohostinní bývají*“.¹⁰⁷

Vedle obchodu a pivovarnictví byla pilířem ekonomiky měšťanů řemesla. O jejich skladbě jsme informováni souhrnně zejména urbářem, zčásti též dalšími záznamy pamětní knihy. Kolem roku 1553 bylo v městečku 67 domů a gruntů, z nich v 42 případech se podařilo doložit způsob obživy. U dalších 25 není profese známa, část se snad živila obchodem. Byť nelze díky neúplnosti údajů získat přesný obraz o absolutním zastoupení jednotlivých profesí, z dostupných údajů se zdá, že prim hrála oděvní (kožešníci, krejčí, soukeníci, tkalci) a potravinářská řemesla (pekaři, řezníci, sladovníci, vinopalové). Vícečetně jsou zastoupeni také mydláři, obuvníci (ševci), zpracovatelé dřeva (bečváři, truhláři) a kovů (nožíři, mečíři, zámečníci, kováři). Jen jednotlivci se věnovali hrnčířství a stavebnictví. Ze služeb je mezi sousedy doložen lazebník, který provozoval městskou lázeň, a městský písař. Ve městě také měli dům dva zaměstnanci císařské lesní správy (forstknecht, plonknecht) a jeden panovníkův sluha. Z jednotlivých profesí bylo v městečku nejvíce krejčích (7), sladovníků (4) a kožešníků (3).

¹⁰⁴ Pamětní kniha 1560–1656, fol. 38 (17), 41 (20).

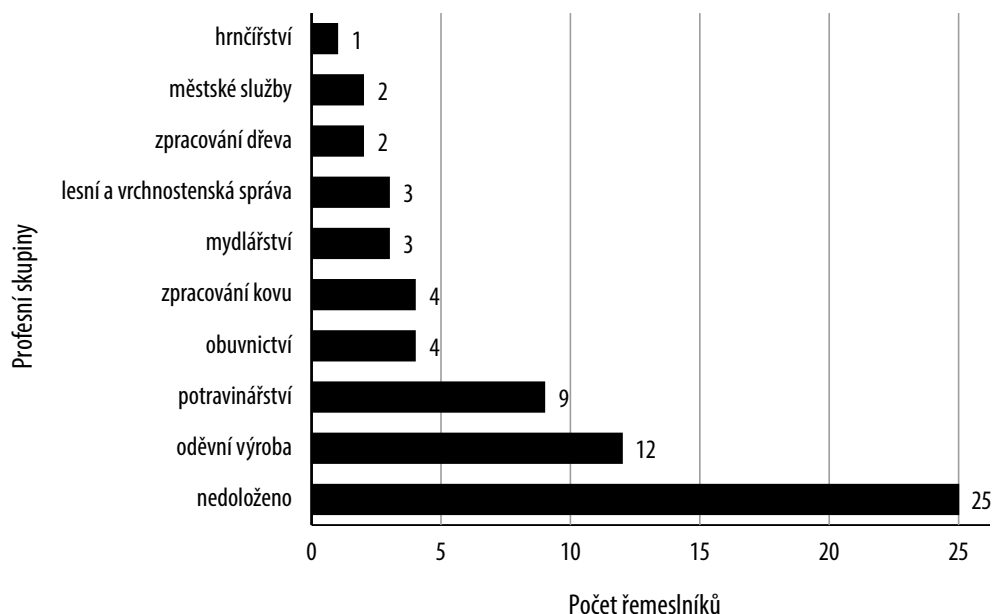
¹⁰⁵ TAMTÉŽ, fol. 35–37 (14–16).

¹⁰⁶ Nákladníky v roce 1561 byli řezník Jan Vejdvovský (starší obecní), Jiřík zámečník (starší obecní), Petr Cejdlar, Jan Pleskač, Jakub Trampota, Jan Kropáček, Vít bečvář, Jan hrnčíř, Daniel mydlář, Matěj Škopek z Kařišova, Mateo Borgorelli, Jan Voletický, Matyáš krejčí, Ondřej krejčí, Jan Ševčík, Urban kovář, David truhlář, Viktorin Štěrbecký, Jan Otradvovský, Havel Korferšt, Jakub Soutor, Jan Žáček, forstknecht Jeremiáš Šalda, Bartoň mečíř, Antoň tkadlec, Šimon Kapíra, Matěj Urbanův, Šalamoun truhlář, Jan starší Hanzl, Jan mydlář, Ondřej Hůlka, Pavel Pacholík, Regina Šebestová, Johana Bodláčková, Lída Švendová a Lukeš Pleskačův. TAMTÉŽ, fol. 57 (36).

¹⁰⁷ TAMTÉŽ, fol. 52–53, 130 (31–32, 111).

Graf č. 1¹⁰⁸

Doložené profesní skupiny mezi držiteli městských domů kolem roku 1553

Některá řemesla se již kolem poloviny 16. století organizovala po cechovním způsobu.¹⁰⁹ Byla již řeč o pivovarských nákladních a pekařích, kteří se povinně sdružovali z nařízení vrchnosti již od roku 1531, byť se v tomto případě nejednalo o skutečné cechy. Řádný cech pekařů byl v Brandýse nad Labem založen až v roce 1579 převzetím cechovních artikulů z Nového Města pražského.¹¹⁰ Před rokem 1560 došlo k založení cechu také pro mistry krejčovského a postřihačského řemesla (patrně převzetím artikulů z Nymburka)¹¹¹ a pro tzv. nové ševcovské řemeslo. Novoševci vyráběli novou obuv, v pramenech jsou ale často označováni jen jako ševci, např.

¹⁰⁸ Zastoupení profesí ve skupinách: městské služby (písař 1×, lazebník 1×), zpracování dřeva (truhlář 1×, bečvář 1×), lesní a vrchnostenská správa (foršt knecht, plonk knecht, sluha), mydlářství (mydlář 3×), zpracování kovu (mečíř 1×, nožíř 1×, zámečník 1×, kovář 1×), obuvnictví (švec 4×), potravinářství (sladovník 4×, pekař 2×, řezník 2×, vinopal 1×), oděvní výroba (krejčí 7×, kožešník 3×, soukeník 1×, tkadlec 1×).

¹⁰⁹ Problematiku brandýských řemeslnických cechů zevrubně zpracovala Karin PÁTROVÁ, *Řemeslnické cechy v Brandýse nad Labem. Polovina 16. – polovina 19. století*, Brandýs nad Labem 2010.

¹¹⁰ Pamětní kniha 1560–1656, fol. 297–298.

¹¹¹ V roce 1566 vydali doporučení pro brandýskou městskou radu a krejčovský cech představitelé cechu krejčích z Nymburka. Lze tu tedy předpokládat filiační vztah. TAMTÉŽ, fol. 201–202 (189, 200 – chybná foliace).

při posudku v roce 1562.¹¹² V roce 1560 následovalo ustavení řádného cechu řezníků, společného pro obyvatele Brandýsa nad Labem a Staré Boleslavi.¹¹³ V průběhu šedesátých let 16. století již žádný další cech pravděpodobně zřízen nebyl.¹¹⁴ V pamětní knize z let 1560–1656 sice najdeme v sousedství opisů z let 1547 a 1548 i nedatovanou přísahu cechu bečvářů, kovářů a kolářů, zápis je ale evidentně dílem jiné písařské ruky a byl na volné místo doplněn dodatečně.¹¹⁵

Některé městské domy a usedlosti se nacházely v rukou vyšších stavovských osob, úředníků velkostatku, císařské lesní správy nebo zámeckých služebníků.¹¹⁶ Počet těchto jedinců rostl za Rudolfa II., kdy byl Brandýs nad Labem oblíbenou mimo-pražskou rezidencí panovníka. Některé takové případy jsou ale známy i v období do počátku druhé poloviny 16. století. Do krajířovské epochy spadají informace o Jindřichovi Domouském z Harasova, českém bratru, který musel po převzetí panství panovníkem Brandýs opustit. Koupil si potom dvorec v Benátkách na Jizerou.¹¹⁷ Dům čp. 59 na rynku patřil Matěji Škopkovi z Kařišova původem z Kolína, jehož chotí byla Ludmila Daliborová z Vodíc. Škopek byl opakovaně členem městské rady. Jeho synem snad byl Kašpar Škopek z Kařišova, který je v roce 1562 připomínán jako důchodní písař brandýského panství. Dům na jižní straně náměstí (čp. 96) měl hejtmán Jindřich Gausek z Gausku, připomínaný v roce 1535. Později náležel královskému lovcímu Jetřichovi Švendimu ze Švendi. Na domě čp. 99 se postupně zmiňují královský služebník Zikmund de Parentin, zámecký purkrabí Mikuláš Vachtl z Pantenova a Albrecht Homut z Harasova. V Boleslavské ulici a v zámeckém okrsku držel dva domy Vilém Forwall, komorník a garderobista císaře Ferdinanda I. a v ulici Pražské čp. 55 lesní zřízenec (plonknecht) Michal Nobl. Zvláštní pozornost zasluhuje Mates Vlach, původním jménem Matteo Borgorelli, stavitel italského původu, který již ve čtyřicátých letech působil ve službách Krajířů, pro něž snad postavil budovu bratrského sboru a prováděl dostavbu zámku. Ještě za Krajířů pracoval i v Mladé Boleslavi. Později přešel do služeb panovníka. Je rovněž považován za autora kamenného mostu do Staré Boleslavi a pracoval např. i na zámku v Přerově nad Labem.¹¹⁸ V Brandýse nad Labem mu postupně patřilo několik domů. Po požáru z roku 1551 vystavěl dům na severní straně rynku čp. 22, který byl zván Vlachovský přední. V návaznosti na tuto nemovitost

¹¹² TAMTÉŽ, fol. 190 (104).

¹¹³ TAMTÉŽ, fol. 152–153 (134–135).

¹¹⁴ V roce 1567 rada dosazovala starší stále jen cechům krejčích, ševců a řezníků. TAMTÉŽ, fol. 199 (187).

¹¹⁵ TAMTÉŽ, fol. 91 (72).

¹¹⁶ Jsou uvedeni v urbáři z roku 1553 i v zápisech nejstarší městské knihy. Vypočítává je také J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 193–196.

¹¹⁷ Podle J. V. Práška mu patřil spojený dům v Pekařské ulici čp. 219. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 33, 193; Ludvík ŠNAJDR, *Město Nové Benátky nad Jizerou. Nástin historicko-místopisný*, Praha 1865, s. 67–68.

¹¹⁸ Pavel VLČEK a kol., *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 73–74.

postavil v Pekařské ulici velký grunt zvaný Vlachovský zadní. Nějakou dobu držel i domy na rynku čp. 99 a v Pekařské ulici čp. 219.

Obyvatelé Brandýsa se vedle řemesel a obchodu věnovali do určité míry i zemědělské výrobě, která měla přímou vazbu např. na pivovarnictví, případně některá další potravinářská řemesla. Přesný rozsah půdy v rukou měšťanů není ve sledovaném období znám, urbář z roku 1553 ale dokládá, že louky a pole náležely k příslušenství většiny domů. Stejně tak naprostá většina sousedů najímala zemědělské pozemky od záduší kostela sv. Vavřince.¹¹⁹ Zprávy o pastevci placeném z obecních příjmů dokládají městské dobytkařství.¹²⁰ Již v roce 1538 daroval Konrád (III.) z Krajků městské obci louky a pole v Leblovsku, tedy na místě zaniklé vsi Leblovice, „pro zvelebení té jich obce a pro zvuoli pasení dobytkuov“.¹²¹ Někteří sousedé se zabývali i vinařstvím.

K nižším vrstvám obyvatel městečka připomínaným v pramenech patřili podruzi, pro které byl vydán zvláštní řád, nádeníci, šenkýři a učedníci.¹²²

Zatímco středověký urbanistický vývoj prostoru dnešního Brandýsa nad Labem nebyl dosud spolehlivě objasněn a je plně závislý na výsledcích archeologického a stavebně-historického průzkumu, situace kolem poloviny 16. století je již velmi dobře dokumentována písemnými prameny. V městské pamětní knize z let 1560–1656 najdeme hned několik soupisů domů z let 1551–1564 a k tomu řadu dalších zpráv důležitých pro rekonstrukci urbanistické a stavební podoby městečka kolem poloviny 16. století. Nejdůležitější z nich je opis urbáře pro město Brandýs nad Labem z roku 1553, který zachycuje větší část domů a gruntů vyjma části severní strany náměstí a Boleslavské ulice. Nemovitosti jsou zde popsány ve fyzickém pořadí, umožňují přiřazení do jednotlivých částí rynku a ulic, některé z nich jsou opatřeny pořadovým číslem. Pořadová čísla domů obsahuje také soupis městských platů z doby okolo roku 1560.¹²³ Doplnkový význam mají i další soupisy, jako je seznam domů zničených velkým požárem z roku 1551¹²⁴, přehled nově postavených domů z let 1557–1559¹²⁵, přehled pronajaté půdy záduší sv. Vavřince a platů z ní z roku 1560¹²⁶, soupis příjmů z obecních haltýřů, lednic a sklepů z roku 1560¹²⁷,

¹¹⁹ Pamětní kniha 1560–1656, fol. 160–162 (143–145).

¹²⁰ K obecnímu pastuchovi viz kapitola *Městská správa a pragmatická písemná kultura*.

¹²¹ Pamětní kniha 1560–1656, fol. 26–27 (5–6).

¹²² K podruhům jsou dochovány tři usnesení městské rady z let 1560–1561. Upravují podmínky pro přijímání podruhů do obce a evidenci (zapisování) podruhů, poslední z nich, tzv. „*Artikulové podruhů*“, reglementují jejich chování ve městě a podruzi s nimi byli seznamováni při evidenci. TAMTÉŽ, fol. 38–40 (17–19). O učednících vypovídají záznamy o vyučení, zanesené do městské pamětní knihy.

¹²³ Pamětní kniha 1560–1656, fol. 12.

¹²⁴ TAMTÉŽ, fol. 94 (75).

¹²⁵ TAMTÉŽ, fol. 140–142 (121–123).

¹²⁶ TAMTÉŽ, fol. 160–162 (143–145).

¹²⁷ TAMTÉŽ, fol. 163–164 (146–147).

seznam přispěvatelů na výstavbu ohradní zdi okolo nového kostela Obrácení sv. Pavla z roku 1561¹²⁸ a odhad domů v Brandýse nad Labem a na Hrádcích, opsaný v roce 1564 pro paměť ze starých register.¹²⁹ Srovnání tohoto odhadu s dalšími prameny ukazuje, že nejspíše zachycuje držitele z let 1551–1553. Význam mají také opisy soukromoprávních smluv, které umožňují sledovat historii některých městských gruntů zpětně až do třicátých let 16. století. Mladší popisná čísla přiřazovaná v této studii k původním domům vycházejí z místopisu Justina V. Práška, který zpracoval všechny svazky dochovaných městských knih a mohl tak sestavit řady majitelů jednotlivých domů. Přiřazení části domů na severní straně náměstí k popisným číslům je problematické.

Ústředním prostorem městečka bylo velké nepravidelně obdélné náměstí zvané v dobových pramenech rynek („*rynk*“), které je totožné s dnešním Masarykovým náměstím. V pramenech se objevuje poprvé pod tímto označením v již zmíněné listině Johanky z Krajku z roku 1508, která tehdy ke zlepšení „*obecného dobrého*“ darovala obci svůj domek „*na rynku*“. Z něho následně povstala radnice nebo dobově „*rathauz*“, místo pro úřadování městské rady. Existence radnice je prvně doložena zápisy městské knihy z let 1511 a 1522.¹³⁰ V roce 1551 utrpěla „*znameníte*“ škody při velkém požáru, stejně jako 24 městských domů a šatlava.¹³¹ Kromě náměstí, jež ze všech čtyř stran obklopovaly fronty městských domů, patřily k Brandýsu také boční „*ulice*“. Na severovýchodním rohu rynku ústila ulice Toušeňská (v místech, kde je dnes Komenského náměstí), na jihovýchodě ulice Pražská, na jihozápadě ulice zvaná Svinská (dnes Karla Tájka) a na severozápadě s ní souběžná ulice Stříbrná nebo též Kostelecká (dnes Petra Jilemnického). Na konci Stříbrné ulice se nacházel můstek přes Vinořský potok a za ním oblast Nižšího Hrádku, jehož část ovšem patřila k Brandýsu a řídila se jeho právem. Na západním konci Stříbrné ulice ústila od severu k potočnímu mostu ulice Pekařská (dnes Pekařská a Krajiřské náměstí), jež směřovala jednak k Vyššímu Hrádku a následně labskému mostu, jednak ke kostelu sv. Vavřince na Nižším Hrádku, který byl zcela jistě v polovině 14. století a pravděpodobně již od samého počátku brandýským městským kostelem. Od konce 17. století se v této oblasti formovala nová židovská čtvrť, takže celá ulice byla v roce 1840 nazývána Judengasse a Krajiřské náměstí jako Judenplatz. Z východního rohu náměstí vycházela kromě Toušeňské také nová ulice Boleslavská směřující k mostu přes Labe. V urbáři tato nová ulice podobně jako část severní strany náměstí chybí, z pramenů ale víme, že byla částečně zastavěna již před rokem 1553.

¹²⁸ TAMTÉŽ, fol. 45 (24).

¹²⁹ TAMTÉŽ, fol. 206–207 (204–205).

¹³⁰ TAMTÉŽ, fol. 40 (19).

¹³¹ Požár začal v domě Jana Krejčího (čp. 33) a šířil se k západu po severní frontě rynku až k domu Doroty Markové (čp. 18), zasáhl tři domy na severní straně ulice Stříbrná (čp. 13, 14, 15) a dva domy na jižní straně této ulice (čp. 5, 6), dva domy (čp. 2–3) a radnici na západní straně rynku, šatlavu, všech pět domů ve Svinské ulici (čp. 103–108). TAMTÉŽ, fol. 94 (75).

Podle urbáře z roku 1553 a dalších soupisových pramenů sestával Brandýs nad Labem v této době z 67 domů, bez nové Boleslavské ulice z 57 domů. Do tohoto počtu nejsou zahrnuty stavby v majetku města – radnice, šatlava a pivovar se sladovnou. V seznamech byly jako první obvykle uváděny nemovitosti v Toušeňské ulici čp. 55 a 58. Nejvíce domů se nacházelo na rynku, celkem 28. V pořadí první ležel v severovýchodním protaženém rohu náměstí do tehdejší ulice Toušeňské, později získal čp. 59. Ještě na indikační skice z poloviny 19. století je patrné, že byl posunutý mimo frontu domů na východní straně náměstí. K té patřily nemovitosti s čp. 60, 61, 62, 63, 64 a 65. V Pražské ulici, jejíž název je doložen prvně v roce 1560, vyrostlo do roku 1553 celkem šest domů. Po levé straně při pohledu z náměstí to byly stavby s čp. 66, 67 a 69. Na pravé straně ulice se jeví situace složitější. Poněkud stranou této komunikace byl směrem k západu vybudován městský pivovar, prokazatelně doložený v roce 1517. Z ulice jej zpřístupňovala veřejná cesta a severně od ní, směrem do náměstí, stály domy čp. 92 a 93. Jižně od cesty nemovitost čp. 91. Pod tímto domem ležela městská sladovna, pozdější čp. 89. Na místě domů čp. 89, 90 a 91 byl na konci 19. století postaven nový, dnes již neexistující pivovar. Na jižní straně rynku stálo v polovině 16. století šest domů s čp. 94, 95, 96, 97, 98 a 99. Ve Svinské ulici, klesající z jihozápadního rohu rynku k Vinořskému potoku, evidoval urbář z roku 1553 pět domů. Všechny ležely na levé straně při pohledu z náměstí. Podle J. V. Práška se na začátku ulice nacházela městská šatlava. Největší z městských domů se zval Na Ráji, na místě pozdějších čp. 102 a 103, následovaly nemovitosti s čp. 104, 105, 107 a 108. Na pravé straně této ulice se rozkládaly pozemky domů ležících průčelím na západní straně náměstí a v ulici Stříbrná. Na samém konci Svinské ulice po pravé straně při potoce je ve druhé polovině 16. století doložena existence domu zvaného židovská lázeň. Za potokem, v oblasti Nižšího Hrádku, přináležela k brandýskému právu oblast při tzv. staré pražské silnici. V roce 1535 zde koupil brandýský měšťan Ondřej Štětina od obce pustý pozemek ke zřízení zahrady. Urbář z roku 1553 tady eviduje dva městské grunty. První z nich byl zvaný Lázeň a užíval jej brandýský lazebník. Podle J. V. Práška ležel na místě pozdějších domů čp. 117 a 118. Druhý grunt byl zván Na Hrádku, později slul Vinopalkou a získal čp. 119. V ulici Stříbrná, která spojovala most se severozápadním rohem rynku, stálo v roce 1553 celkem sedm domů s čp. 5, 6 na levé straně a čp. 9, 10, 13, 14, 15 na straně pravé.¹³² Mezi domy čp. 10 a 13 ústila ulice zvaná již v 16. století Pekařská. Dle urbáře z roku 1553 do ní náleželo celkem sedm domů s čp. 11 (Pekařská), 221, 219, 218 (všechny Krajířské náměstí), všechny na levé straně ulice, na pravé straně osamocený grunt čp. 210 (Podkostelní), 225 a 226 (Krajířské náměstí). Nyní obrátíme pozornost zpět k Masarykovu náměstí, kde nám zbývá popsat ještě jeho západní a severní stranu. Na západní straně rynku stály v polovině 16. století pouze tři domy. Radnice čp. 1,

¹³² J. V. Prášek uvádí ve svém místopisu navíc dům čp. 16, který měl zbudovat v roce 1544 Zikmund Táborský. Tento dům však není možné identifikovat v pramenech z let 1551–1561. J. V. PRÁŠEK, *Brandýs nad Labem I*, s. 31.

zřízená někdy po roce 1508, a směrem k severu pak domy čp. 2 a 3. V urbáři z roku 1553 bohužel schází popis východního konce severní fronty rynku, zdejší domy jsou ale uvedeny v dalších soupisových pramenech. Na severní straně náměstí bylo celkem 13 domů na místě pozdějších čp. 18, 19, 20, 21, 22, 32, 33, 34, 35. Nejistá je lokalizace domů Davida truhláře a Matěje krejčího, které J. V. Prášek ve svém místopisu vynechal. Podle urbáře se oba nacházely na severní straně rynku. Grunt Jana hrnčíře byl zrušen v roce 1579 v souvislosti se zřízením nové ulice z náměstí ke kostelu Obrácení sv. Pavla (dnes ulice F. X. Procházky). Na místě čp. 32 se původně nacházely dva domy. V Boleslavské ulici, zvané též Nová, stálo před rokem 1553 deset domů s čp. 36, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 46. Dva domy v této ulici nejsou lokalizovány.¹³³ Jednalo se o nejmladší ulici v městečku, první domy zde stály pravděpodobně už koncem čtyřicátých let 16. století.

Zajímavý pramen pro poznání rozsahu a podoby osídlení po polovině 16. století představuje výše zmíněný berní odhad domů v Brandýse, Hrádku a židovské čtvrti zapsaný do městské knihy v roce 1564. Obě části Hrádku jsou zde vedeny vcelku. V případě městečka nejspíše zachycuje rozsah zástavby a majitele domů z let 1551–1553.¹³⁴ Důvod pro vznik soupisu je popsán v úvodu dokumentu. Cílem bylo písemně zachytit pro „*budoucí paměť*“ informaci o odhadní hodnotě všech městských nemovitostí („*statků*“), ze kterých se platila berně, a o vlastní výši této berně. Platilo se 5 denárů z každé kopy grošů majetku. Taková informace mohla být samozřejmě dobře využita při příštích termínech výběru berně. Celý záznam byl opisem ze „*starých register*“, tedy nepochybně vznikl na základě staršího odhadu. Písemnost eviduje v Brandýse 67 zdanitelných statků, v obou Hrádcích 18 a k tomu 5 židů. Odhadní hodnota nemovitostí byla ve většině případů poměrně nízká. Je velmi pravděpodobné, že to bylo způsobeno špatným stavem gruntů po velkém požáru z roku 1551. Odhad mohl být kromě toho vzhledem k účelu soupisu obecně podhodnocen. Rozložení odhadů ukazuje graf č. 2.

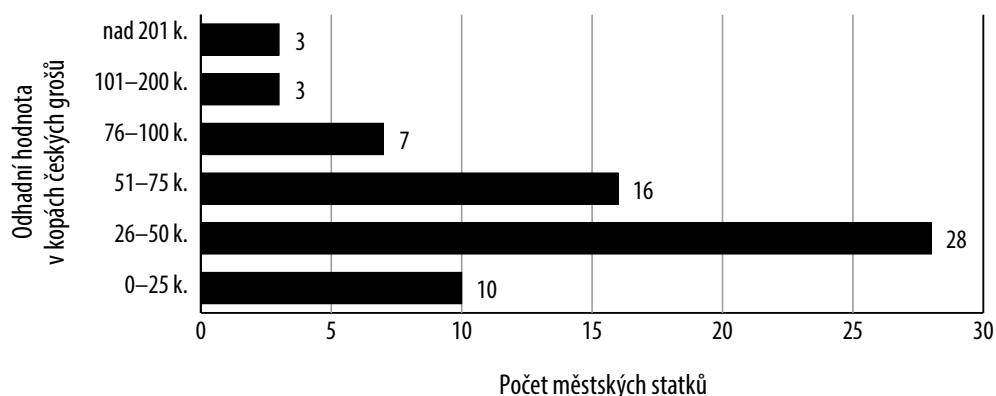
Nejvíce domů bylo odhadnuto na 26–50 kop českých grošů, nemovitostí s hodnotou přes 100 kop českých grošů bylo jen šest. Průměrná hodnota gruntu v celém Brandýse činila 66 kop českých grošů. Nejvyšší hodnotu, 275 kop českých grošů, měl v Brandýse dům s pozdějším čp. 99 ležící na jižní straně rynku při vstupu do Svinské ulice naproti radnici, který před rokem 1553 držel Mates Vlach a po něm Albrecht

¹³³ Bez lokalizace jsou domy Markyty Antošky a Vavřince kožišníka.

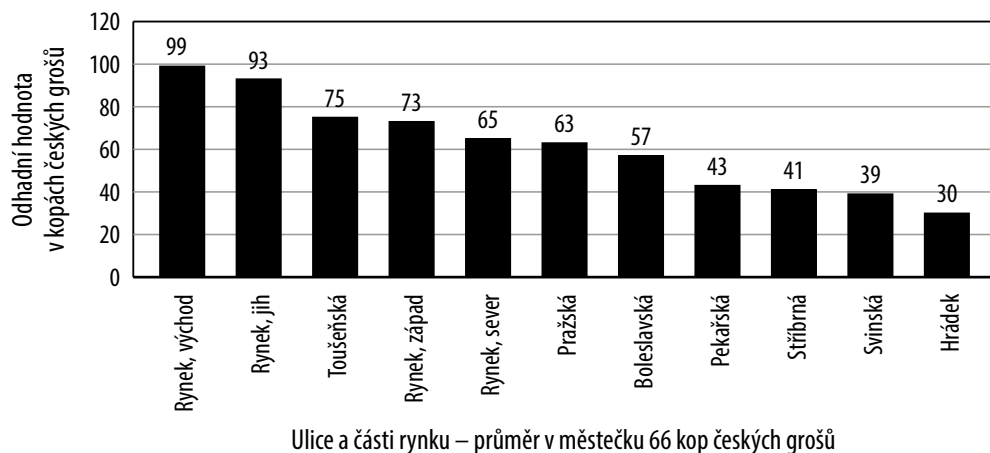
¹³⁴ Datace se opírá o srovnání jmen držitelů domů s dalšími soupisy. U domu v Toušeňské ulici čp. 58 je berním odhadu uvedena Anna Provaznice, v urbáři z roku 1553 jen zapsáno „*Anna Provaznice a již Šimon Morávek*“. Z toho lze soudit, že ke změně majitele došlo nejspíše v době vzniku dokumentu, tedy v roce 1553. V letech 1560–1561 je na gruntu uveden již jen Šimon Morávek. Podobně u domu na rynku čp. 60 je v berním odhadu zapsán Urban kovář, v urbáři z roku 1553 je uvedeno „*Urban kovář a již Matěj syn jeho*“, v letech 1560–1561 je zde Matěj Urbanů. U domu v rynku čp. 19 je v seznamu pohořelých z roku 1551 uveden Petr Plicpera, v urbáři a v dalších soupisech ale již Bartoň mečíř.

Graf č. 2

Odhadní hodnota městských statků před rokem 1553

Graf č. 3

Průměrná odhadní hodnota statků podle ulic a částí rynku před rokem 1553

Homut z Harasova.¹³⁵ Byl po celé předbělohorské období v držení šlechtických osob. Běžnému průměru se s hodnotou 200 kop míšenských grošů vymykal také dům Matěje Škopka z Kařišova, první v rynku ve směru z Toušeňské ulice s čp. 59. I ten drželi v následujícím období vyšší stavovské osoby nebo zámeční úředníci. Třetím nejhodnotnějším byl dům čp. 22 na severní straně rynku s hodnotou 250 kop českých grošů, který držel nejprve zeman Jan Stránský a po něm jej znovu vystavěl Mates Vlach. Není zřejmě náhodné, že dva ze tří nejdražších domů prošly rukama italského stavitele Mattea Borgorelliho.

¹³⁵ V. J. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 20.

Graf č. 3 ukazuje rozložení průměrů odhadních cen podle ulic. V průměru tedy nejdražší domy ležely na východní (99 kop českých grošů) a jižní straně rynku (93 kop českých grošů), dále v Toušeňské ulici a na západní straně náměstí. V ulicích byly ceny gruntů až na Toušeňskou nižší než v případě rynku. Nejnižší hodnotu měly domy v ulicích Stříbrná, Svinská a v brandýské části Hrádku.

III. Městská správa a pragmatická písemná kultura¹³⁶

O správě poddanského městečka Brandýsa nad Labem jsou do počátku 16. století k dispozici jen nepatrné zprávy, jež se vztahují k městskému rychtáři. Za doklad účasti městské obce na diplomatické činnosti je možné považovat dodnes dochovaný typář z předhusitského období. Jinak ale o písemné produkci středověké městské kanceláře nevíme nic určitého. Situace se mění až s první dekadou 16. století, a to jak co do informací o správě, tak i v otázce významu písemné kultury v každodenním životě komunity. Vděčíme za to hlavně pamětní knize z let 1560–1656, do níž písaři zanesli velké množství opisů dokumentů ze staršího období.

Největší váha odpovědnosti za správu a reprezentaci městečka spočinula na počátku 16. století na městské radě, prvně jmenované v listině Johanky z Krajku z roku 1508. Jako petenti obdarování zde vystupují „*opatrní purgmistr a konšelé*“, kteří žádají „*jmény svými i vši té obce*“ vrchnost o udělení výsad.¹³⁷ Důležitou úlohu musíme přisoudit také dalším orgánům městské samosprávy, celé obci a obecním starším, kteří se účastnili na významných rozhodnutích. Projevilo se to např. v roce 1531 v privilegiu Konráda z Krajku, vydaném na prosbu „*opatrných purgmistra a rady*

¹³⁶ Městská správa náleží mezi dlouhodobě studovaná témata českého dějepisectví. K jeho bilanci přehledně Marek ĎURČANSKÝ, *Komparativní přístup ve výzkumu dějin správy českých měst v raném novověku – dosavadní výzkum a výhledy do nejbližší budoucnosti*, in: *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí* (Documenta Pragensia XXXII/2), Praha 2013, s. 43–77; TENTÝŽ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*, Praha 2013, zde zejména kapitola *Dějiny městské správy a kanceláří českých měst v raném novověku – bibliografický přehled* na s. 27–61. Jedním ze studovaných měst v této monografii je i Brandýs nad Labem, na s. 224–268. Některé informace o brandýské městské správě přináší také J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 164–173. Téma pragmatické písemné kultury u nás představila Marie BLÁHOVÁ, *Pragmatická písemná kultura*, in: Zdeněk Hojda – Hana Pátková (edd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, Praha 2008, s. 15–27. Mezinárodně je pragmatická písemná kultura zejména pro období středověku velmi intenzivně rozvíjena. Nejlepším přehledem je Marco MOSTERT, *A Bibliography of Works on Medieval Communication*, Turnhout 2012. V našem bádání se tématem městských kanceláří a písemností tradičně zabývá zejména městská diplomatika. K tématu přehledně např. Jana VOJTÍŠKOVÁ, *K typologii raně novověkých úředních písemností městské provenience*, in: Jan Hrdina – Kateřina Jíšová (edd.), *Úřední písemná kultura v českých a moravských městech ve středověku a raném novověku* (Documenta Pragensia. Supplementa IX), Praha – Dolní Břežany 2018, s. 129–143.

¹³⁷ A. HAAS (ed.), *Codex iuris municipalis IV*–3, s. 135, č. 744.

i vší obce“.¹³⁸ Podobně v listině Arnošta z Krajku z roku 1545 čteme, kterak před pána města předstoupili „*opatrný purgmistr, konšelé, starší obecní i všecka obec městečka*“.¹³⁹ Všechny tři orgány městské samosprávy se podílely i na vydávání usnesení jako základních regulativů života obce. V roce 1511 se na „*svolení*“ shodla celá obec, v roce 1518 a 1522 purkmistr, konšelé a celá obec, v roce 1524 a 1526 konšelé a celá obec, abychom uvedli jen několik nejstarších příkladů.¹⁴⁰

Do období přelomu 15. a 16. století se hlásí poslední náznaky významnějšího podílu rychtáře jako zástupce vrchnosti na řízení městečka. Jeho ohlasem je snad informace listiny z roku 1508 o starém rychtáři Jiříkovi, který si postavil domek na rynku, zvaný „*kancelář*“.¹⁴¹ Johanka z Krajku jej vykoupila a darovala obci k provozování solního obchodu. Rychtář vystupuje vedle purkmistra a konšelů jako zástupce městečka také v roce 1517 při uzavírání smlouvy s pivovarským mistrem.¹⁴¹ Potom už jej registrujeme jen jako orgán s policejně-pořádkovou a nižší soudní pravomocí (rychtářův soud). Byl sice i nadále dosazován vrchností, současně ale podléhal městské obci. Ku pomoci měl posla a biřice.¹⁴²

Středobodem městské správy a soudnictví byla již v roce 1511 radnice na rynku.¹⁴³ Probíhala tu zasedání městské rady a jednání soudu. Představovala společně s rynkem klíčový komunikační prostor městečka, který sloužil i jako bezpečné místo, o čemž svědčí skutečnost, že si sem někteří měšťané ukládali finanční hotovost. Je také doloženo, že se v domě šenkovalo pivo.¹⁴⁴

Pamětní kniha z let 1560–1656 obsahuje rovněž informace o skladbě orgánů městské správy a jejich personálním obsazení. Jména konšelů a purkmistrů jsou v hojné míře doložena díky opisům i pro období před založením knihy.¹⁴⁵

¹³⁸ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 25–26 (4–5).

¹³⁹ TAMTÉŽ, fol. 28–29 (7–8).

¹⁴⁰ TAMTÉŽ, fol. 40–41 (19–20).

¹⁴¹ TAMTÉŽ, fol. 178 (165).

¹⁴² Rychtář přísahal „*ke cti a chvále Pána Boha všemohoucího zlé věci všelijaké, neřády tupiti, nočního dlouhého sedání nedopouštět*“.¹⁴² Podle obecního usnesení z roku 1538 dohlížel na řádný výkon činnosti ponocných, dle jiného snešení z roku 1559 se staral o to, aby se sousedé nevěnovali společnému nočnímu konzumování alkoholu spojenému se zahálkou. TAMTÉŽ, fol. 41 (20), fol. 128 (109), 95 (77).

¹⁴³ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 40 (19). Tradiční i nové přístupy k výzkumu městských radnic představuje sborník *Radnice, rynek a tržnice. Místa setkávání obchodu a reprezentace ve středověkých a raně novověkých městech* (Documenta Pragensia supplementa VIII), sestavili Kateřina Jíšová – Jan Hrdina, Praha – Ústí nad Labem – Dolní Břežany 2017. Přímo Brandýsa nad Labem se dotýká studie v tomto sborníku Marek ĎURČANSKÝ – Josef KADEŘÁBEK, *Radnice jako místo paměti i veřejný prostor ve středočeských městech konce 16. a první poloviny 17. století*, s. 125–140.

¹⁴⁴ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 52–53 (31–32); fol. 241 (239).

¹⁴⁵ V roce 1517 byl purkmistrem Jan Pekař, uvedeni jsou dále konšelé Jan Hladík, Ondráček kovář, Petr Káčin, Šimon hrnčíř a Duchek Štětina. V roce 1521 se připomíná purkmistr Vít bečvář, 1523 Duchek Štětina, 1528 purkmistr Jakub Danielovic a konšelé Jiřík Soutor, Ondra kovář,

Městská rada sestávala z dvanácti konšelů, ustanovených vrchností nebo lépe řečeno správou panství. Konšelé se střídali, jak to bylo obvyklé, po měsíci v úřadu purkmistra. Nově dosazená rada se následně sešla k tzv. obecnímu posudku a zvolila další městské úředníky a zřizence, stejně jako zástupce korporací řemeslníků. Počet radou obsazovaných orgánů podléhal v průběhu času změnám. V letech 1560–1562, kdy máme po ruce kompletní informace, bylo vedle konšelů a rychtáře obsazeno dalších 48 úředních pozic.¹⁴⁶ Samotná rada byla personálně poměrně ustáleným tělesem, v průběhu uvedených tří let se v ní vystříдалo pouze dvacet osob. Celkem pět sousedů nacházíme mezi konšely v každém z uvedených let, šest osob bylo zvoleno dvakrát a devět jedinců jen jednou. Dvanáct z oněch dvaceti konšelů působilo v úřadu alespoň jednou již před rokem 1560. Jeví se jako pravděpodobné, že při výběru členů městské rady hrála podstatnou úlohu otázka předchozího výkonu konšelské služby a její délka, označovaná dobově jako „zasloužilost“. Vliv na důvěru měla také délka pobytu jedince nebo rodiny ve městě, neboli jeho „starožitnost“. Viditelně se to manifestuje ve vnitřním členění tohoto správního tělesa (pořadí konšelů) a při ustanovení čestné funkce prvního konšela (primátor, primas).¹⁴⁷ V letech 1560–1562 zastával tuto pozici výhradně Ondřej Štětina z Pekařské ulice, který byl nejspíše mezi konšely služebně nejstarší. Ve funkci je doložen poprvé již v roce 1535 a potom opakovaně až do konce sedmdesátých let 16. století! Konšelem byl nadto již jeho otec Duchek Štětina (1517, 1523).¹⁴⁸

Vít krejčí, Mikuláš rybář, Vaněk kovář, Vavřinec Pleskač, Michálek řezník, Vaněk, Jan Zajista, Vít Zeman, 1532 Andres kožešník, 1530 Jan krejčí, 1535 Ondřej Štětina, Jan krejčí, 1536 Havel mydlář, 1537 Ondřej Štětina, 1539 Urban kovář, 1542 Jan Poláček, 1543 Viktorin Štěrbecký, 1544 Jan Berka, 1545 Urban kovář, 1545 Zikmund Tábořský, Jan Berka, Mikuláš Bernartův, 1546 Václav Zajista, Mikuláš Bernartův, v roce 1547 Ondřej Štětina, Jan Říha, Petr tkadlec, 1548 Jan hrnčíř, Jan Rzoun, Matěj krejčí, Ondřej Štětina, 1549 Bára, 1550 Jan krejčí, Viktorin Štěrbecký, Ondřej Štětina, 1551 Ondřej Štětina, Jan Říha, Bárta Malý, Šebestyán sladovník, 1552 Ondřej Štětina, Jakub Trampota, Matěj Škopek z Kařišova, Jan hrnčíř, Matěj Špička, Jan Pleskač, Jan Vztekly, 1553 Jan Říha, Ondřej Štětina, 1554 Matěj Škopek z Kařišova, Ondřej Štětina, Jan Říha, Kašpar Zajista, Jan Vztekly, Viktorin Štěrbecký, Matěj Špička, 1555 Ondřej Štětina, Jan Vztekly, 1556 Matěj Škopek z Kařišova, Ondřej Štětina, Viktorin Štěrbecký, Urban kovář, Bárta Malý, Petr Cejdlar, 1557 Petr Cejdlar, Jan Petrův, Matyáš krejčí, Kašpar Zajista, 1558 primátor Matěj Škopek z Kařišova, Šimon Morávek, Jan hrnčíř, Jan Petrův, Viktorin Vodička, 1559 Matěj Škopek z Kařišova, Jan hrnčíř, Kašpar Zajista, Viktorin Vodička, Matyáš krejčí, Jakub Trampota, Jan Petrův, Šimon Morávek, Ondřej Štětina. TAMTÉŽ, fol. 91–131 (72–112), 178–187 (165–174).

¹⁴⁶ Pro další roky informace u ustanovování orgánů městské správy schází nebo jsou nekompletní. Pro rok 1563 není zpráva k dispozici vůbec, v letech 1564 a 1565 jsou zapsáni jen městští úředníci zvolení radou, nikoliv radní sami, až zprávy z let 1566, 1567 a 1568 jsou opět kompletní. TAMTÉŽ, fol. 198–200 (186–188).

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, fol. 111 (92).

¹⁴⁸ TAMTÉŽ, fol. 266 (264).

O jiném opakovaně dosazovaném členu městské rady hrnčíři Janu se dočteme, že je to „*soused starožitný, v této obci rodilej a rukama že to řemeslo hrnčířské provozovati umí*“.¹⁴⁹ Výmluvný je text pamětní knihy z roku 1560, jehož cílem bylo zaznamenat na čestném místě zásluhy jiného konšela Petra Cejdlara z Boleslavské ulice, který se zasloužil o svolení císaře Ferdinanda I. k vedení vodovodu ze zámku do městečka. Dotyčný je označen jako „*muž dobrý, o čemž všecka obec a nejvíce úřad dobrou vědomost má, že jest přece sobě nic nelituje pro dobré obecní a zvelebení tohoto městečka ze strany majestátu Jeho Milosti císařské o vody do městečka vedení, mnoho meškání od své živnosti se odtahujíc trpěl*“.¹⁵⁰ Ke zkušeným radním se řadil také nákladník Matěj Škopek z Kařišova, jemuž patřil v Brandýse nad Labem jeden z nejdražších domů na náměstí. K jeho vážnosti snad přispíval vedle konšelské služby také šlechtický původ a predikát, který jej odlišoval od většiny obyvatel městečka. Škopek byl synem Reginy Bělské z Kařišova, po níž zdědil dům s pivovarem v Kolíně.¹⁵¹ V roce 1546 mu jeho žena Lidmila Daliborová z Vodice odevzdala dům na rynku a v roce 1552 je prvně dosvědčen jako konšel.¹⁵² Zůstal jím až do roku 1560, kdy v radě zastával pozici secunda. K vyhledávaným konšelům dále patřili krejčí Jan Petrů ze Stříbrné ulice, švec Jan Vodička z rynku, krejčí Šimon Morávek z Toušeňské ulice, potoční mlynář Jan z Hrádku, švec a nákladník Jakub Trampota ze Stříbrné ulice nebo krejčí Viktorin Vodička z rynku. Ti všichni jsou v úřadu do roku 1562 doložení alespoň čtyřikrát. Švec Matěj Špička střídal funkce rychtáře a konšela. Skupina konšelů nepůsobí homogenně z hlediska umístění svého domu, hodnoty statku nebo způsobu obživy. Polovina členů rady držela dům na rynku, druhá polovina v ulicích Pekařská, Stříbrná, Svinská, Pražská a Boleslavská. Zastoupení měl také Hrádek, sloučený s Brandýsem nad Labem teprve v roce 1559. Podle odhadu hodnoty statků vytvořeného pro účely stanovení berně mezi lety 1551–1553 drželi konšelé statky v hodnotě od 30 do 250 kop českých grošů. Rozptýl byl tedy z tohoto hlediska velký. U většiny radních máme doloženo, že se zabývali některým z místních řemesel (hrnčíř, krejčí, švec, sladovník, nožíř, kožešník, pekař, mlynář, řezník, bečvář) nebo vařením piva (nákladník). Největší zastoupení měli v radě krejčí a šveci. Konšelé zastávali paralelně i jiné funkce v městské a cechovní správě. Najdeme je v pozici jarmarečníka, staršího cechu, staršího nákladníka nebo úředníka nad pivovarským kotlem a kalem (halťířem) na náměstí. Podle usnesení rady z roku 1518 obdržel každý purkmistr jako odměnu za funkci z kašny jednu čtvrtci soli, stejně jako měřiči soli. Za Arnošta Krajíře byla odměna převedena na plat. Purkmistr měl nyní získat 5 kop a primas 10 kop českých grošů ročně.¹⁵³

¹⁴⁹ TAMTÉŽ, fol. 59 (38).

¹⁵⁰ TAMTÉŽ, fol. 34 (13).

¹⁵¹ Josef VÁVRA, *Dějiny královského města Kolína nad Labem*, Kolín 1878, s. 220.

¹⁵² Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 185 (172).

¹⁵³ TAMTÉŽ, fol. 40 (19).

Personální obsazení městské rady v letech 1560–1562

Dům/grunt ulice a čp.	Odhad statku v k. č. g.	Jméno konšela	Živnosti	Rada rok/ pořadí v radě	Další úřady rok/úřad	Starší konšelství rok
Pekařská, čp. 221	75 k.	Ondřej Štětina		60/1, 61/1, 62/1		35, 37, 48, 50–56, 59
Rynek, čp. 59	250 k.	Matěj Škopek z Kařišova	nákladník	60/2		52, 54, 56, 58, 59
Rynek, bez čp.	40 k.	Jan hrnčíř	hrnčíř, nákladník	60/3, 62/3	60/jarmarečník, 62/nad kalem	48, 52, 58, 59
Boleslavská, čp. 36	60 k.	Petr Cejdlar	nákladník	60/4, 61/2, 62/2	60/jarmarečník	56–57
Stříbrná, čp. 10	40 k.	Jan Petrův	krejčí	60/5, 61/3	60/starší krejčí	57–59
Rynek, čp. 32	40 k.	Jan Vodička	švec	60/6, 61/5, 62/5	60/starší švec	
Toušeňská, čp. 58	75 k.	Šimon Morávek	krejčí	60/7, 61/6, 62/6	60/jarmarečník, 62/starší krejčí	59
Rynek, čp. 98	75 k.	Šebestian sladovník	sladovník	60/8	60/jarmarečník	51
Svinská, čp. 108	30 k.	Ondřej nožíř	nožíř	60/9	60/jarmarečník, 61/nad škodami	
Rynek, čp. 21	40 k.	Jan kožišník	kožešník	60/10		
Pražská, čp. 69	90 k.	Jan Kropáček	pekař, nákladník	60/11, 61/9	60/nad kotlem a kalem, 62/starší nákladník, nad kotlem	
Hrádek, čp. 134	120 k.	Jan potoční mlynář	mlynář	60/12, 61/10, 62/12	60/jarmarečník	
Rynek, čp. 63	30 k.	Jan Pleskač	nákladník	61/4	60/starší obecní, 62/rychtář, solnař	52
Stříbrná, čp. 13	30 k.	Jakub Trampota	švec, nákladník	61/7, 62/8	60/starší švec	52, 59
Rynek, čp. 20	50 k.	Jan Vejvodský	řezník, nákladník	61/8	60/nad škodami	
Rynek, čp. 64	35 k.	Viktorin Vodička	krejčí	61/11, 62/9	60/nad mírami, 62/starší krejčí	58–59
Rynek, čp. 35	100 k.	Vít bečvář	bečvář, nákladník	61/12, 62/10		
Boleslavská, čp. 41	200 k.	Matěj Špička	švec	62/4	60, 61/rychtář, 62/starší švec	52, 54
Pekařská, čp. 11	50 k.	Havel Korferšt	nákladník	62/11	61/nad kotlem a haltýřem	
Rynek, čp. 61	40 k.	Matyáš krejčí	krejčí, nákladník	62/7	60, 61, 62/starší nákladník	57, 59

K úřadům zřizovaným městskou radou náleželi tři starší obecní, celný k výběru městského cla, tři nebo čtyři kostelníci, solnař a dva měřiči soli, čtyři úředníci nad pivními, vinnými a chlebními mírami, čtyři úředníci nad škodami, čtyři kominíci, dva starší nákladníci, dva výběřčí poplatků za pastvu, dva úředníci nad pivovarským kotlem a kalem (v roce 1562 samostatně dva úředníci nad kalem a dva nad kotlem). V roce 1560 bylo ustanoveno rovněž osm jarmarečníků k zajištění výročních trhů. Městská rada jmenovala do funkcí též zástupce řemeslnických korporací. V roce 1560 byli ustanoveni dva starší u krejčích a stejný počet u ševců, v roce 1562 poprvé i u řezníků. Uvedení úředníci vypomáhali radním při výkonu samosprávy a v řízení městského hospodářství. Specifické postavení měli starší obecní, kteří měli uloženu obecnou povinnost upozorňovat purkmistra na nedostatky v obecních záležitostech. Kromě toho dohlíželi na provoz vodovodu ze zámku do městečka a městského pivovaru, zastupovali nepřítomné konšely na jednáních rady a řídili pronájem obecních a zádušních pozemků.¹⁵⁴ Kostelníci vykonávali potřebné služby pro faráře a kostel včetně péče o jeho stavební stav, propagovali sbírku na vosk a víno, spravovali cenné kostelní věci, dohlíželi na zvony a do jejich kompetence přináležela také péče o provoz školy, vedené rektorem.¹⁵⁵ Obec měla rovněž své zaměstnance, jímž byl např. obecní pastevec nebo služebník purkmistra.¹⁵⁶ Nejdůležitějším z nich byl bezpochyby přísežný písař, který vedl městskou kancelář a poskytoval písařské služby veřejnosti. V pramenech jsou jmenovitě uvedeni v letech 1528 a 1531 Jan Kramholec¹⁵⁷, v roce 1538 Martin Kavka¹⁵⁸, před 1550 Jan Stříbrský, v roce 1556 Johannes Roudnický¹⁵⁹ a od roku 1560 Jan Voletický.¹⁶⁰

Pamětní kniha z let 1560–1656 detailně dokumentuje vedle skladby a personálního obsazení také činnost a rozsah pravomocí správních orgánů městečka. Současně přináší cenné informace o pragmatické písemné kultuře. Objevují se zde zápisy smíšeného charakteru, které lze rozdělit do několika základních skupin. Jedná se o opisy dokumentů, kde jako původce vystupuje vrchnost nebo v jejím zastoupení orgány vrchnostenské správy (obdarování, normativy, rozhodnutí, nařízení), mandáty panovníka, usnesení a normativy hlavních orgánů městské samosprávy (celá obec, rada, starší obecní), pamětní zápisy považované za důležité pro potřeby správy (popisy majetku, soupisy domů, pozemků, obyvatel, platů, sazebníky, důležité akty), informace o ustanovení orgánů městské správy (až od roku 1560), pamětní záznamy o důležitých událostech (požáry, významné stavby, výjezd na mezníky, výjimečné cesty) a nakonec velkou skupinu zápisů z okruhu nesporného i sporného soudnictví.

¹⁵⁴ TAMTÉŽ, fol. 202 (200).

¹⁵⁵ TAMTÉŽ, fol. 204–205 (202–203).

¹⁵⁶ TAMTÉŽ, fol. 92 (73); fol. 98 (79).

¹⁵⁷ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.), *Kronika pražská Bartoše písaře*, in: *Prameny dějin českých VI*, Praha 1907, s. 278; *Kniha pamětní z let 1560–1656*, fol. 35 (14).

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, fol. 308.

¹⁵⁹ TAMTÉŽ, fol. 107 (88); 183 (170).

¹⁶⁰ TAMTÉŽ, fol. 3.

Na pravomoci městské rady ukazují zejména usnesení a normativy pro nižší úřady samosprávy. Nejstarší dochovaná obecní svolení z krajířovského období se dotýkala následujících oblastí: ukládala sousedům za povinnost skládat peníze za prodané městské domy výhradně na radnici a provádět tu zápisy trhů (1511), určovala odměnu za vykonávání úřadu pro purkmistra a měřiče soli (1518) a pro úředníky nad komíny (1524), vymezovala pokuty za neúčast na jednání rady nebo velké obce a poplatek za vyžádané „vejchozy“ konšelů (1522), stanovila příplatek za prodej soli (1526), zapovídala chování psích samic (1526), zakazovala znečišťování rynku a ulic, ukládání mršin a kuchání zvířat na jiném než určeném místě (1538–1539), trestala praní v obecním kalu (1535), vymezovala pravomoc rychtáře nad dělníky při díle na mostě a nad ponocnými při ponůčkách (1538), určovala poplatky za nájem obecních haltýřů, lochů, lednic (1538) a krámců pekařů nebo hokyň na rynku (1542), stanovila pravidla pro šenkování piva v městečku (1538). Dochovala se rovněž smlouva městské obce a nákladníků s pivovarským mistrem na vaření piva v obecním pivovaru (1517). Ke stejným oblastem se vztahovala i obecní usnesení vydaná po roce 1547. Pravomoc plynoucí z usnesení celé obce nebo rady se tedy týkala převážně organizace a financování samosprávy, nakládání s vlastním obecním majetkem, městského hospodářství (prodej soli a pivovarnictví) a také oblasti veřejného pořádku a hygienické ochrany.

Poměrně ucelenou představu o činnosti městské rady a soudu představují tzv. „*regimenty*“, které Brandýští vydávali na základě obdarování panovníka pro jiná komorní města. Regimenty měly podobu podrobných naučení popisujících způsob úřadování v Brandýse nad Labem v rámci vybraných agend. Nejstarší takový dokument pochází z roku 1559 a byl vydán na základě majestátu císaře Ferdinanda I. pro městečko Čelákovice¹⁶¹, mladší jsou pro Benátky nad Jizerou (1608)¹⁶², Lysou nad Labem (1609)¹⁶³ a nejpodrobnější pro Sadskou (1610).¹⁶⁴ V obdarování pro Čelákovice panovník mimo jiné stanovil, že zdejší obec může pečetit červeným voskem, zapisovat všechny trhy a sirotčí věci do městských knih a vést správu sirotčích peněz po vzoru městečka Brandýsa nad Labem. V regimentu vydaném následně brandýskou radou je pak podrobně popsán způsob kšaftování a pozůstalostního řízení, vyřizování sirotčích záležitostí, stěhování obyvatel, prodeje gruntů, vystavování sirotčích a zachovacích listů, přijímání nových měšťanů, evidence nálezů městského soudu a některé další záležitosti. Dokument rovněž dokládá, že v Brandýse bylo v padesátých letech vedeno několik druhů městských knih a písemné řízení bylo nedílnou součástí městské správy. Právo svobodného kšaftování zde bylo realizováno prostřednictvím listinné závěti, která musela být do čtyř týdnů po úmrtí

¹⁶¹ TAMTÉŽ, fol. 53–57 (32–36).

¹⁶² SOKA Praha-venkov, Archiv města Brandýs nad Labem, Kniha pamětní z let 1582–1643, fol. 168–169.

¹⁶³ TAMTÉŽ, fol. 180–181.

¹⁶⁴ TAMTÉŽ, fol. 184–187.

otevřena a přečtena. Dokument byl přitom zapsán do speciální městské knihy pro evidenci kšaftů. V případě, že vůči závěti nebylo vzneseno námitek, po dvou týdnech následovalo písemné potvrzení ve stejné knize. Obyvatelé městečka mohli rovněž svobodně prodávat své domy a stěhovat se mimo město. V případě stěhování však byli povinni osadit svůj grunt hodným a svobodným člověkem, který prokázal zachovalost před radou města. Prodeje gruntů byly spolu s kvitancemi vkládány do speciální gruntovní či trhové knihy. Splátky se pokládaly do gruntovní truhlice a následně byly rozdělovány oprávněným nabyvatelům. Nejstarším dokladem evidence trhových smluv na domy je již několikrát zmíněný záznam pamětní knihy z roku 1511, kdy se celá obec usnesla, aby se peníze za prodej gruntů skládaly výhradně na radnici a při složení závdavku došlo k „zápisu“ trhu, nepochybně do městské knihy. Otázkou je, zdali již v této časné době existovala pro evidenci trhů samostatná kniha. Kladení prodejů do „*knih gruntovních nebo trhových*“ je výslovně doloženo k roku 1554 a v roce 1559 čteme o „*knihách nových trhových*“.¹⁶⁵ Inventář městské kanceláře z konce 17. století dokládá existenci čtyř svazků gruntovních knih.¹⁶⁶ Pozůstalí sirotci byli zapisováni spolu se svými dědickými podíly v sirotčí knize. Zajímavé je, že se měli sami do knih podepisovat. Peníze určené sirotkům se ukládaly do sirotčí truhlice, odkud byly sirotkům vydávány. Městská rada kontrolovala také další osud vdov. Zájemci o nový sňatek o něj museli žádat městskou radu, také pro svatební smlouvy byly zřízeny zvláštní městské knihy. Bez vědomí a povolení představitelů města nebylo možné uzavřít sňatek ani sirotkům ženského pohlaví. Sirotci mužského pohlaví byli při dosažení patřičného věku dáni k vyučení některému z řemesel. Pokud se pak takový člověk po vyučení chtěl usadit mimo město a provozovat tu živnost, tak mu na jeho žádost město vydalo zachovací list s výhostem. Podobně se museli zájemci o usazení v Brandýse prokázat zachovacím listem a dokladem o řemesle. Evidence se vztahovala i na podruhy. Podle zprávy z roku 1560 se vedla „*knih městská šosovní, kdež se právo městské dává*“, kam se zapisovala povolení purkmistra pro podruhy, aby se mohli usadit ve městě.¹⁶⁷ Několikrát se připomíná také tzv. bílá kniha, kam se vkládaly zápisy o vyučení v řemeslech, ale i jiné věci.¹⁶⁸ Záznamy tohoto druhu nacházíme rovněž v městské pamětní knize, která byla dle starších výpisů prokazatelně vedená v roce 1511.

Vedle regimentu z roku 1559 dokládá reálnou činnost městské rady v oblasti nesporného soudnictví mnoha záznamy i městská pamětní kniha, a to již od dvacátých let

¹⁶⁵ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 102 (84), fol. 121 (102).

¹⁶⁶ Inventář eviduje následující trhové knihy: „*knih gruntovní druhá se jmenující bílá*“, „*červená gruntovní třetí se jmenující*“, „*bílá gruntovní čtvrtá*“. První kniha gruntovní byla zřejmě již na konci 17. století ztracená. Do dnešních dnů se dochovala jen kniha gruntovní třetí z let 1610–1692. Obsahuje ojedinele i opisy starších smluv, nejstarší z roku 1586. SOkA Praha-venkov, AM Brandýs n. L., Kniha pozůstalostí 1694–1767. Inventář městských knih z roku 1698 je na začátku knihy.

¹⁶⁷ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 39 (18).

¹⁶⁸ TAMTÉŽ, fol. 199 (187).

16. století. Jednotliví měšťané předstupovali do plné rady, aby si jejím svědectvím a zápisem do městské knihy pojistili svá práva. Nejstarší známé případy se týkají postoupení (vzdání) statku nebo dědického nároku obvykle manželovi nebo dětem (1521, 1530, 1533, 1546, 1547, 1553, 1554), odhadu pozůstalé nemovitosti (1523), postoupení obecního pozemku (1535), odřeknutí či kvitancí z dědictví (1535, 1539, 1542, 1544, 1547, 1554, 1556), smluv mezi měšťany ohledně stavebních záležitostí (1530, 1535, 1537, 1540, 1551, 1556, 1557), předání statku poručníkům (1543), smluv o rozdělení dědictví (1544), zaručení dluhu vlastní nemovitostí (1545, 1547, 1548), přiznání k přijetí poručenství (1545), směn pozemků mezi dvěma měšťany (1545), vysvědčení o kšaftu (1545), smluv o dědictví (1542, 1553, 1557), smluv o dluh (1548, 1550, 1553, 1555, 1556), kvitancí nebo paměti za splacení dluhu (1547, 1550, 1553, 1554, 1556, 1557, 1558), přiznání nebo paměti dluhu (1548, 1551, 1552, 1554), přijetí nebo postoupení spravedlnosti z dědictví (1550, 1554), zápisu věna (1551), vydání movitého majetku (1556, 1559) apod.¹⁶⁹

Do sféry působnosti městského soudu spadala také oblast sporného soudnictví. Dokladem je tu např. sdělení regimentu pro Čelákovice z roku 1559, že Brandýští vedou knihu nálezů, do které se zapisovala i potvrzení nebo napravení odvolacím orgánem, tj. apelačním soudem. Mladší regiment z roku 1610 pro Salskou hovoří o knize ortelní. V inventáři městských knih jsou na konci 17. století připomínány v městské kanceláři čtyři svazky ortelních knih.¹⁷⁰ Zmíněná speciální kniha pro evidenci právních nálezů ze 16. století se sice nedochovala, odraz této pravomoci městečka ale nacházíme i v nejstarší dochované pamětní knize. Jedná se o smlouvy o narovnání protivných stran vzájemnou dohodou, které dokládají projednání kauzy u soudu. Jako příklad lze uvést případ z roku 1556, kdy brandýský soud řešil žalobu kožešníka Vavřince Štefla ze Staré Boleslavi na brandýského souseda kožešníka Vavřince za zranění, která mu způsobil. Na „*žádost a přímľuvu dobrých lidí*“ došlo ke smluvnímu ujednání o vyplacení odškodnění viníkem ve výši 6½ kopy českých grošů pro poškozeného a náhradu lékařů. Obě strany tím byly zavázány na událost „*na časy budoucí ničímž zlým vzpomínati*“ a „*spolu dobré přátelství míti*“.¹⁷¹ Podobných smluv o přátelském narovnání sporných stran nalezneme v knize vícero, nejstarší jsou z roku 1552. Jedna z nich se dokonce dotýká finančního odškodnění za vraždu dítěte.¹⁷² O nálezů „*přísežných jakožto práva*“ a potvrzení „*Jejich Milostí pánův z vrchního práva*“ se zmiňuje i záznam z roku 1559. Nelze pochybovat ani o tom, že brandýský městský soud vykonával kolem poloviny 16. století hrdelní soudnictví. Nejstarší doložené rozsudky hrdelního soudu sice náleží až do sedmdesátých let 16. století¹⁷³, za jednoznačný

¹⁶⁹ TAMTÉŽ, fol. 91–131 (72–112); fol. 178–187 (165–174).

¹⁷⁰ SOKA Praha-venkov, AM Brandýs n. L., Kniha pozůstalostí 1694–1767.

¹⁷¹ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 105 (86).

¹⁷² TAMTÉŽ, fol. 125 (106).

¹⁷³ Hrdelním soudnictvím v Brandýse nad Labem se podrobně zabývala Karin PÁTROVÁ, *Hrdelní zločiny na brandýském panství v 16.–18. století*, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav – Praha 2018.

důkaz pro starší dobu je ale možné považovat usnesení ze shromáždění celé obce z roku 1559 upravující postup při vyšetřování a způsob trestání krádeží. Nařízení stanoví, že jestliže by se někomu z měšťanů „něco ztratilo“, purkmistr je oprávněn nechat prohledat u sousedů všechny „skrejše, pokoje, truhly a jarmary“. Ten, kdo by se podle tohoto opatření nezachoval, má být uvržen do šatlavy a následně trestán a pokutován „jak by se mu v obci usoudilo“. Z hlediska výkonu hrdelního soudnictví má význam závěrečné ustanovení, které praví: „Jestliže by se pak u koho taková ztráta našla a on se z toho, kterak do domu jeho vnesena jest, slušně nevyměřil, tehdy na něm a statku jeho všech předešlých krádeží postiháno býti má. A on na hrdle trestán buď a přinejmenším prázden města! To jest sobě obec přiřkla zdržeti vespolek.“¹⁷⁴

Nedostatečné informace jsou k dispozici o vedení knih městské správy typu radních nebo purkmistrovských manuálů. Uceleně o nich hovoří až regiment Brandýských pro Sadskou z roku 1610, který tvrdil, že ve městě se vedla registra purkmistrovská pamětní, registra vstoupení a obsílek, radní manuál a registra odkladů.¹⁷⁵ Víme alespoň, že existovala speciální městská kniha pro písemnou evidenci usnesení městské rady. Připomíná se k roku 1560 pod názvem „knihy svolení obecního“.¹⁷⁶

Na vysoký stupeň rozšíření písemného řízení v každodenním životě městečka ukazuje ceník za úkony městského písaře z roku 1553. Poplatky jsou zde stanoveny za sepsání, čtení a stvrzení kšaftu (poslední vůle), čtení různých drobných zápisů z městských knih a různé druhy otevřených listů (zvané ohradní o dluhy, přímlovčí, plnomocné, věřící, vyznávací, zachovací), za doklady k provozování řemesel, za čtení soudního nálezu, za výpis, za výpis celého aktu, za zapsání svědka, za tzv. útok (ohlášení žaloby u soudu) a půhon (sepsání žalobního nároku), za zapsání rukojemství (ručení za závazek), za výpis tzv. právních popisů, za výpisy z městských knih, za zápis tržové smlouvy na grunt, za svatební smlouvu, za zápisy do památných knih, za prodej rolí a luk, za doplacení gruntu a za přípověď (přihlášení právního nároku před soudem).¹⁷⁷

IV. Urbář městečka Brandýs nad Labem z roku 1553 v nejstarší městské pamětní knize

Urbáře představovaly již od středověku jednu ze základních písemných pomůcek vrchnostenské správy. V raném novověku u nás získaly podobu úřední knihy, jejíž základní funkcí bylo uchování paměti o výši poddanských platů z rustikální a případně i pronajaté dominikální půdy. Často zachycovaly také normované příjmy z jednotlivých odvětví režijního hospodaření vrchnosti a obsahovaly popisy majetku a práv, které se k němu vztahovaly, případně i další informace. Sloužily

¹⁷⁴ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 125 (106).

¹⁷⁵ SOkA Praha-venkov, AM Brandýs n. L., Kniha pamětní z let 1582–1643, fol. 185.

¹⁷⁶ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 154 (136).

¹⁷⁷ TAMTÉŽ, fol. 43 (22).

jako účetní předpis, norma (dobově „*pravidlo*“) v oblasti výnosu z hospodaření velkostatku a tvořily rovněž výchozí podklad pro odhad hodnoty celého panství. Pro vrchnosti i správu statků proto měly urbáře značný význam a v raném novověku byly pravděpodobně používány na většině panství, snad s výjimkou těch nejmenších.¹⁷⁸ To platilo také pro česká komorní panství, kde vedení řádných urbářů předepisovala již komorní instrukce Ferdinanda I. z roku 1530.¹⁷⁹ Hospodářský význam urbářů plyne i z mladší komorní instrukce z let 1603–1604.¹⁸⁰

Urbář panství Brandýs nad Labem z roku 1553 sepsal pro českou komoru královský rada Kryštof Skuhrovský ze Skuhrova a na Popovicích. Tentýž písař je podepsán také pod dalšími komorními urbáři z první poloviny padesátých let pořízenými pro panství Poděbrady¹⁸¹, Lysá nad Labem¹⁸² nebo Tachov.¹⁸³ Brandýský urbář se na rozdíl od výše zmíněných v úplnosti do dnešních dnů nedochoval. Máme k dispozici pouze několik málo jeho výtahů, z nichž největší představuje pasáž týkající se povinností obyvatel městečka Brandýsa nad Labem, kterou z rozhodnutí městské rady a s povolením tehdejšího brandýského hejtmána Viléma Oprštorfa z Dubu a Frýdštejna opsál městský písař v roce 1562 do městské pamětní knihy.¹⁸⁴ Deklarovaným cílem opisu bylo jeho zachování „*pro paměť*“. Výtah z urbáře stanul

¹⁷⁸ Pro období raného novověku dosud u nás není přes množství soupisů, edic a dílčích rozborů k dispozici práce, která by se tímto druhem rozšířené písemnosti zabývala ve srovnávací perspektivě a s ohledem na její funkci. Přehledový význam si proto stále uchovávají starší práce Josefa Salaby nebo Františka Vacka. Diplomacie předběllohorských urbářů se průkopnický věnoval svého času Josef Hanzal, jejich využití Jiří Jirásek. Soupisy urbářů zhodnotil Eduard Maur. Srovnej Josef SALABA, *Příspěvky ke kritice urbářů, pozemkových aj. knih, katastrů, map, starých účtů atd.*, Selský archiv 14, 1921, s. 1–31; 15, 1922, s. 1–16; 16, 1923, s. 1–44; František VACEK, *Urbáře a pozemkové knihy*, Časopis pro dějiny venkova 13, 1926, s. 8–31; Josef HANZAL, *K diplomacie předběllohorských urbářů*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 5, 1963, s. 79–93; Jiří JIRÁSEK, *Urbář jako pramen pro poznání předběllohorské vesnice*, Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 112–128; Eduard MAUR, *Zamyšlení nad dosavadními výsledky evidence urbářů v České republice*, Sborník archivních prací 54/2, 2004, s. 721–735.

¹⁷⁹ Komorní instrukci z roku 1530 otiskl Václav PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527. Část I. Začátky organizace české komory za Ferdinanda I.*, Sborník archivu ministerstva vnitra Republiky československé III, 1930, s. 304–329, k urbářům s. 308.

¹⁸⁰ Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích. Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*. Díl 22, Praha 1905, s. 358–481.

¹⁸¹ Poděbradský urbář je dochován ve dvou původních stejnopisech. SOA Praha, Vs Poděbrady, inv. č. 2, kartaon č. 1; Národní archiv, Stará manipulace – urbáře, odhady, inventáře, inv. č. 72, kartaon č. 6.

¹⁸² SOA Praha, Vs Benátky nad Jizerou – Lysá nad Labem, urbář z roku 1553.

¹⁸³ Tachovský urbář pochází z roku 1555. I on je dochován ve dvou původních exemplářích. Státní oblastní archiv Plzeň, Vs Tachov, inv. č. 99, 100.

¹⁸⁴ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 60–69 (39–48). Další výtahy lze nalézt ve fondu Stará manipulace, uloženém v Národním archivu, např. pod sign. B 94/32/II, fol. 112–115 (výpis z urbáře ke dvoru v Konětopech).

vedle dalších důležitých dokumentů pro obec, jako byla privilegia, milosti nebo nařízení od vrchnosti, vybraná usnesení městské rady apod., v úvodní části knihy. Poskytoval správě městečka a jeho obyvatelům trvale přehled o povinnostech držitelů jednotlivých domů vůči vrchnosti, neboť měšťané ani představitelé městské správy neměli k originálu urbáře uschovaného na zámku běžně přístup. V této městské knize najdeme také výtah z mladšího brandýského urbáře z roku 1651, pořízený v roce 1655.¹⁸⁵

Opis urbáře z roku 1553 obsahuje záznamy pro celkem 49 městských domů a gruntů. Z neznámého důvodu v něm chybí posledních osm domů na severovýchodní straně dnešního Masarykova náměstí a nejsou zde uvedeny ani domy, které v roce sepsání urbáře prokazatelně existovaly v Boleslavské, nebo též Nové ulici. O existenci těchto domů v období kolem poloviny 16. století víme z dalších soupisů a záznamů vložených do pamětní knihy.¹⁸⁶ Zachovaný výtah je důležitým pramenem pro dějiny městečka v předbělohorském období, neboť jde o jeden ze dvou časově nejstarších systematických soupisů jeho domů a sousedů. Obsahuje informace o národnosti a profesní skladbě obyvatel, výši jejich zatížení rentou a robotou, ukazuje na rozsah účasti na zemědělské výrobě a je rovněž klíčovým pramenem pro poznání urbanismu města na samém počátku raného novověku. Domy jsou v urbáři zachyceny ve fyzickém pořadí počínaje někdejší ulicí Toušeňskou, přes východní stranu rynku, ulici Pražskou, jižní stranu rynku, ulici Svinskou, brandýskou část Nižšího Hrádku, západní část rynku, ulici Stříbrnou, Pekařskou, znovu Stříbrnou až k severní části rynku.¹⁸⁷ U části domů je uvedeno pořadové číslo a ulice či náměstí, což jsou cenné údaje pro ověření počtu domů ve městě a jejich umístění. Tyto informace do výtahu doplnil městský písař, v originále urbáře obsaženy nebyly. Písařovy přídatky byly zřejmě pro zachování autenticity popisu graficky odlišeny použitím „*tlustého pera*“ neboli polokurzivním písmem s větší velikostí a silou tahů. Text samotného výtahu má vzhledem k funkčnímu spojování písmen ve slově blíže k české novogotické kurzívě. Jednotlivé záznamy jsou uspořádány tak, že začínají lokalizací gruntu (je-li uvedena), případně jménem držitele, načež následují po řádcích informace o platech a dalších odvodech. Jejich výše je uvedena v pravé části stránky a pro lepší orientaci spojena s příslušným popisujícím textem linkou. K vyznačení výše povinností se používá důsledně římských číslic „i“, „v“, „x“, „l“, pro zapsání polovice číslice „i“ se smyčkou v dolním pásmu. Hodnota 4½ se zaznamenávala římskou číslicí „v“ s proškrtnutým prvním tahem.¹⁸⁸ Pořadové číslo domu je označeno arabskými číslicemi. Všechny částky jsou uvedeny v českých groších, odvody obilí v korcích (místa označených jako strychy).

¹⁸⁵ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 87–88 (69–70).

¹⁸⁶ Srovnej J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 21–23.

¹⁸⁷ Ztotožnění s moderními popisnými čísly provedeno dle J. V. PRÁŠKA, *Brandejs nad Labem I*, s. 15–48.

¹⁸⁸ K římským číslicím Hana PÁTKOVÁ, *Česká středověká paleografie*, České Budějovice 2008, s. 141.

U jednotlivých domů je v edici uvedena prostorová lokalizace nemovitosti dle monografií J. V. Práška, jméno držitele v seznamu přispěvatelů na výstavbu ohradní zdi okolo nového kostela Obrácení sv. Pavla z roku 1561¹⁸⁹ a hodnota statku dle odhadu k vybírání berně, který byl v roce 1564 opsán ze starých register do městské pamětní knihy. Analýza tohoto pramene ukazuje, že odhad nejspíše vznikl mezi lety 1551–1553.¹⁹⁰ Folia jsou v edici umístěna do hranatých závorek v pravé části stránky. Obsahují odkaz na poslední platnou a původní foliaci, oddělené lomítkem.

Při přepisu bylo užito metody transkripce podle *Zásad vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, připravených kolektivem autorů pod vedením Ivana Šťovíčka a vydaných v roce 2002 Archivní správou Ministerstva vnitra. Úpravy se týkaly zejména psaní velkých písmen, užívání diakritiky, kvantity samohlásek, interpunkčních znamének, grafémů „i” a „y” ve funkci samohlásek nebo předložek a předpon „s” a „z”, které byly přizpůsobeny současnému pravopisu. Spřežky byly přepsány dle předpokládané výslovnosti, nevyslovované zdvojené souhlásky zjednodušeny, dvojhláska „au” převedena na „ou”, koncové „ij” na „i” nebo „í”, grafém „g” většinou změněn na „j”, „ie” a „ye” upraveny dle funkce na „i” nebo „ě”, grafémy „u”, „i”, „y”, „j”, „v”, „w” přepsány dle funkce, hlásky „di”, „ti”, „ni” před samohláskou zjednodušeny pomocí diakritiky. Zkratky používané zejména pro termíny (o svatém Jiří), míry (čtvrtce, korce/strychy apod.) a peněžní jednotky (groše, denáry) byly důsledně rozepsány, bez použití závorek. Římské číslice byly až na data převedeny na arabské, u řadových číslovek doplněna tečka. V ostatních jevech se postup řídil dle uvedených pravidel.

Edice

[fol. 60r/39r]

Léta Páně et cetera MDLXI na žádost pana purkmistra, pánuov dopustil jest vejtahu z urbůru Jeho Milost urozený pan pan Vilím Oprštorf z Dubu a z Frýdštejna¹⁹¹, toho času Jeho Milosti císařské zámku brandýskýho hejtman et cetera. Kterážto registra urburní aneb správní panství brandýskýho sepsána sou a vyhledána skrze urozeného pana pana Kryštofa Skuhrovského z Skuhrova a na Popovicích¹⁹², na onen

¹⁸⁹ Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 45.

¹⁹⁰ TAMTÉŽ, fol. 206–207.

¹⁹¹ Vilém Oprštorf z Dubu a z Frýdštejna, v letech 1556–1570 hejtman panství Brandýs nad Labem, následně v letech 1579–1587 nejvyšší mincmistr. Zemřel v roce 1588 a byl pohřben na svém panství v Heřmanově Městci. K jeho hejtmanskému úřadu na Brandýse J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 300–304. Základní informace o genealogii rodu Oprštorfů přináší A. Sedláček v *Ottově slovníku naučném* 18, *Navary-Oživnutí*, Praha 1902, s. 826–828.

¹⁹² Kryštof Skuhrovský ze Skuhrova a na Popovicích, královský rada a komisař, zemřel před rokem 1560. Základní informace o genealogii rodu Skuhrovských ze Skuhrova přináší A. Sedláček v *Ottově slovníku naučném* 23, *Schlossar-Starowolski*, Praha 1905, s. 826–828.

čas (léta Páně et cetera 1553 v středu den Všech svatých) Jeho Milosti královské radu. V nichžto při penězích, totižto těch urburních registrách vše na groš český jest položeno et cetera. Takovej pak dotčený vejtah jest sem pro paměť do těchto kněh památných, toliko co se domácích platuov a povinností slovo od slova vepsán a vložen. Léta Páně et cetera [MD]LXII brzo po Novém létě.

Při vypisování tohoto urbůru se to znáti a věděti sluší, cožkoli jest při které osobě tlustým perem psáno, že to není z kněh urburních psáno, než toliko pro lepší vej-slovnost domuov, kde kterež leží, jest doloženo. A protož se tím již každéj spraviti moci bude.

[fol. 60v/39v]

Michal Nobl planknecht¹⁹³

z domu o svatém Jiří jednou v rok úroku 1 groš
ženných peněz platí stále jednou v rok o svatém Havle 1½ groše
ovsa ouročního platí každéj rok též o svatém Havle 1 korec
zvláště z louky, kteráž k sboru náleží a předešle jí měšťané brandýští k obci držali,
a témuž Michalovi Noblovi na připsání Jeho Milosti arciknížecí k jeho domu puš-
těna jest, platí s ní o svatém Jiří 22½ grošů
o svatém Havle tolikéž 22½ grošů
a ovsu ouročního z též louky platí ročně ½ korce

Anna provaznice (a již Šimon Morávek)¹⁹⁴

platí z domu a z tří díluov dědiny o svatém Jiří 2½ groše 3 denáry
a při svatém Havle platí 1 groš 5 denárů
zvláště z kusu dědiny od Soutora¹⁹⁵ platí o svatém Jiří 1 groš
o svatém Havle též 1 groš

¹⁹³ Dům s pozdějším čp. 55, dnes na Komenského náměstí, původně v ulici Toušeňské. Michal Nobl byl zřízencem brandýské lesní správy. Ferdinand I. mu udělil pozemky, které původně Johanka z Krajku darovala bratrskému sboru. Jako držitele domu jej uvádí seznam přispěvatelů na kostel z roku 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 75 kop českých grošů. Později byl dům zván Škodovský. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 15; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 311.

¹⁹⁴ Dům s pozdějším čp. 58, dnes Komenského náměstí, původně v ulici Toušeňské. Před rokem 1553 jej držela provaznice Anna, v době sepsání urbáře a také v roce 1561 krejčí Šimon Morávek. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 75 kop českých grošů. V roce 1581 byla od domu oddělena parcela, kde vznikl nový dům s pozdějším čp. 57. Dům čp. 58 sloužil v 18. století jako vojenská kasárna a posléze konírny, následně byl zbořen. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 15; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 311.

¹⁹⁵ V roce 1560 je uveden Jakub Soutor jako držitel domu v tehdejší ulici Boleslavská, dnes Ivana Olbrachta čp. 38. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 45.

těž zvláště platí z louky o svatém Jiří 1 1½ groše
o svatém Havle platí 1 1½ groše 1½ denáru
těž nadepsaná Anna provaznice platí peněz ženných o svatém Havle 1½ groše
těž ovsu úročního platí ročně 1 korec

[fol. 61r/40r]

Matěj Škopek¹⁹⁶

platí z domu o svatém Jiří 2 groše
o svatém Havle platí 1 groš
zvláště platí z 1 čtvrti dědiny o svatém Jiří 9 grošů
o svatém Havle též 9 grošů
těž z 1 čtvrti rolí Čápovi¹⁹⁷ platí o svatém Jiří 9 grošů
o svatém Havle platí 8 grošů
těž z 5 díluov dědiny platí o svatém Jiří 3 groše 1½ denáru
a o svatém Havle platí 2 groše 6 denárů
těž z louky dědičné platí při svatém Jiří 21½ groše
a o svatém Havle platí 22 groše
peněz ženných platí 6 grošů
a ovsu úročního platí 1 korec
obzvláštěně tež Škopek při spisování těchto registr správních koupil od Jeho Milosti
královské 7 kop záhonův rolí za 22½ kopy grošů a z ní platiti má, počna o svatém
Havle příštím léta Páně 1554 10½ grošů
a o svatém Jiří tolikéž 10½ grošů

¹⁹⁶ Nad jménem Matěje Škopka je nadepsáno později rukou mladšího písaře „Vilím Škopek“, po straně záznamu toutéž rukou poznamenáno „NB“ (= nota bene). Dům, který býval prvním v rynku, posunutý ovšem za frontu domů na jeho východní straně, dnes Ivana Olbrachta čp. 59. Matěj Škopek z Kařišova jej získal od choti Ludmily, rozené Daliborcovy z Vodíc. Matěj Škopek je uveden v držení domu ještě v roce 1561, následně připadl Vilému Škopkovi z Kařišova. Matěj Škopek z Kařišova je do roku 1546 připomínán v Kolíně, kde zdědil dům s pivovarem po Regině Bělské z Kařišova. V roce 1562 byl důchodním písařem brandýského panství Kašpar Škopek z Kařišova. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 250 kop českých grošů, jednalo se o druhý nejhodnotnější dům ve městě. Dům setrval i později v rukou nobilitovaných osob. V roce 1590 jej držel důchodní písař brandýského panství Benjamin Petřek z Polkovic a po něm Václav Lifejn, který byl v roce 1591 sirotčím písařem a v roce 1602 místohejtmanem brandýského panství. V roce 1617 jej koupil obroční písař Vít Pepprle. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 17; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 301.

¹⁹⁷ Patrně jméno obyvatele Brandýsa, odjinud neznámé.

Urban kovář (a již Matěj syn jeho)¹⁹⁸

platí z domu z kusu dědiny o svatém Jiří 3 groše
 při svatém Havle platí 2 groše
 zvláště platí z louky dědičné na Příbrodcích¹⁹⁹ i s příklučeným o svatém Jiří 15 grošů
 5 denárů
 o svatém Havle též 15 grošů 5 denárů
 peněz ženných platí 6 grošů
 ovsa úročního platí 1 korec

Matyáš krajčí²⁰⁰

platí z domu a z kousku dědiny o svatém Jiří 8 grošů
 o svatém Havle platí 7 grošů
 peněz ženných platí 2½ groše
 ovsa úročního 1 korec

Vondra krejčí²⁰¹

platí z domu a z kousku dědiny o svatém Jiří 3 groše
 o svatém Havle platí 2 groše
 z louky dědičné platí o svatém Jiří 7½ groše
 o svatém Havle též 7½ groše
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa úročního 1 korec

¹⁹⁸ Nad jménem Urbana kováře nadepsáno později rukou mladšího písaře „Škoda“. Dům s pozdějším čp. 60, dnes na východní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. V roce 1561 jej držel Matěj Urban. Později zván Slavatovským. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 100 kop českých grošů. Ke konci 16. století byl dům rozdělen na dvě části, které ale byly v roce 1623 opět spojeny. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 17; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 301.

¹⁹⁹ Poloha na pravé straně Labe v oblasti Hluchova, nazvaná zřejmě podle původního brodu.

²⁰⁰ Dům s pozdějším čp. 61, dnes na východní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Matyáš krajčí je v držení domu doložen i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 40 kop českých grošů. Před rokem 1623, kdy jej koupil hejtman Jan Cellar z Roztálu, se stal hostinským domem. V roce 1625 přešel do majetku Adama z Valdštejna a zval se pak Valdštejnským domem. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 17; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 302.

²⁰¹ Dům s pozdějším čp. 62, dnes na východní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Vondra krejčí jej užíval i v roce 1561, v roce 1564 činil odhad statku 40 kop grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 18; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 303.

Jan Pleskač²⁰²

platí z domu o svatém Jiří a z nějakých tří kouskuov dědiny 4 groše 2 denáry
o svatém Havle platí z téhož 3½ groše 1 denár
peněz ženných platí 3 groše
ovsa úročního platí ½ korce

Viktorin Vodička²⁰³

platí z domu o svatém Jiří 1 groš
o svatém Havle platí ½ groše
peněz ženných 3 groše
ovsa úročního ½ korce

Urban kovář²⁰⁴

platí z domu o svatém Jiří 1 groš
o svatém Havle též 1 groš
z louky dědičné platí o svatém Jiří, kterážto louka v Přerytinách²⁰⁵ leží 51 grošů
o svatém Havle z též louky 51 grošů
zvlášť platí z chmelnice a z štěpnice o sv. Jiří 4 groše 6 denárů
o svatém Havle též 4 groše 6 denárů
též platí z jedné kopy záhonův pod plat stálej ujaté o svatém Jiří 10 grošů
o svatém Havle též 10 grošů

²⁰² Dům s pozdějším čp. 63, dnes na východní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Jan Pleskač je zde doložen i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 30 kop českých grošů. V roce 1615 koupil dům císařský obroční z Prahy David Kheller z Libachu. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 18; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 303.

²⁰³ Dům s pozdějším čp. 64, dnes na východní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. J. V. Prášek omylem uvádí, že dům držel mezi lety 1553–1582 Jan Pleskač. Prameny z let 1553–1564 vždy evidují mezi domy Jana Pleskače a Urbana Kováře krejčího Viktorina Vodičku. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 35 kop grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 18; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 304.

²⁰⁴ Dům s pozdějším čp. 65, dnes na východní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Urban kovář jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 200 kop českých grošů. Na přelomu 16. a 17. století patřil zřizenci brandýské lesní správy (forstknecht) Jiříku Rotcymerovi. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 18; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 304.

²⁰⁵ Louka neznámé polohy.

[fol. 62v/41v]

Vavřinec soukeník²⁰⁶

platí z domu a z puol čtvrtce dědiny o svatém Jiří 6½ groše
 při svatém Havle platí 5 grošů
 zvlášť platí z louky dědičné o svatém Jiří 18 grošů
 o svatém Havle též 18 grošů
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa úročního 1 strych

Bárta Malej²⁰⁷

platí z domu a puol čtvrti rolí a o svatém Jiří 5 grošů
 o svatém Havle 4 groše
 zvlášť platí z louky dědičné i s příklučením o svatém Jiří 14 grošů 1½ denáru
 o svatém Havle 14 grošů 2 denáry
 též platí z ostrovu o svatém Jiří 1½ groše
 o svatém Havle též 1½ groše
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa úročního 1 korec

[fol. 63r/42r]

Václav pekař²⁰⁸

platí z domu a z louky dědičné o svatém Jiří 7 grošů
 o svatém Havle platí 6 grošů
 zvláště též nadepsaný Václav platí z louky příklučené o svatém Jiří 20 grošů
 při svatém Havle též 20 grošů
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa ouročního 1 korec

²⁰⁶ Dům s pozdějším čp. 66, při pohledu z náměstí na levé straně ulice Pražské. Vavřinec soukeník jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 25 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 24; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 359.

²⁰⁷ Dům s pozdějším čp. 67, na levé straně ulice Pražské, v roce 1561 jej držel radní písař Jan Voletický (zapsán jako Johannes písař). Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 75 kop grošů. V 18. století byl oddělen dům čp. 68. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 24; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 359.

²⁰⁸ Dům s pozdějším čp. 69, na levé straně ulice Pražská. V roce 1561 jej držel Jan Kropáček. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 90 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 24; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 360.

Sirotcí Jana Melcara²⁰⁹

platí z domu a z puol čtvrti rolí o svatém Jiří 7½ groše 1 denár
o svatém Havle též z téhož platí 6 grošů ½ denáru
zvlášť z louky dědičné platí o svatém Jiří 17 grošů 2 denáry
o svatém Havle platí 17 grošů 1½ denáru
peněz ženných 4½ groše
ovsa úročního 2 korce

[fol. 63v/42v]

Jan Ševčík²¹⁰

platí z domu o svatém Jiří 5½ groše
o svatém Havle též 5½ groše
peněz ženných 2 groše 2 denáry
ovsa ouročního 1 korec

Dorota Vítová²¹¹

platí z domu a louky dědičné o svatém Jiří 14 grošů
o svatém Jiří též 14 grošů
zvlášť nadepsaná Dorota platí z louky příklučené o svatém Jiří 4½ groše
o svatém Havle též 4½ groše
peněz ženných 3½ groše 2 denáry
ovsa ouročního 1 korec

²⁰⁹ Dům s pozdějším čp. 91, stál na pravé straně ulice Pražské, vedle sladovny, na jižním rohu ulice, která z Pražské vedla k městskému pivovaru. Na konci 19. století na místě tohoto domu, sladovny a původního pivovaru vznikl nový pivovar, ve 20. století rovněž odstraněný. Původní držitel Jan Melcar byl dle příjmů snad sladovníkem. V roce 1561 jej užíval Ondřej Hůlka. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 100 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 27; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 365.

²¹⁰ Dům s pozdějším čp. 92, stál na pravé straně ulice Pražské, vedle sladovny, na severním rohu ulice, která z Pražské vedla k městskému pivovaru. Jan Ševčík jej držel ještě v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 20 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 26; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 365.

²¹¹ Dům s pozdějším čp. 93, stál na pravé straně ulice Pražské. V roce 1561 jej užíval Jiří zámečník. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 70 kop českých grošů. V tomto soupisu je jako držitel uveden Vavřinec kožišník. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 26; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 365.

[fol. 64r/43r]

Lidmila Žáčková²¹²

platí z domu a z louky o svatém Jiří 16 grošů
 při svatém Havle 15 grošů
 zvlášť z příklučené louky platí o svatém Jiří 5 grošů 2 denáry
 při svatém Havle též 5 grošů 2 denáry
 též z louky k novému domu platí o svatém Jiří 10½ grošů
 o svatém Havle též 10½ grošů
 peněz ženných 3½ groše 2 denáry
 ovsa ouročního 1 korec

Kateřina Bydová²¹³

platí z domu a z puol čtvrti rolí o svatém Jiří 6½ grošů
 o svatém Havle 5 grošů
 též platí z díluov dědiny o svatém Jiří 2 groše 4 denáry
 o svatém Havle 2 groše 2 denáry
 zvlášť nadepsaná Kateřina platí z louky dědičné o svatém Jiří 19 grošů ½ denáru
 o svatém Havle též 19 grošů ½ denáru
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa ouročního 1 korec

[fol. 64v/43v]

Kašpar Zajisto²¹⁴

platí z domu o svatém Jiří též i z puol čtvrti 6½ grošů
 o svatém Havle 5 grošů 1 denár
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa ouročního 1 strych

²¹² Dům s pozdějším čp. 94, stál na jižní straně Masarykova náměstí, dříve rynku, při ústí ulice Pražské. V roce 1561 jej užíval Jan Žáček. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 150 kop českých grošů. Na počátku 17. století jej držel městský písař Adam Chytraeus z Karlšperka. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 18; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 304.

²¹³ Dům s pozdějším čp. 95, na jižní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Kateřina Bydová jej užívala i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 100 kop grošů. V roce 1606 jej držel řezník Jan Jičínský, který se později psal jako Jan Alexius Sylverstr z Těšínské hory. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 19; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 305.

²¹⁴ Dům s pozdějším čp. 96, na jižní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Za Krajířů z Krajku vlastnil tento dům brandýský hejtman Jindřich Gausek z Gauseka. Po Kašparovi Zajistovi jej v roce 1560 držel císařský lovcí Jetřich Švendi ze Švendi a o rok později Lída Švendová. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 80 kop českých grošů. Na počátku 17. století dům patřil Davidovi st. Houžvičkovi ze Světic. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 19; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 305.

Říha Srb²¹⁵

platí z domu o svatém Jiří a z pěti čtvrtí rolí a z louky v Livách²¹⁶ 45 grošů
o svatém Havle 55 grošů
peněz ženných 6 grošů
ovsa úročního 2 korce

[fol. 65r, starší 44r]

Šebesta sladovník²¹⁷

platí z domu a z zahrady na Hrádku²¹⁸ o svatém Jiří 5 grošů
o svatém Havle platí 1 groš
též nadepsaný Šebesta platí peněz ženných 6 grošů
též ovsu úročního 1 korec

Mates Vlach a již pan Homut²¹⁹

platí z domu a z pěti čtvrtí rolí o svatém Jiří 48 grošů
o svatém Havle platí 41 grošů 6 denárů
zvláště platí z dílu dědiny od ševce o svatém Jiří 1½ groše
o svatém Havle 1 groš
též tří kusuov luk v Hluchově na Přibrodcích²²⁰ a z louky od Andresovy²²¹ platí o svatém Jiří 33½ groše
o svatém Havle též 33½ groše
peněz ženných 6 grošů
ovsa ouročního 1 korec

²¹⁵ Dům s pozdějším čp. 97, na jižní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Říha Srb jej užíval i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 100 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 20; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 305.

²¹⁶ Velká a Malá Liva, pozemky po zaniklé středověké vsi, v západní části brandýského katastru.

²¹⁷ Po straně mladší rukou poznamenáno „NB:”. Dům s pozdějším čp. 98, na jižní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Šebesta sladovník jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 75 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 20; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 304.

²¹⁸ Hrádek, původně ves, v roce 1559 připojená k Brandýsu nad Labem.

²¹⁹ Dům s pozdějším čp. 99, na jižní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Ležel naproti radnici. Jako Mates Vlach vystupoval původem italský stavitel Matteo Borgorelli. V roce 1554 dům získal královský služebník Zikmund de Parentin, v roce 1561 tu seděl brandýský purkrabí Mikuláš Wachtl z Pantenova, v sedmdesátých letech 16. století Albrecht Homut z Harasova, roku 1591 Ludmila Cingulínová z Opočna a v roce 1604 Daniel Koník z Hvozdu. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 275 kop českých grošů, což z něj činilo nejdražší dům ve městě. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 20; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 306.

²²⁰ Louky na pravém břehu Labem, poloha Hluchov hned za mostem.

²²¹ Andres kovář, obyvatel Brandýsa nad Labem, doložený v roce 1552. Kniha pamětní z let 1560–1656, fol. 96 (77).

Dvamezcítný grunt Na Ráji**Daniel mydlář**²²²

platí z domu a z louky dědičné o svatém Jiří 15 grošů
 o svatém Havle 14 grošů
 peněz ženných 2½ groše
 ovsa ouročního 1 korec

Dvacátý třetí grunt v Svinské ulici**Lukeš Pleskačuo**²²³

z domu a z dílu dědiny platí o svatém Jiří 2 groše 4½ denáru
 o svatém Havle 1 groš 4½ denáry
 zvlášť platí z louky dědičné o svatém Jiří 20 grošů²²⁴
 o svatém Havle též 20 grošů²²⁵
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa ouročního 2 korce

24. grunt v též ulici**Mikuláš sladovník**²²⁶

platí z domu a z louky dědičné o svatém Jiří 12 grošů 4 denáry
 o svatém Havle 11 grošů 4 denáry
 peněz ženných 3 groše 5 denárů
 ovsa úročního 1 korec

²²² Dům s pozdějším čp. 103, stál v dnešní ulici Karla Tájka, dříve Svinská. Daniel mydlář jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 105 kop českých grošů. V 19. století oddělen dům čp. 102. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 27; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 352.

²²³ Dům s pozdějším čp. 104, stál v dnešní ulici Karla Tájka, dříve Svinská. V roce 1561 jej užíval Martin Žalud. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 25 kop českých grošů. Jeho držitelem je v tomto soupisu Jakub mydlář. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 28; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 352.

²²⁴ Čtení číslovky je nejisté.

²²⁵ Čtení číslovky je nejisté.

²²⁶ Dům s pozdějším čp. 105, stál v dnešní ulici Karla Tájka, dříve Svinská. V roce 1561 jej držel rovněž Mikuláš sladovník. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 20 kop českých grošů. V tomto soupisu je jako držitel uveden Beneš švec. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 28; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 353.

25. grunt v též ulici

Severýn Nosek²²⁷

platí z domu a z louky o svatém Jiří 8 grošů 1 denár
o svatém Havle 7 grošů 1 denár
peněz ženných 3 groše 5 denárů
ovsa úročního 1 korec

26. grunt v též ulici

Ondráček mlynář²²⁸

platí z domu a z louky o svatém Jiří 14 grošů 2½ denárů
o svatém Havle 13 grošů 1½ denáru
též nadepsaný Ondráček Mlynář platí peníze ženných 7½ groše
ovsa ouročního 2 korce

27. grunt Lázně

Matěj lazebník²²⁹

platí z lázně o svatém Jiří 45 grošů
o svatém Havle též 45 grošů
zvláště platí z louky dědičné o svatém Jiří 6 grošů
o svatém Havle též 6 grošů

²²⁷ Dům s pozdějším čp. 107, stál v dnešní ulici Karla Tájka, dříve Svinská. Švec Severýn Nosek jej užíval i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 15 kop českých grošů. V roce 1615 jej držela Anna Cukrová z Mydlovaru. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 28; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 353.

²²⁸ Dům s pozdějším čp. 108, stál v dnešní ulici Karla Tájka, dříve Svinská. V roce 1561 je jako držitel domu zapsán Ondřej nožír. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 30 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 28; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 353.

²²⁹ Dům na Nižším Hrádku, spravující se právem města Brandýsa, s pozdějším čp. 117, v dnešní ulici Petra Jilemnického. Původně sloužil jako městská lázeň. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 40 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 51; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 376.

Na Hrádku grunt**Beneš Slávek na Hrádku**²³⁰

platí z domu a z louky o svatém Jiří 7 grošů
 o svatém Havle 6 grošů
 peněz ženných 1½ groše
 ovsa úročního 1 strych

Grunt vedle rathauzu**Tomáš Semler**²³¹

platí z domu a z jedné čtvrti rolí o svatém Jiří 14½ grošů
 o svatém Havle platí 14 grošů
 zvláště nadepsaný Tomáš platí z louky nové o svatém Jiří 21 grošů 2½ denáru
 o svatém Havle též 21 grošů 2½ denáru
 peněz ženných 1½ groše
 ovsa úročního 1 strych

Grunt nárožní vedle Semlera**Jeremiáš Šalda**²³²

platí z domu a z jedné čtvrti rolí o svatém Jiří 12½ groše
 o svatém Havle platí 11 grošů
 zvlášť platí z dílu dědiny o svatém Jiří 5½ groše 2 denáry
 o svatém Havle 5 grošů 1 denár
 týž platí z louky dědičné o svatém Jiří 38 grošů 3 denáry
 o svatém Havle též 38 grošů 3 denáry
 peněz ženných 3 groše
 ovsa úročního 2 strychy

²³⁰ Grunt na Nižším Hrádku, spravující se právem města Brandýsa, s pozdějším č. p. 119. Stál v dnešní ulici Petra Jilemnického, byl nazýván Vinopalkou. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 20 kop českých grošů. V roce 1596 držel dům Fridrich Víz z Vitína, po něm syn Karel a následně podzámecký mlynář Viktorin Houser. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 51; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 377.

²³¹ Dům s pozdějším čp. 2, na západní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 75 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 21; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 307.

²³² Dům s pozdějším čp. 3, patřil do rynku, dnes v ulici Petra Jilemnického. Jeremiáš Šalda byl císařským forstknechtem a držel dům i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 70 kop českých grošů. Na začátku 17. století oddělen dům čp. 4. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 21; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 307.

V Stříbrné ulici

Jan Otradovský²³³

platí z domu o svatém Jiří 4 groše
o svatém Havle 2 groše
zvlášť z dvou díluov dědiny platí o svatém Jiří 1½ groše 2 denáry
o svatém Havle 1 groš 6 denárů
peněz ženných 7½ groše
ovsa ouročního 1 strych

V též ulici

Jan Říhuov²³⁴

platí z domu o svatém Jiří 2 groše
o svatém Havle 1 groš
peněz ženných 6 grošů
ovsa ouročního 2 strychy

V též ulici v druhém pořadí

Jan Vzteklej²³⁵

platí z domu o svatém Jiří 1 groš
o svatém Havle 1 groš
peněz ženných 1½ groše
ovsa úročního 1 strych

²³³ Dům s pozdějším čp. 5, ležel v dnešní ulici Petra Jilemnického, dříve Stříbrné. Jan Otradovský jej užíval i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 50 kop českých grošů. Na přelomu 16. a 17. století jej držel Jiřík Rotcymer. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 29; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 354.

²³⁴ Dům s pozdějšími čp. 6 ležel v dnešní ulici Petra Jilemnického, dříve Stříbrné. Jan Říha, zvaný též starý rychtář, jej užíval i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 40 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 30; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 354.

²³⁵ Dům s pozdějším čp. 9, ležel u mostku přes potok v dnešní ulici Petra Jilemnického, dříve Stříbrné. Řezník Jan Vzteklý jej užíval i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 50 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 30; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 356.

V témž pořadí v též ulici

Jan Petruov²³⁶

platí z domu a z louky o svatém Jiří 13½ groše
o svatém Havle 12 grošů
peněz ženných 6 grošů
ovsa úročního 1 strych

[fol. 67v/46v]

V Pekařské ulici

Vondra vinopal²³⁷

platí z domu a z dvou kusuov luk o svatém Jiří 16 grošů
o svatém Havle 15 grošů
peněz ženných 6 grošů
ovsa úročního 1 strych

V též ulici

Ondřej Štětina²³⁸

z domu a z dílu dědiny od Pacholíka²³⁹ a z louky platiti o svatém Jiří 11 grošů
2½ denáru
o svatém Havle 10 grošů 2 denáry
zvlášť platí z poustky na Hrádku²⁴⁰ o svatém Havle jednou v rok 1 groš
peněz ženných 6 grošů
ovsa ouročního i z poustky na Hrádku²⁴¹ 1½ strychu

²³⁶ Dům s pozdějším č. p. 10, v dnešní ulici Petra Jilemnického, dříve Stříbrné. Stál při ústní do ulice Pekařské. Krejčí Jan Petrův jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 40 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 31; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 356.

²³⁷ Dům s pozdějším čp. 11, v dnešní ulici Pekařská. V roce 1561 jej držel Havel Korferšt. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 50 kop českých grošů. Na počátku 17. století tu hospodařil Tobiáš Šiblín ze Světice. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 32; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 358.

²³⁸ Dům s pozdějším čp. 221, na dnešním Krajiřském náměstí, dříve v Pekařské. Ondřej Štětina jej užíval i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 75 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 32; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 368.

²³⁹ Mikuláš Pacholík, soused brandýský, byl v roce 1553 držitelem usedlosti v někdejší ulici Pekařské, dnes čp. 210.

²⁴⁰ Poustka v části Nižšího Hrádku, řídící se právem městečka Brandýsa.

²⁴¹ Poustka v části Nižšího Hrádku, řídící se právem městečka Brandýsa.

V též ulici

Kašpar Koník²⁴²

platí z domu a z dílu dědiny o svatém Jiří 2½ groše 3 denáry
při svatém Havle 1 groš 5 denárů
peněz ženných 3 groše 5 denárů
ovsa úročního 1 strych

[fol. 68r/47r]

V též ulici

Jan mydlář²⁴³

platí z domu o svatém Jiří 6 grošů
o svatém Havle též 6 grošů

V též ulici z druhé strany

Mikuláš Pacholík²⁴⁴

platí z domu a z dílu dědiny o svatém Jiří 4 groše 2½ denáru
o svatém Havle 3 groše
zvláště platí z ostrova o svatém Jiří 15 grošů
o svatém Havle též 15 grošů
též nadepsaný Pacholík platí peněz ženných 6 grošů
ovsa úročního 2 strychy

²⁴² Dům s pozdějšími čp. 219, na dnešním Krajiřském náměstí, dříve Pekařská. Kašpar Koník jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 15 kop českých grošů. Podle Práška tento dům patřil dříve Jindřichu Domouskému z Harasova, který ho musel jakožto český bratr v roce 1551 opustit. Brandýský hejtman jej ihned prodal Matesu Vlachovi. V 18. století oddělen dům čp. 220. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 32; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 369.

²⁴³ Dům s pozdějším čp. 218, na dnešním Krajiřském náměstí, původně Pekařská. Jan mydlář jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 20 kop českých grošů. Před rokem 1623 náležel Samuelu Karlovi, který se následně psal jako Karolides z Karlšperka. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 33; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 369.

²⁴⁴ Dům s pozdějším čp. 210, v dnešní ulici Podkostelní, dříve Pekařská. V roce 1561 zde hospodařil Jakub Pacholík. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 65 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 33; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 331.

V též ulici

Jiřík zámečník²⁴⁵

platí z domu a z louky o svatém Jiří 11 grošů 2½ denáru
o svatém Havle 10 grošů 2½ denáru
peněz ženných 6 grošů
ovsa úročního 1 strych

V též ulici

Jan tkadlec²⁴⁶

platí z domu a z louky o svatém Jiří 7 grošů 5 denárů
peněz ženných 6 grošů
ovsa ouročního 1 strych

[fol. 68v, starší 47v]

V Stříbrné ulici

Jakub Trampota²⁴⁷

platí z domu a z zahrady o svatém Jiří 3½ groše
o svatém Havle 2½ groše
peněz ženných 6 grošů
ovsa 1 strych

V též ulici

Martin pekař²⁴⁸

platí z domu a z louky o svatém Jiří 9 grošů
o svatém Havle 7½ groše
peněz ženných 6 grošů
ovsa ouročního 1 strych

²⁴⁵ Dům s pozdějším čp. 225, na dnešním Krajiřském náměstí, dříve Pekařská. V roce 1561 jej držel Jan Jelínek. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 50 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 34; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 370.

²⁴⁶ Dům s pozdějším čp. 226, na dnešním Krajiřském náměstí, dříve Pekařská. Jan tkadlec je držel jako Jan Matoušů ještě v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 25 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 35; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 370.

²⁴⁷ Dům s pozdějším čp. 13, v dnešní ulici Petra Jilemnického, dříve Stříbrná. Švec Jakub Trampota jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 30 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 31; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 357.

²⁴⁸ Dům s pozdějším čp. 14, v dnešní ulici Petra Jilemnického, dříve Stříbrná. V roce 1561 jej užíval švec Tomáš Čapek. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 25 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 31; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 357.

V též ulici

Petr sladovník²⁴⁹

platí z domu a z dílu dědiny o svatém Jiří 5 grošů 6 denárů
peněz ženných 4½ grošů
ovsa ouročního 1 strych

[fol. 69r, starší 48r]

Grunt nárožní proti Šaldovi²⁵⁰

Důra Marková²⁵¹

platí z domu o svatém Jiří 2 groše
o svatém Havle 1 groš
peněz ženných 6 grošů
ovsa ouročního 1 strych

David truhlář²⁵²

platí z domu a z louky o svatém Jiří 6 grošů 5 denárů
o svatém Havle 6 grošů
peněz ženných 3 groše
ovsa ouročního ½ strychu

Bartoň mečíř podle téhož Davida po témž pořadí²⁵³

platí z domu a z louky o svatém Jiří 6½ groše
o svatém Havle 6 grošů 1½ denáru
zvlášť platí z louky od provaznice²⁵⁴ pod stálý plat ujaté o svatém Jiří 22½ groše
o svatém Havle též 22½ groše
peněz ženných 3 groše
ovsa úročního ½ strychu

²⁴⁹ Dům s pozdějším čp. 15, v dnešní ulici Petra Jilemnického, dříve Stříbrná. V roce 1561 jej držel Ambrož krejčí. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 50 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 31; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 357.

²⁵⁰ Výraz „proti Šaldovi“ připsán dodatečně.

²⁵¹ Dům s pozdějším čp. 18, na severní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. V roce 1561 tu hospodařil šalamoun truhlář. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 75 kop českých grošů.

²⁵² Dům na severní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Číslo popisné domu je nejisté, J. V. Prášek jej ve svém přehledu vůbec neuvádí. Ležel výslovně vedle gruntu čp. 19 Bartoň mečíře. David truhlář jej držel i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 40 kop českých grošů.

²⁵³ Dům s pozdějším čp. 19, stál na severní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Bartoň mečíř jej užíval i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 40 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 22; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 307.

²⁵⁴ Anna provaznice, před rokem 1553 v držení gruntu v někdejší Toušeňské ulici, pozdější čp. 58.

[fol. 69v, starší 48v]

V Rynku**Jan Vejdovský**²⁵⁵

platí z domu a z louky o svatém Jiří 40 grošů 2 denáry
 o svatém Havle 39 grošů 1½ denáru
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa úročního 1 strych

Matěj krejčí²⁵⁶

platí z domu a z louky o svatém Jiří 16 grošů 4 denáry
 o svatém Havle 15 grošů 4 denáry
 peněz ženných 6 grošů
 ovsa ouročního 1 strych

²⁵⁵ Mladší rukou po kraji připsáno: „Nyní Václav Votava, však louku drží Melichar Hykl“. Dům s pozdějším čp. 20, stál na severní straně Masarykova náměstí, dříve rynku. Jan Vejdovský jej užíval i v roce 1561. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 50 kop českých grošů. J. V. PRÁŠEK, *Brandejs nad Labem I*, s. 22; TENTÝŽ, *Brandejs nad Labem II*, s. 308.

²⁵⁶ Dům na severní straně Masarykova náměstí, dříve rynku, v urbáři v sousedství domu čp. 20 Jana Vejdovského. Hodnota statku v odhadu zapsaném do městské knihy v roce 1564 činila 40 kop českých grošů. J. V. Prášek jej ve své práci vůbec neuvádí.

Snahy (nejen) knížecího rodu Lichtenštejnů o těžbu stříbra ve Stříbrné Skalici

VLADIMÍR JAKUB MRVÍK

Vladimír Jakub Mrvík, Efforts of (not only) the Princely House of Liechtenstein to mine silver in Stříbrná Skalice

According to the new archaeological findings in Kostelní Střimelice, mining in the Střimelice-Skalice District has been documented perhaps as early as the 13th century. However, specific written sources on the topic of silver mining are available only for the Early Modern period, specifically in 1536. Among other things, this paper is the first to have published the first detailed account of local silver mining in the 1630s.

Silver mining in the vicinity of Stříbrná Skalice was resumed during the Thirty Years' War, when the new owner, Prince Charles of Liechtenstein, lent the mining area to the well-known court banker Hans de Witte in 1622. Further attempts to resume mining in Stříbrná Skalice were made during the reigns of Prince Charles Eusebius of Liechtenstein and his granddaughter, Duchess Maria Theresa of Savoy, but led to disappointment due to the low yield. At the turn of the 19th century, the last mining was organised by the town council of Skalice.

Keywords

Metallurgy, silver mining, miners, mint, numismatics, Stříbrná Skalice, Liechtenstein family, Kostelec nad Černými lesy Region

Historický revír těžby drahých kovů v okolí dnešní Stříbrné Skalice, až do 19. století označované jen jako Skalice, se nachází přibližně 30 km (jiho)východně od Prahy v mírném pohoří na pravém břehu řeky Sázavy. Rudné žíly a stopy po historických těžbách se táhnou po hřebenu od jihu až jihovýchodu Stříbrné Skalice přes sousední Hradové Střimelice do Kostelních Střimelic a jižního okolí Černých Voděrads. Se zdejší rudním revírem souvisí i historické doly na stříbro v jižně položeném Komorním Hrádku. Zdejší rudné žíly mají mocnost od 1 cm až do několika decimetrů a jdou ve směru severozápad–jihovýchod.¹ Těžba stříbra byla v minulosti pro zdejší kraj tak příznačná, že dala Stříbrné Skalici nejen jméno, ale v roce 1610 se horník dobývající stříbrnou rudu dostal i na městské pečeti, resp. do městského znaku.²

¹ Aleš BUFKA, *Revír Stříbrná Skalice a jeho současný stav*, Krasová deprese 3, 1996, s. 2.

² Typář z roku 1610 i s původním pouzdem je uložen: Státní okresní archiv (dále SOkA) Kolín, sbírka pečetidel, inv. č. 19. K tomu blíže: Alois PŘIBYL – Karel LIŠKA, *Znaky a pečete středoečeských měst*, Praha 1976, s. 140–141.

Tématu dějin rudného revíru ve (Stříbrné) Skalici se především ve 20. století věnovala řada montánních odborníků i regionálních badatelů, ale až na místního kronikáře Václava Wurma doposud žádný z nich neprostudoval bohatý aktový materiál fondu Velkostatek Kostelec nad Černými lesy (čili spisy správy černokosteleckého panství), a i Václav Wurm – byv na archiválii upozorněn okresním archivářem dr. Karlem Bednaříkem (1911–1985) – tyto spisy vytěžil jen letmo, navíc bez citací pramenů.³ Tento aktový materiál přitom přináší zásadní a doposud nikde nepublikované informace o těžbě v období baroka, konkrétně od počátků třicetileté války do poloviny 18. století, kdy bylo černokostelecké panství v držbě knížecího rodu Lichtenštejnů; doposud tak nebylo známé značné množství detailů ke každodennímu fungování a organizaci těžby, nebo i tak zajímavá informace, že v průběhu třicetileté války ve Skalici těžil stříbro Hans de Witte, člen známého mincovního konsorcia za císaře Ferdinanda II. Důvod, proč je rozsáhlý aktový materiál ke skalickému revíru doposud prakticky neznámý, spatřuji jednak ve skutečnosti, že spisové oddělení velkostatku bylo až donedávna přístupné jen s pomocí původních repertářů z 19. století, především ale ve skutečnosti, že většina těchto archiválií je psaná barokní němčinou v kombinaci s obtížně čitelnou novogotickou německou kurzivou několika forem. A přitom fond velkostatku obsahuje např. pro 17. století nejen poštu přijatou, ale i opisy korespondence odeslané.⁴

Prolog – stříbrnoskalické dolování v předbělohorské době

Pro snazší orientaci a pochopení topografie skalického revíru nejprve uvedu základní místopisná data. Na základě všech níže uvedených pramenů se na katastru Stříbrné Skalice v minulosti dobývalo stříbro na třech různých místech:

1. v lokalitě „Na Horách“, západně od dnešní ulice Za Nouzovem, respektive v podlouhlém hřebenu pod vrchem Žezule, kde se nacházel nejstarší rudní revír v 16. a v 17. století; už roku 1665 byly ovšem některé ze zdejších štol propadlé a zcela zasypané.⁵
2. na konci ulice Ke Štolám, kde byla s největší pravděpodobností proražena štola s odbočkou v letech 1798–1803.
3. v oblasti hřebene výrazně zvýšeného terénu, označovaného jako vrch Čapík, kde se patrně dolovalo v letech 1753–1755; ještě v první polovině 20. století existovala štola naproti restauraci Na Marjance, při silnici vedoucí do Pyskočel (parc. č. 572/1).

³ Václav WURM, *O skalickém dolování*, Vlastivědný sborník Českobrodsko 1, 1959, s. 67–73.

⁴ Na úvod svého článku bych chtěl zvlášť poděkovat PhDr. Vojtěchu Vaňkovi, Ph.D., řediteli SOkA Kutná Hora, za výraznou pomoc s přístupem k literatuře k tématu dějin dolování stříbra ve střímelicko-skalickém revíru. Poděkování patří i p. Jiřímu Bernatovi z Ústavu archeologické památkové péče středních Čech.

⁵ Státní oblastní archiv v Praze (dále SOA Praha), Velkostatek (dále Vs) Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politika, složka č. 214, fol. 22 et 70.

Lokální vlastivědný badatel František Brůha ve své stručné monografii *Dějiny Stříbrné Skalice* z roku 1935 zachycuje tehdejší stav bývalých štol: „Dvě z nich, směrem ke Hradovým Střimelicím, používají se přes sto let za městský vodovod, který nám k 6 stojanům a některým domům přivádí pitnou vodu. Při cestě do Ráztok-Samechova jsou dvě zabetonované stoly a těch bude používat skalické obyvatelstvo při budoucí válce – za ochranný kryt – pro případ leteckého útoku. V přívozu Na Marjánce směrem k mlýnu je vidět zasypaný vchod do jedné stoly. O dvou posledních se neví.“⁶

Podle nových archeologických nálezů v Kostelních Střimelicích byla těžba ve střimelicko-skalickém revíru prokázána snad již ve 13. století.⁷ S velkou pravděpodobností se zde kutalo i na počátku 15. století, kdy zdejší pozemky patřily Sázavskému klášteru. O intenzivním osídlení zdejšího katastru svědčí i výjimečný románský kostel sv. Jakuba s románskými nástěnnými malbami v místní části Rovné, pocházející z doby kolem roku 1200.⁸

Konkrétní písemné prameny k tématu skalického revíru a těžby stříbra ovšem máme k dispozici až pro raný novověk. Skalické doly, které byly blízko hlavnímu městu, daly v první polovině 16. století podnět královskému záměru, založit v hlavním městě Českého království vlastní mincovnu. Informuje nás o tom dopis z roku 1536, ve které rada Starého Města pražského informuje krále Ferdinanda I. o nalezení a zahájení těžby stříbra ve [Stříbrné] Skalici (především nákladem Staroměstských) a žádá ho, aby umožnil Staroměstským razit z tohoto stříbra peníze přímo v Praze, jinými slovy požádali krále o založení nové mincovny. Ferdinand pochopitelně nález nového stříbra uvítal, ale ohledně mincovny odpověděl vágně ve smyslu, že to uváží; na jaře 1537 ovšem mincovnu skutečně zřídil. Nález (nové) silné stříbrné žíly ve Skalici je tak většinou označován za zásadní impuls k založení pražské mincovny!⁹ V srpnu 1536 přijel nové naleziště osobně prohlédnout nejvyšší mincmistr království Českého Albrecht z Gutštejna a na Ronšperku, který ale zkonstatoval velký (až odstrašující) nepořádek.¹⁰ Na druhou stranu je ale nutné uvést, že v pozdějších letech

⁶ Pravoslav KNEIDL, *Stříbrná Skalice*, Stříbrná Skalice 1985, s. 17.

⁷ V bezprostřední blízkosti potůčku byly na parc. č. 65/7 objeveny zbytky dvou zahroubených pyrotechnologických zařízení (pecí) kruhového až oválného půdorysu, poznamenaných velkým žárem (pecí nikoliv potravinářských). Pro úlohu obou vrcholně středověkých pecí při úpravě a zpracování rud nahrává fakt, že jen několik metrů od nich byly nalezeny kusy vytěžené žiloviny a drobné kusy tmavé strusky, která souvisí se zpracováním rud mědi. Jana KRÁLOVÁ et al., *Výzkum strusek a geologických vzorků z archeologického nálezu v Kostelních Střimelicích*, Bulletin mineralogicko-petrologického oddělení Národního muzea v Praze 2, 2017, s. 183–190.

⁸ K němu: Milena HAUSEROVÁ et al., *Kostel svatého Jakuba Většího v Rovné u Stříbrné Skalice*, Stříbrná Skalice 2013.

⁹ Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Z příběhů pražské mincovny. Nástin jejích osudů v letech 1537–1618*, Praha 1929, s. 2.

¹⁰ Jan KAKŠ, *Stříbrná Skalice. Příspěvek k dějinám dolování v Čechách*, Hornický věstník 16, 1934, s. 185 (= Hornické a hutnické listy 35, 1934), s. 185 (odkazuje na originální archiválii pod signaturou „Mont. Kutná Hora 1536, fol. 55“).

se při výčtu zdrojů kovu pro pražskou mincovnu skalické stříbro neobjevuje a uvádí se v této souvislosti ojediněle až roku 1566 (jako „*doly sv. Prokopa*“) a na podzim 1577.¹¹ Z roku 1538 také pochází nejstarší konkrétní zmínka o perkmistru „*ve Skalici na Horách svatého Prokopa*“, byl jím jistý Mates Špicpartl.¹²

O zdejší těžbě stříbra ve třicátých letech se nám dochovala unikátní zpráva, která nebyla až doposud publikovaná, respektive nebyla dosavadním badatelům v této problematice patrně vůbec známá. Jedná se o rukopis z šedesátých let 17. století (zachovaný dokonce ve dvou opisech), který vypsal z údajně více než sto let staré knihy tehdejší hejtman černokosteleckého panství Štefan Forchheimer z Jakešova.¹³ V ní je uvedeno, že 23. září 1539 těžili ve Skalici horníci z Norimberka. Bližší údaje sice nemáme, ale i tato informace je sama o sobě velmi zajímavá. Co je ovšem nesmírně cenné (i s ohledem na možné archeologické nálezy), je podrobný popis areálu tehdejšího skalického revíru, včetně údaje o existenci šmelcovny (taviřny rudy pro co nejefektivnější získávání mědi a stříbra). Zde si pro pochopení zprávy i informací na dalších místech textu dovolím základní vysvětlující reálie. Rudu vytaženou z dolů bylo třeba nejprve v tzv. puchernách rozdrtit na malé části. Sloužily k tomu tzv. stoupy, které pracovaly v blízkosti vodního zdroje s různým výkonem podle počtu palic. Ruda se drtila suchou nebo mokrou cestou, kdy proud vody odplavoval částice přímo od palic. Z rozdrčené rudy, transportované do hutí, se po prvním tavení ve šmelcovně získalo nečisté stříbro o obsahu kolem 70 %, teprve po druhé tavbě vzniklo stříbro vysokého obsahu až 99 %. Při úpravě rud byly často zaměstnávány ženy a děti horníků.

Zmíněná zpráva z roku 1539 uvádí in extenso: „*Léta 1539 v outery před svatým Václavem byl sem na horách skalických s Arnoštem Holým, Antonínem Netrusem na žádost pánův Norberčanův, nejprve jsme přišli k Fundgrubu [= nálezná jáma], štrejch [= směr žíly] té klufty [= rudná žíla] na 4 hodiny mezi vrchy leží, a tu nejlepší rudu sekali. A hnali k němu erbštolu [= hlavní/dědičná štola] od potoka pod zámkem pustým¹⁴ k západu slunce na 5 hodin. A nyní dohnaná, daná nám zpráva, že vytáhli vodu z toho fundgrubu všecknu za 20 zl. rejskejch, počítajíce zlatý rejský po 24 groších. A ta klufta přibíhá k fundgrubské kluftě do jednoho vrchu k západu slunce, a ta fundgrubská klufta má svůj štrejch na 6 hodin a linet [= podloží] svůj k půlnoci a hand [= nadloží] k polednímu.*

Dále ta věc přibíhá k jiné kluftě a má svůj štrejch mezi 11. a 12. hodinou, od té klufty k jiné kluftě 2 kopy střevícův [tj. asi 35,5 m] k západu slunce a má svůj štrejch na 1 hodinu. Šmelcířský [šmelcíř = tavič ve šmelcovně] důl leží na stráni, štrejch svůj má mezi 10. a 11. hodinou, linet svůj má k půlnoci a hand k polednímu a jiné k západu

¹¹ E. NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Z příběhů pražské mincovny*, s. 4, 18 a 35.

¹² Národní archiv (dále NA) Praha, Komorní soud, Registra půhonná, kn. č. 48, fol. B 7.

¹³ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 12.

¹⁴ Mínen je areál středověkého hradu na místě současného kostela sv. Jana Nepomuckého, barokní novostavby z let 1730–1733.

slunci a hand k vejchodu slunce. U Svrchních šmelic¹⁵ na týchž gruntech neb horách počali erbšachtu [= hlavní šachta] hnáti od půlnoci k polednímu přicházející na flece [= hornina mezi dvěma rozsedlinami], po nich černý vitruňky [= zvětralé rudy] co švor a fleky drží centnýř 8 liber mědi, a ta měď drží centnýř rudy 11 lotů stříbra, a švor [= hornina] drží centnýř 70 liber mědi a ta měď drží 6 lotů stříbra. Kteréžto místa jak v létu 1664, 65 i nyní v 1666ým skrze očitě spatření sice se nachází, ale však vedle kompasu horního asi o jednu hodinu se nesrovnává. A k svatýmu Prokopu štrejchují.“¹⁶

7. května 1543 potvrdil Ferdinand I. držbu stříbrných dolů ve Skalici na pozemcích kláštera sv. Prokopa na šest let dědičným zástavním držitelům bývalých statků tohoto kláštera, bratrům Janovi, Sezemovi a Jindřichu Zajímačům z Kunštátu.¹⁷ Zajímačové z Kunštátu pochopitelně vycítili příležitost k možnému výraznému zbohatnutí a dlouhodobě bránili využívání či dokonce pronajímání dolů ze strany královské komory, a znemožňovali tak průběh těžby. Vznikl z toho dlouholetý a nepříjemný spor, který řešil osobně i zmíněný nejvyšší mincmistr Albrecht z Gutštejna.¹⁸ Nakonec ovšem vyšli Zajímačové ze sporu vítězně, měli na šest let monopol na organizaci těžby a za každou hřivnu stříbra (tj. asi 0,25 kg), kterou zde získají, jim královská mincovna měla vyplatit 4 kopy grošů českých neboli 10 zlatých rýnských.¹⁹ V pozdějších letech se ovšem objevilo vážné podezření, že bratři Zajímačové společně s horním hejtmanem Václavem Kyšperským z Vřesovic značnou část vytěženého stříbra nedodávali do královské mincovny, ale defraudovali ho a ještě navíc dlouhodobě nevypláceli zdejším horníkům a dalším nádeníkům peníze na stravu.²⁰

Počátkem šedesátých let 16. století byly skalické doly pravděpodobně opuštěné (nebo v zásadním útlumu), ale roku 1564 je navštívil císařský komisař s cílem vytipoval nová možná naleziště olova a zjistil, že v okolí skalických štol se nacházejí haldy staré vytěžené horniny s centy olovněné rudy.²¹ To mohlo vést k hypotetickému znovuotevření skalického revíru, tolik potřebné bližší informace k dění kolem roku 1564 ale bohužel nemáme.

¹⁵ Svrchní Šmelice – jde o poněkud mýlný název Kostelních Střimelic.

¹⁶ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politika, složka č. 214, fol. 11 et 72.

¹⁷ Kaspar Maria von STERNBERG, *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke*, 1/2, Prag 1837, s. 77. August Sedláček má tuto informaci excerpovanou ve své lístkové kartotéce s odvoláním na uložení originálu listiny jako „Gub. III 200“. Viz: <http://www.augustsedlacek.cz/apps/?asq=zaj%C3%ADm%C3%A1%C4%8D#search> (cit. 5. 10. 2021).

¹⁸ J. KAKŠ, *Stříbrná Skalice*, s. 185 (odkazuje na originální archiválii pod signaturou „Archiv ministerstva vnitra, Kopiař 16, fol. 146“, tedy dnes NA Praha, Kopiaře a registra, inv. č. 16).

¹⁹ TÝŽ, *Stříbrná Skalice*, s. 186 (odkazuje na originální archiválii pod signaturou „Archiv ministerstva vnitra, Kopiař 19, fol. 219 a Kopiař 27, fol. 5“, tedy dnes NA Praha, Kopiaře a registra, inv. č. 27).

²⁰ TÝŽ, *Stříbrná Skalice*, s. 186 (odkazuje na originální archiválii pod signaturou „Archiv ministerstva vnitra, Mont. 5, 288, fol. 3–6 a 9–12“).

²¹ Kaspar Maria von STERNBERG, *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke*, 1/1, Prag 1836, s. 381.

V roce 1581 nejvyšší hormistr Království českého Lazar Ercker (ze Schreckenfelsu) uvádí skalický revír jako opuštěný a zmiňuje několik opakovaných krátkodobých a nepříliš úspěšných pokusů o těžbu v minulosti. V tuto dobu už ovšem městečko Skalici vlastnil nový pán, majitel sousedního černokosteleckého panství Jaroslav I. Smiřický ze Smiřic, který se zde počátkem osmdesátých let znovu pokusil těžbu stříbra obnovit.²² Poslední předbělohorská zmínka o těžbě stříbra ve Skalici pochází z roku 1586, kdy držbu zdejších dolů a případnou těžbu císař Rudolf II. potvrdil právě zmíněnému Jaroslavovi I. Smiřickému ze Smiřic († 1597) s tím, že rudu, ve které bude méně než 10 lotů stříbra na cent, smí provozovatel těžby vyvézt ze země. Bohatší rudu musí ovšem dodávat do Kutné Hory a bude dostávat desátek čistého stříbra.²³ Na druhou stranu měla tato obnovená těžba pod taktovkou Smiřických jen jepičí život a údajně byla i ztrátová. Podle zprávy pražského mincmistra Lazara Erckera byly doly v roce 1592 s výjimkou jedné špatně přístupné štolý (doslova „jámy“) opuštěny.²⁴

Kromě Skalice probíhala v 16. století těžba stříbra i v nedalekém katastru Kostelních Střimelic. Písemné prameny bohužel poskytují jen drobné střípky a základní informace – roku 1542 byl dán „*frystunk*“ na měděné doly v Horních (Kostelních) Střimelicích majiteli černokosteleckého panství Diviši Slavatovi z Chlumu s osvobozením od desátku na šest let a současně nejvyššímu komorníkovi (v úřadu 1515–1549) a majiteli panství Komorní Hrádek Jaroslavovi II. ze Šelmberka na doly v Dolních (Hradových) Střimelicích za stejných podmínek.²⁵ Dne 10. prosince 1549 obdržel císařské svolení na těžbu stříbra ve starých (sic) dolech v hoře sv. Martina u Střimelic Konrád Pockschorfer z Pockschorfu (roku 1535 „*perkmistr na Horách krkonošských*“)²⁶ a těžil ještě roku 1552, kdy byla ovšem těžba ukončena. Následujícího roku měla být obnovena, těžba zde probíhala minimálně ještě roku 1557. Později zde měla důl provozovat manželka nejvyššího maršálka království Českého Čenka z Lipé (ve funkci 1575–1589), paní Alena ze Žerotína (patrně tak reálně činil její manžel, fiktivně ovšem přes osobu své manželky),²⁷ ovšem ve zprávě z roku 1581 uvádí Lazar Ercker, že střimelický revír byl před několika lety opuštěn pro chudobu kverků.²⁸

²² J. KAKŠ, *Stříbrná Skalice*, s. 186.

²³ K. M. von STERNBERG, *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke*, 1/2, s. 77.

²⁴ V. WURM, *O skalickém dolování*, s. 70. K postavě a dílu L. Erckera viz: Jiří MAJER, *Lazarus Ercker (1528/30–1594) a české hornictví*, *Dějiny věd a techniky* 3, 1994, s. 129–142; Pavel VITOUŠ (ed.), *Lazar Ercker. Kniha o prubířství*, Praha 1974.

²⁵ Josef KRATOCHVÍL, *Príspevek k topografii a dějinám dolování v jihovýchodní části Čech*, Praha 1923, s. 60.

²⁶ K. M. von STERNBERG, *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke*, 1/2, s. 78. Konrád Pockschorfer byl posledním svého rodu, a proto před smrtí přijal ke svému znaku a predikátu svého příbuzného Konráda Mayra (z Pockschorfu). Tento akt roku 1586 schválil i císař Rudolf II.

²⁷ TAMTÉŽ.

²⁸ J. KRATOCHVÍL, *Príspevek k topografii a dějinám dolování v jihovýchodní části Čech*, s. 60.

Naše poznání může do budoucna ještě výrazně rozšířit archeologie. Například archeologický výzkum v roce 2017 odhalil v Hradci u Stříbrné Skalice stopy raně novověké úpravy rud v areálu mlýna Propast. Bylo zde nalezeno značné množství (řádově tuny) strusky i stopy po plavení rud včetně zbytků dřevěného plavidla.²⁹ Mlýn Propast tak mohl být původně vybudován (či adaptován) jako pucherna a teprve na přelomu 16. a 17. století mohl být (znovu) využit jako klasický mlýn na obilí. Nutno ovšem podotknout, že mlýn Propast nenáležel k černokosteleckému panství, ale už k sousednímu panství Komorní Hrádek.

Těžba stříbra za knížete Karla I. z Lichtenštejna (1622–1630)

K obnovení těžby stříbra v okolí Stříbrné Skalice došlo – možná překvapivě – v neklidné době třicetileté války. Ani tato epizoda z dějin skalického dolování nebyla až doposud v literatuře nikde zmíněna. Nový majitel černokosteleckého panství, kníže Karel z Lichtenštejna († 1627),³⁰ propůjčil v roce 1622 revír k těžbě nechvalně známé postavě raných pobělohorských let, dvorskému bankéři Hansi de Witte, svému kolegovi z mincovního konsorcia. Hans de Witte zde pak organizoval těžbu až do své smrti roku 1630.³¹ Bližší detaily bohužel neznáme.

Hans de Witte byl kalvinista původem z Flander. On a čtrnáct dalších osob (včetně Karla z Lichtenštejna) získali 18. ledna 1622 od císaře Ferdinanda II. na rok mincovní regál, tedy právo organizace ražby nových mincí a kontroly nad celým mincovním systémem v Čechách. Císař přistoupil na tento „obchod“, protože akutně potřeboval značné množství peněz v hotovosti na vyplacení armády; konsorcium patnácti společníků mu vyplatilo v hotovosti 6 milionů (!) zlatých.³² Členové konsorcia pochoptelně využili pronajatého regálu především ke svému osobnímu obohacení. Společně zavedli tzv. dlouhou minci, vedoucí ke znehodnocení měny až o 80–90 % a následné obrovské inflaci. Podle soudobé závěrečné zprávy k vyhlášení státního bankrotu (kalady) odvedl Hans de Witte do pražské mincovny 402 652 hřiven stříbra, ze kterého mu byly vyraženy dlouhé mince v nominálu 31 340 544 zlatých,

²⁹ Jiří BERNAT, *Hradec u Stříbrné Skalice, okr. Praha-východ*, Archeologie ve středních Čechách 22, 2018, s. 755–756.

³⁰ Karel I. z Lichtenštejna byl velmi významný politik počátku 17. století, který si svou kariéru zajistil konverzí ke katolicismu. Získal titul místodržícího pro Čechy, díky čemuž měl na starosti všechny konfiskace majetků po bitvě na Bílé hoře. Byl mu udělen knížecí titul, Řád zlatého rouna a podařilo se mu výrazně rozšířit rodové majetky. K předbělohorským panstvím Lichtenštejnů, Lednici a Valticím, přidal Karel I. vévodství Opavské, Krnovské, Moravskou Třebovou, Zábřeh na Moravě, Štítý, Glasshütten, Šumperk, Uničov a Brannou u Šumperka. V Čechách pak panství Kostelec nad Černými lesy, Škvorec, Uhříněves a Roztoky. Karel I. z Lichtenštejna zemřel roku 1627 v Praze v padesáti sedmi letech. K jeho osobě viz: Herbert HAUPT, *Fürst Karl I. von Liechtenstein, Hofstaat und Sammeltätigkeit. Obersthofmeister Kaiser Rudolfs II. und Vizekönig von Böhmen. Edition der Quellen aus dem Liechtensteinischen Hausarchiv*, Wien–Graz 1983.

³¹ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 12.

³² Otto OLIVA, *Finanční politika v Čechách po Bílé hoře do kalady r. 1623*, Praha 1925, s. 39–42.

z čehož čistý zisk do Witteho pokladnice představovalo 18 521 992 zlatých!³³ Část z tohoto stříbra bezpochyby pocházelo ze Stříbrné Skalice. Dne 11. září 1630 se Hans de Witte v průběhu vyšetřování praktik mincovního konsorcia rozhodl pro sebevraždu skokem do studně za svým domem na Malé Straně v Praze.³⁴

Těžbu stříbra v okolí svého městečka Skalice se v této době snažil co nejvíce podpořit i sám kníže Karel z Lichtenštejna. Za tímto účelem vydal při svém pobytu na černokosteleckém zámku dne 20. září 1623 dokument o osmi obsáhlých bodech, který byl v minulosti označován většinou za městské (obecní) privilegium,³⁵ ale má zároveň povahu vlastního horního řádu! Je to vsutku cenný a pozoruhodný doklad o vydání soukromého horního řádu v dějinách knížecího rodu Lichtenštejnů, ale i z pohledu barokních Čech.³⁶ Pochopitelně se nedá hovořit o propracovaném horním řádu ve smyslu např. královského horního řádu Ferdinanda I. nebo Maxmiliána II. o více než stovce bodů – ty musel kníže Lichtenštejn plně respektovat³⁷ – ale o jejich doplnění, respektive jakýsi „dodatek“ vlastních ustanovení pro soukromé šlechtické dominium. Už Ferdinand I. totiž ve svém jáchymovském horním řádu z roku 1548 stanovil nepřekročitelnou zásadu, že moc v revíru byla v rukou zeměpanských (mincovních) úředníků, těžař byl pouze tím, kdo financoval hornické podnikání a měl právo na podíl ze zisku z něho.³⁸

Zmíněné horní ustanovení Karla z Lichtenštejna (1623) se dodnes dochovalo jen v několika málo opisech v původním německém znění.³⁹ Jednotlivé body udávají následující:

³³ Otto OLIVA, *Finanční politika v Čechách po Bílé hoře*, s. 104–105; k tomuto tématu také: Antonín KOSTLÁN, *Dlouhá mince v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 1, 1989, s. 101–127; Arnošt KLÍMA, *Inflation in Bohemia in the Early Stage of the 17th Century, Economy, Industry and Society in Bohemia in the 17th–19th centuries*, Praha 1991, s. 51–60.

³⁴ Je až s podivem, že k této problematice i k postavě Hanse de Witte neexistuje v českém prostředí žádná moderní monografie nebo alespoň rozsáhlá studie. Doposud nepřekonanou syntézu tak představuje drobná monografie: O. OLIVA, *Finanční politika v Čechách po Bílé hoře*. Hans de Witte se dočkal souborného detailního zpracování v německé monografii: Anton ERNSTBERGER, *Hans de Witte, Finanzmann Wallensteins*, Wiesbaden 1954.

³⁵ Např. Antonín HAAS, *Soupis privilegií měst a městeček ve Středočeském kraji od roku 1526*, Středočeský sborník historický 6, 1971, s. 155.

³⁶ Pro srovnání viz: Anna KUBÍKOVÁ et al., *500 let Horního řádu Petra IV. z Rožmberka. 1515*, Český Krumlov 2015.

³⁷ Oba zmíněné královské řády se staly nedílnou součástí všech horních řádů a předpisů, které byly od té doby vydány, až do r. 1854, kdy byl vydán nový Všeobecný horní zákon rakouský a báňská svrchovanost byla přiznána pouze nejvyššímu zeměpánovi, resp. státu.

³⁸ K tomu: Ladislav JANGL (ed.), *České horní právo 3. Báňský řád svobodného královského horního revíru jáchymovského včetně jiných okolních a připojených stříbrných horních revírů*, nově vylepšený, léta páně 1548, rok a místo vydání neuvedeno [1980].

³⁹ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politika, složka č. 214, fol. 5–6. Opis ve Zlatém urbáři (1672–1677): SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, inv. č. 3138, fol. 284–285.

- 1. V bodu jedna se odvolává na jáchymovský horní řád z roku 1548 jako na vzor tohoto řádu, dále všem horníkům a lidem kolem těžby („*Bergleuthen*“), včetně jejich žen a dětí, slibuje svou ochranu a v případě bezpráví možnost obrátit na knížecí vrchní soud.
- 2. Všichni horníci, jejich ženy a děti smějí svobodně přijít a odejít z revíru, nemusejí slibovat knížeti človecenství a všeobecně mohou v revíru žít tak, jak je to zvykem v císařských revírech.
- 3. Pokud by nějaký horník nebo horní úředník umíral, má právo svobodně komukoliv odkázat svůj majetek; pokud by jeho žena s dětmi chtěla zůstat na knížecím panství, mají být i nadále svobodní.
- 4. Pokud by si zde horníci chtěli postavit dům, propůjčuje se jim pozemek a zahrada za dědičnou činži.
- 5. Pokud by si chtěli koupit grunt nebo jinou nemovitost od místních poddaných, musejí na sebe převzít stávající povinnosti a dávky; nemají být ovšem zatěžováni novými dávkami a robotami. To platí i v případě, že by po smrti horníka chtěla na gruntu zůstat pozůstalá vdova s dětmi.
- 6. Kníže dovoluje na vykázaných místech vystavět šmelcovnu i puchernu (hamr) podle ustanovení jáchymovského horního řádu.
- 7. V případě, že by těžbu financovalo městečko Skalice, kníže slibuje dodat dřevo na vydřevení šachet a štol a na další horní stavby, ovšem pro sebe a své nástupce vymíní právo na čtyři podíly (kuksy) na těžbě na každé štole („*vier Erbkuks*“).⁴⁰
- 8. Kníže si vyhrazuje výhradní právo na odkup všeho vytěženého zlata, stříbra a dalších drahých kovů podle horního řádu císaře Maxmiliána II. z roku 1575. Pouze nevyčištěnou měď smějí horníci sami prodávat v Kutné Hoře, pokud by ve Skalici neměli k dispozici zařízení na její čištění. Do knížecí pokladny jsou z této mědi povinni odvádět desátek.

Těžba stříbra za knížete Karla Eusebia z Lichtenštejna (1664/65–1669 a 1675–1676)

Další kapitola pomyslného příběhu skalického dolování se odehrála za syna Karla I. z Lichtenštejna, knížete Karla Eusebia (1611–1684), v padesátých letech 17. století. Jakou naději mohl Karel Eusebius vkládat do možného nového zdroje knížecí pokladny, si plně uvědomíme z jeho permanentní tíživé finanční situace, protože Karel Eusebius celoživotně bojoval s dluhy, známými v širokých aristokratických

⁴⁰ Standardně se těžba dělila na 128 kuksů.

kruzích.⁴¹ Počátky jeho zájmu o možná naleziště drahých kovů spadají podle všeho do počátku roku 1651.

Karel Eusebius z Lichtenštejna pobýval na černokosteleckém zámku už jako mladík se svými bratrance, aby se zde naučil česky, a i v celém dalším dospělém životě na zámek do Kostelce nad Černými lesy velmi rád a často zajížděl (dokonce zde roku 1684 zemřel a prvních několik let zde byl pohřben).⁴² Místní poměry na širším Černokostelecku tak patrně osobně dobře znal, o dřívějším dolování ve Stříbrné Skalici mohl vědět od místních úředníků už dříve. První průkazný doklad jeho zájmu představuje dopis hejtmána kosteleckého panství Štefana Forchheimera z Jakešova ze 17. ledna 1651, ve kterém odpovídá na dotaz knížete Karla Eusebia na možnosti těžby kovů (přeloženo z němčiny): „*Nemálo rudy se nachází v dole, který byl před lety v rozkvětu a který postavil de Witte nedaleko vsi Střimelice, kde by mohlo být dobré naleziště stříbra, mědi a železa a v budoucnu by zde mohl být zřízen hamr*

⁴¹ Po skončení třicetileté války musel energicky a dlouhodobě řešit obnovu zpusťosených panství, stejně jako tíživou finanční situaci, neboť válkou poškozovaná panství tolik nevynášela a samotná obnova vyžádala značné finanční obnosy. Kromě pozvolné a nákladné obnovy svých dominií čelil Karel Eusebius opakovaně po celý život obviněním a vyšetřováním (nejen) ze strany císaře, že se jeho otec ve vzrušené pobělohorské epoše vícenásobně neoprávněně obohatil na úkor královské státní pokladny. Jednalo se v první řadě o panství Kostelec nad Černými lesy, Uhřetěves a Škvorec, panství, která původně patřila Smiřickým a do majetku Lichtenštejnů je odkoupil Karel I. od Albrechta z Valdštejna. Vyšetřující komisaři po důkladném rozboru závěti Jaroslava Smiřického († 1597) a konfiskačních náleží zjistili úmyslně špatný výklad závěti Jaroslava Smiřického a nesprávný rozsudek v této záležitosti Valdštejnem a Lichtenštejnem ovlivněné konfiskační komise. Následkem toho byla všechna tři panství 8. ledna 1653 zkonfiskována ve prospěch císaře a Karel Eusebius byl povinen zaplatit škody vzniklé z podvodů svého otce. V říjnu 1654 se do Kostelce nad Černými lesy dostavila císařská komise, která sesadila lichtenštejnské vrchnostenské úředníky. Pro knížete byla tato záležitost zásadní, a proto prosil císaře Ferdinanda III. o milost a nabízel mu finanční náhradu. Dne 9. listopadu 1655 byla tedy ujednána nová smlouva, podle které byly tyto statky Karlovi Eusebiovi vráceny, ovšem musel jako náhradu zaplatit 400 000 zl. rýnských a 20 000 měřic žita. Po roce 1665 byl proti Karlovi Eusebiovi veden další soud, zabývající se působením jeho otce v mincovním konsorciu. Škody byly sečteny na neuvěřitelných 31 milionů zlatých. Za tyto otcovy podvody byla na Karla Eusebia pro nedostatek důkazních materiálů uvalena pokuta „jen“ v hodnotě 401 000 zlatých. Po splátce 25 000 zl. žádal Karel Eusebius císaře prominutí zbytku dluhu (tzv. Generální absolutorium), prý aby „nemusel denně slýchat, jak jest jeho zvěčnělý otec lidem v hubách k největšímu posměchu a aby přece alespoň v hrobě již měl pokoj“. Generálního absolutoria dosáhl teprve roku 1666, když zaplatil dalších 250 000 zl.

K jeho osobě odkazují na dvě vynikající biografie: Victor FLEISCHER, *Karl Eusebius von Liechtenstein als Bauherr und Kunstsammler*, Wien–Leipzig 1910; Herbert HAUPT, *Von der Leidenschaft zum Schönen. Fürst Karl Eusebius von Liechtenstein (1611–1684)*, Wien–Köln 1998; Herbert HAUPT, *Karl Eusebius von Liechtenstein. Erbe und Bewahrer in schwerer Zeit*, München – Berlin – London – New York 2007. Dále: Veronika SKOPALOVÁ, *Karel Eusebius z Lichtenštejna jako stavebník a stavitel v kontextu jeho teoretického díla*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2011.

⁴² Viz bibliografii v předchozí poznámce.

na železo. Rovněž ve městečku Skalici jsou k dispozici doly na stříbro a olovo. A také u vsi Tehov na uhříňveském panství leží důl na olovo, jehož plán ovšem není k dispozici.“ Dopis odeslal hejtman do Vídně, ale kníže už v tu dobu dlel ve Valticích, kam mu byl dopis doručen 1. února 1651.⁴³ Knížete tento list zaujal a odpověděl na něj hejtmanovi osobně vlastnoručně (sic) psaným stručným dopisem, sestaveným ve Valticích 3. února 1651. Hejtmanovi nařídil, aby sledoval všechnu nalezenou rudu, a pokud by se ukázala jako vhodná, má ji odeslat k posouzení, aby tím způsobem byly knížecí statky a příjmy rozhojněny (doslova: „*Hierauf befehlen wir euch gnädigst, was Ihr befinde, das uns wirklich zu nutzen gereiche, in einem... Anstaltt zumachen, und solches Nuswerk zusetzen, damit allerley gutte uns wirthschaften angericht werden und unsere einkommen sich vermehren*“).⁴⁴ Zde si nemůžu odpustit poznámku, že Karel Eusebius psal v rychlosti a jeho písmo představuje malý paleografický oříšek.

Počátky skutečné těžby ve Stříbrné Skalici pod taktovkou tohoto vladaře Domu lichtenštejnského se měly odehrát už v roce 1664, přesto všechny dochované listy nesou až datum 1665. Patrně v tomto roce došlo k nález (snad náhodnému) stříbrnonosné rudy, respektive nové stříbrné žíly. První dochovaný doklad k tomu představuje dopis tehdejšího hejtmana černokosteleckého panství Štefana Forchheimera z Jakešova († 1667) ze 17. listopadu 1665 svému pánovi, tedy knížeti Karlu Eusebiovi. V dopisu ho informoval, že majitel sousedního panství Komorní Hrádek hrabě Jan Viktorin z Valdštejna (1616–1673) pozval na své panství pár důlních mistrů (perkmiistrů), patrně z Kutné Hory, kteří cestovali přes Stříbrnou Skalici.⁴⁵ Toho využil hejtman Forchheimer a požádal je, aby si odnesli několik malých kousků horniny z jakéhosi výkopu a ty vyzkoušeli na přítomnost stříbra, mědi a olova. Perkmiistři s žádostí souhlasili a nechali se slyšet, že pokud by měl kníže Karel Eusebius zájem, až bude někdy pobývat v Kostelci, mohou mu podat podrobnou zprávu.⁴⁶ Dne 9. prosince 1665 hejtman ještě knížeti poslal doplňující informace, a dokonce kus horniny, aby se mohl osobně podívat. Knížete tato informace velice zaujala a souhlasil s ohodnocením vzorku rudy v Kutné Hoře.

Na knížecí poručení zajistil během několika měsíců hejtman Forchheimer obnovení těžby s pomocí neprofesionálních nádeníků z řad místních poddaných, kteří začali poprvé kutat 16. září 1666. Už 20. září narazili na velkou žílu namodralé barvy, ze které byly odebrány dva vzorky. Do Skalice byl následně pozván kutnohorský císařský mincmistr Adam Enderle z Bergstadtu, aby nález odborně posoudil. Do Skalice přijel a na svátek sv. Václava, 28. září, v ranních hodinách si prohlédl jak vytěženou horninu, tak místo naleziště. S sebou si odvezl do Kutné Hory vzorek horniny k „expertíze“. Tu prováděl přísežný prubíř Jan (Johan) Lausimann a z prvního

⁴³ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 15.

⁴⁴ TAMTÉŽ, fol. 17.

⁴⁵ Můžeme se jen dohadovat, zda se jejich pozvání týkalo možné (uvažované) těžby v Hradových Střimelicích na tomto panství.

⁴⁶ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 2.

vzorku o váze 120 liber, tedy jednoho centnýře (= 61,5 kg), se podle něho dalo získat 2–3½ lotu (= cca 35–60 g) stříbra (nakonec ovšem získali překvapivých 8 lotů stříbra, tj. asi 135 gramů) a 20 liber olova (tj. asi 10,3 kg). Druhý vzorek vážil 120 liber a získalo se z něho 4½ lotu stříbra (tj. asi 77 g) a 30 liber olova (asi 15,4 kg), což bylo o třetinu olova více (!), než se po prvotním ohledání očekávalo.⁴⁷

Záhy se plně ukázalo, že k profesionální těžbě není možné využívat jen placené poddané, a tak se už v září 1666 obrátil hejtman Forchheimer německým dopisem přímo na prezidenta české komory, informoval ho o obnovení těžby drahých kovů ve Skalici a požádal ho o pomoc s obstaráním kompletní důlní skupiny personálu, konkrétně perkmistra („*Bergmeister*“), dozorce („*Steiger*“) a dvou horníků („*zween Berghauer*“) s tím, že sám zajistí šest nádeníků z řad místních poddaných. Jejich plat nebyla zrovna levná záležitost – hejtman nabízel mzdu pro dozorce týdně (!) 1 zlatý 30 krejcarů, první havíř měl dostávat týdně 1 zlatý 20 krejcarů a druhý havíř 1 zlatý. Původní staré štoly se bohužel už zřítily, stejně jako větrací šachty, a musely být s nemalým nákladem znovu obnovovány. Hejtman Forchheimer zároveň požádal knížete o instrukci, zda má s těžbou pokračovat. Práce totiž mohly podle vedoucího dolu pokračovat jen do doby, než napadne sníh.⁴⁸

Prezident české komory Aleš Vratislav z Mitrovic († 1669) mu odpověděl velmi srdečným česky (sic!) psaným dopisem, ve kterém mu přeje „*vinšující, aby táž ruda hojná a vejnosná, odkudžby i J. M. Kníž. i celé milé vlasti s vyzdvihnutím toho v zemi skrytého a zahálajícího pokladu užitek vycházel, se našla*“ a na kostelecké panství slíbil poslat na čtyři týdny štajgra jménem Gabriel Ermeš (původně „*štejgr hloušecký*“) a jednoho havíře.⁴⁹ Pro budoucí komunikaci pak touto záležitostí pověřil 10. října 1666 kutnohorského perkmistra Karla Hlaváče z Vojenic, který se úkolu ochotně ujal.⁵⁰

V polovině října 1666 si tento kutnohorský perkmistr Karel Hlaváč z Vojenic přijel prohlédnout skalické doly, a dokonce sehnal i jednoho havíře, který zde kotal ve dvacátých letech pro Hanse de Witta (!) a znal tak dobře místní poměry („*havíře, který jest tam za časův neb. Hans Debyta dělal, pro lepší vyrozumění sebou tam vezmu*“). Mezi hejtmanem Forchheimerem a perkmistrem Hlaváčem panovala od počátku velmi dobrá komunikace, která místy přerostla i do osobnější roviny – například začátkem října 1666 hejtman v dopise o skalických dolech pozval zároveň Hlaváče do Kostelce na svatbu (patrně své dcery).⁵¹

Další dopis (německy) Karla Hlaváče je datován 24. října 1666 a reaguje v něm na dopis knížete Karla Eusebia z Lichtenštejna, ve kterém si podle všeho svému hejtmanu stěžoval, patrně až podrážděně, že zatím byly vydány z panské pokladny

⁴⁷ TAMTÉŽ, fol. 4 ea 7.

⁴⁸ TAMTÉŽ, fol. 22 a 70.

⁴⁹ TAMTÉŽ, fol. 36.

⁵⁰ TAMTÉŽ, fol. 30.

⁵¹ TAMTÉŽ, fol. 27.

vcelku značné náklady na chod dolů, ale přínos není žádný. Perkmistr Hlaváč uklidňoval knížete i hejtmana, že musí být trpělivý a doufat v Boží požehnání, aby se narazilo na nějakou silnou žílu.⁵² Než stihl perkmistr Hlaváč dopis odeslat, dorazil k němu skalický štajgr (hlídač) a jeden z dělníků a oznámili mu, že 16. října 1666 horníci narazili o 8 loktů (tj. asi 4,8 m) níže na velmi pěknou modro-bílou žílu, místy se žlutým zabarvením. Hlaváč tuto radostnou zprávu připsal na konec dopisu za dodnes používanou zkratku P. S. a sám tuto zprávu vnímal jako „Božské požehnání“. Zároveň si ovšem posel přinášející radostnou zprávu postěžoval, že horníci ve skalickém dole mají malý plat a drahý „*truňg*“, proto prosil hejtmana Forchheimera „*pro uhašení žízně*“, aby jim poslal nějaký „*soudíček*“ řídkého piva „*na pilnější jejich práci*“.⁵³

Tím ovšem dobré zprávy skončily. Po dvou měsících bezvýsledného kutání začal být hejtman Forchheimer bezradný, za osm týdnů zatím horníci vytěžili pouze hlusinu a posunuli štolu do hloubky 12 sáhů, tj. asi 21,5 metru („*thue ich gehorsambest berichten, das die Berghauer die 8 Wochen hero nur bloß die Bergruben 12 Klafter tieff eröffnet*“). Zároveň ho ovšem horníci ujišťovali, že by měli pokračovat v kopání, protože prý čím hlouběji budou kopat, na tím bohatší a pěknější horninu narazí. Hejtman se ovšem musel zároveň zodpovídat věčně zadluženému knížeti Karlu Eusebiovi. 14. listopadu 1666 proto poslal dopis sboru knížecích radů do Valtic s prosbou o instrukci, jak pokračovat dál, a dokonce jim v soudku poslal i horninu na ukázkou. Až do doby, kdy bude jasno, jak pokračovat, propustil všechny horníky a dělníky ze služby.⁵⁴ Knížecí radové, tedy tříčlenné poradní kolegium knížete Karla Eusebia, se ovšem také zdráhali vyjádřit, a tak celou záležitost postoupili 5. ledna 1667, tedy po šesti týdnech rozvažování (!), ke konečnému rozhodnutí přímo knížeti.⁵⁵

Paralelně se ovšem hejtman stále radil s kutnohorským perkmistrem Karlem Hlaváčem z Vojenic, který nakonec přijel znovu osobně prohlédnout skalický revír na svátek sv. Kateřiny (25. listopadu 1666) a podrobně zde jednal s havířem Andrešem. Ten mu mj. vyprávěl, že na svátek sv. Kateřiny před polednem byl svědkem zvláštního úkazu, kdy se ze štoly třikrát po sobě ozvalo několik ran, jako by havíři tloukli na stěnu pemrlící (havířským kladívkem), ačkoliv v tu dobu nikdo v dolech nebyl. To je prý dobré znamení duchů hor („*kde se to na dolích proslejšchá, taková znamení jsou dobrá a naděje k bohatým rudám jest*“). Proto nabádal hejtmana, aby v dolování pokračovali.⁵⁶

Kníže ovšem během dalších deseti měsíců (!) nijak nerozhodl, a tak práce na dole stála. Mezitím hejtman Forchheimer zemřel (1. září 1667) a na jeho místo byl jmenován Leopold Lorenc Leiter z Tannenberka (18. října 1667). Ten už během prvního

⁵² TAMTÉŽ, fol. 27.

⁵³ TAMTÉŽ, fol. 31.

⁵⁴ TAMTÉŽ, fol. 42 a 52.

⁵⁵ TAMTÉŽ, fol. 46.

⁵⁶ TAMTÉŽ, fol. 44.

měsíce svého úřadování znovu oslovil sbor knížecích radů a zopakoval žádost o instrukci, zda má obnovit hledání stříbra ve Stříbrné Skalici, případně, jak má dál postupovat. Bezradní knížecí radové opět celou věc postoupili k rozhodnutí přímo Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna.⁵⁷

Perkmistr Hlaváč byl velmi nervózní – dozor nad skalickým dolováním byl pro něj důležitým zdrojem příjmů a po přerušení těžby žil dlouhé měsíce v nejistotě, zda bude těžba pokračovat a především zda se počítá s jeho osobou. Proto se novému hejtmanovi několikrát korespondenčně připomněl, dotazoval se na záměry se skalickými doly a obnovu těžby se snažil podporovat mj. i argumentem, že pokud by se nepokračovalo, byly by veškeré vynaložené finance vlastně zbytečné, a finančně by se tak poškodil sám kníže z Lichtenštejna.⁵⁸

Teprve 28. ledna 1668 dal kníže Lichtenštejn svůj souhlas s pokračováním těžby stříbra ve Skalici a k najmutí potřebných horníků a dělníků.⁵⁹ S důlními pracemi se plánovalo začít na jaře téhož roku. Mezitím se o myšlence obnovit těžbu ve Stříbrné Skalici dozvěděl nám známý Karel Hlaváč z Vojenic, v tu dobu už „*předešlý perkmister kutnohorský a nyníčko soused malostranský*“, který první březnový den roku 1668 sepsal květnatý třístránkový dopis hejtmanovi Leiterovi, ve kterém mu nabízí své služby se zajištěním organizace celé těžby. Za svou službu požadoval týdenní plat 4 zlaté, 2 libry loje („*Inslet*“), byt a dostatečné množství dřeva na topení, jak byl zvyklý v Kutné Hoře.⁶⁰

A skutečně, hejtman jako odborný dohled najal bývalého perkmistra Karla Hlaváče a k vlastnímu dílu dva zkušené horníky, kteří zdejší revír znali už z dřívějška, a 16. dubna 1668 společně s nimi, s perkmistrem Hlaváčem a purkrabím panství (kterým byl Václav Ladislav Liška) provedl osobní prohlídku údajně všech starých šachet a štol i obydlí pro horníky a další dělníky. Díky úřednímu zápisu z této obhlídky dnes víme, že v letech 1665–1666 horníci vykutali šachtu 12 sáhů (tj. asi 21,5 m) hlubokou, ovšem podle odhadů přizvaných horníků by se dalo kutat minimálně do hloubky 30 sáhů (tj. asi 54 m), kde lze předpokládat existenci výnosnější rudy.⁶¹ A hned následující den (17. dubna) už hlásil hejtman Leiter do Valtic, že úspěšně zajistil obnovení těžby a že královské komoře do Prahy odeslal první vzorek horniny k posouzení. Konkrétně v březnu z jednoho centnýře horniny odhadl zemský prubíř Karel z Goldburku⁶² zisk 4 lotů stříbra (tj. asi 70 g), ovšem z druhé dávky horniny, zaslané v dubnu, už odhadl zisk jen na 2 loty (tj. asi 35 g) stříbra

⁵⁷ TAMTÉŽ, fol. 74.

⁵⁸ TAMTÉŽ, fol. 114–115.

⁵⁹ TAMTÉŽ, fol. 80.

⁶⁰ TAMTÉŽ, fol. 82–83 a 92.

⁶¹ TAMTÉŽ, fol. 92.

⁶² S největší pravděpodobností se jedná o Karla Felixe Šustra z Goldburgu, který byl v roce 1672 jmenován primasem Starého Města pražského. Jeho předek, pražský mincmistr Tobiáš Schuster, byl nobilitovaný roku 1627.

z centnýře.⁶³ Do konce června se zde údajně vytěžilo 250 centnýřů horniny (tj. asi 15,4 tuny).⁶⁴

Pro nás je dnes velmi cenný soupis zaměstnanců, které bylo podle hejtmana Leitera třeba najmout k zajištění těžby, i s uvedením výše jejich platu. Na prvním místě se samozřejmě jednalo o již zmíněného perkmistra. Dále se uvádí správce dolu, respektive dohlídač (štajgr), kterému náležel týdenní plat 1 zlatý 30 krejcarů, byt a 2 libry loje. Následují dva tesaři s týdenním platem 1 zlatý 10 krejcarů a 1½ libry loje a tři pomocní nádeníci hašplíři („*Haspelknecht*“) s platem 1 zlatý a 1 libra loje. A na závěr jsou pochopitelně zaznamenáni dva horníci, kteří by kutali rudu, s bytem a týdenním platem stejným jako tesaři. Pochopitelně bylo nutné dodávat dřevo z panských lesů a příslušné železné náčiní. Dále hejtman počítal s postavením havířského domu („*Zechenhaus*“) a skladu rudy (odhadovaným nákladem 400 zlatých!). Ty si představoval jako zděnou stavbu, kde by se v přízemí nacházela velká světnice s menšími komorami okolo, kde by spali horníci, a v patře se dvěma byty (o jedné světnici a komoře) pro perkmistra a do budoucna i pro prubíře – zkoušeče ryzosti kovu („*Probierer*“). Vedle toho měl hejtman vizi do budoucna postavit i šmelcovnu se třemi pecemi, puchýrnu (drtírnu) a ságrovnu (vycezovací huť na oddělení stříbra od mědi) na místě, kde stála šmelcovna už dříve. U nich hejtman odhadoval náklady na postavení na závratných 700 zlatých. Jejich provoz by v budoucnu zajišťoval huťmistr („*hutmeister*“) s týdenním platem 3½–4 zlaté. Další řemeslníky by bylo možné obstarat na panství už z přítomných poddaných řemeslníků (především z kovářů). Posledním případným zaměstnancem měl být prubíř s týdenním platem asi 2 zlaté. Na druhé straně by podle perkmistra mohli dva horníci ve Skalici týdně vytěžít 10 centnýřů horniny (tj. asi 615 kg), zároveň byla ovšem povinnost odevzdat králi z každé dávky polovinu desátku, tj. 1/20 horniny.⁶⁵

Je otázkou, co hejtman Leiter sledoval tím, že knížeti poslal takto široce pojatý a nákladný projekt s nejistým ziskem. Kníže Karel Eusebius na něj (prostřednictvím kolegia svých radů) odpověděl až 6. září 1668, tedy po více než čtyřech měsících – celkově nás z pohledu vnímání času v dnešní době mohou překvapit prodlevy, se kterými kníže vyřizoval jednotlivá podání. Jeho odpověď byla ovšem pochopitelná: souhlasí s obnovením těžby ve Stříbrné Skalici, ale v žádném případě v takto nákladném režimu. Karel Eusebius až nečekaně otevřeně uvádí, že musí splácet velké dluhy,⁶⁶ a tak se má hejtman Leiter postarat, aby těžba probíhala co nejúspěšněji. Zároveň nařizuje vyplatit perkmistrovi (patrně je tím míněn Karel Hlaváč z Vojenic) odměnu 20 říšských tolarů za veškerou snahu a námahu, kterou zatím prokázal ve věci skalického dolování.⁶⁷

⁶³ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 87 a 91.

⁶⁴ TAMTÉŽ, fol. 121.

⁶⁵ TAMTÉŽ, fol. 92–94.

⁶⁶ Viz poznámka 40.

⁶⁷ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 119.

Výnosy z dolování byly ovšem chabé a nenaplnily očekávání. Proto byla těžba začátkem července 1669 opět dočasně přerušena a jeden horník (možná jediný horník?) se následně usadil ve vsi Svojetice na černokosteleckém panství, kde mu byla k bydlení přidělena pustá maštal, a živil se pomocnými pracemi u místních sedláků. Aby si ho hejtman udržel, nechal ho po skončení zemědělských prací od října do jara znovu kutat, ale stále očekával definitivní rozhodnutí od knížecích radů, jak se skalickým revírem postupovat dál. Ještě 18. října 1669 žádné rozhodnutí, respektive instrukce, neobdržel, a tak svou žádost knížecím radům zopakoval.⁶⁸

Víme, že ještě v červnu odeslal hejtman Leiter znovu dva vzorky horniny k odbornému posouzení, jeden vzorek perkmistrovi do Příbrami a druhý vzorek do mincovny v Praze. Jejich závěry neznáme, ale 22. listopadu 1669 oznamuje správce kutnohorského mincovního úřadu („*Kay. Münz Amtmann*“) Řehoř Leopold Hackl z Hackenfelsu, že z centu horniny, poslané mu k posouzení ze [Stříbrné] Skalice, se podle něho dá získat 2½ lotu stříbra (tj. asi 42,5 g).⁶⁹

Zajímavé na celé výše uvedené anabázi je také skutečnost, že kníže z Lichtenštejna se příliš neorientoval v právních otázkách ohledně vytěženého stříbra a teprve 30. dubna 1668 mu na jeho dotaz odpovídají jeho dvorští radové, že podle horního zákoníku císaře Maxmiliána II. z roku 1575 smí vrchnost na svých panstvích organizovat těžbu a budovat hornické stavby, ale panovník má monopolní právo na veškeré nalezené zlato a stříbro, a především si vyhrazuje pro sebe i všechny další české krále monopol na ražbu mincí.⁷⁰

Zdálo by se, že v červenci 1669 byla těžba ve skalickém revíru ukončena definitivně a že se už kníže Karel Eusebius nebo jeho úředníci nebudou k tomuto nepřilíhajícímu pokusu o naplnění knížecí pokladny vracet. O to překvapivější je zpráva, že 21. srpna 1675 navštívili černokostelecké panství osobně dva knížecí radové, možná při nějaké inspekční cestě, bližší informace bohužel nemáme. Nicméně se zachoval stručný zápis z jednání obou radů s hejtmanem panství Leopoldem Leiterem z Tannenberku, ze které vysvítá, že hejtmanovi bylo nařízeno, aby zajistil zkušeného perkmistra, který by důkladně prošel celý skalický revír („*Skalitzer Bergwerck*“) a zhodnotil možnosti těžby.⁷¹ To Leiter skutečně splnil, poněvadž o rok později – 9. října 1676 – nařídil kníže hejtmanovi Leiterovi, aby z nalezené rudné žíly odeslal co nejrychleji (doslova „*bey Tag und Nacht*“, tedy dnem i nocí) 25 liber (tj. asi 12,7 kg) na jeden z jeho zámků, do Landškrouna.⁷² Případná zkouška horniny ale jistě přinesla jen zklamání, protože dál už těžba nepokračovala.

⁶⁸ TAMTÉŽ, fol. 125.

⁶⁹ TAMTÉŽ, fol. 14 a 129.

⁷⁰ TAMTÉŽ, fol. 86.

⁷¹ TAMTÉŽ, fol. 132.

⁷² TAMTÉŽ, fol. 134.

Definitivní symbolickou tečkou za báňskými snahami Karla Eusebia je dopis ze začátku července 1677, ve kterém hlásil hejtman Leopold Lorenc Leiter nadřízeným knížecím radům do Valtic, že se doslechl, že na českých panstvích knížete z Lichtenštejna se pohybují lidé, kteří údajně chtějí v zemi hledat drahé kovy. Knižecí hospodářský rada L. Neuwirth pak hejtmanovi (a patrně i hejtmanům ostatních panství) důrazně nařídil, aby dávali na tyto případné hledače bedlivý pozor a bez svolení knížete se nikdo neopovažoval hledat drahou rudu.⁷³

Doposud nikde nepublikovanou, a přitom velmi zajímavou, informací je skutečnost, že v této době byly na černokosteleckém panství uskutečněny snahy o doložení stříbra vedle Stříbrné Skalice ještě u malého hamfestního dvora Chrást (obec Přistoupim). Jeho majitel Theobald/Ubald Kisler,⁷⁴ mimochodem švagr zmiňovaného černokosteleckého hejtmana Leopolda Leitera, poslal počátkem roku 1668 do Prahy na posouzení kus horniny a 2. března 1668 oznámil výše uvedený zemský prubíř („Landesprobierer“) Karel z Goldburku, že z centu této horniny se podařilo získat 4 loty stříbra. Další měsíc poslal na expertízu další kus horniny, u které stejný prubíř určil výtěžnost jen 2 loty stříbra (tj. asi 33 g) a 8 liber olova (asi 4 kg) z centu (61,5 kg).⁷⁵ Nevíme, jestli zde nějaká těžba skutečně probíhala, respektive v jaké míře, ale není zanedbatelnou skutečností, že při prodeji dvora Chrást 12. listopadu 1683 je mezi oceňovanými položkami nemovitostí zmíněno i „těžišťe stříbra a mědi“ v hodnotě 600 zlatých, tedy v souladu se soudobou praxí s odhadovaným ročním výnosem 30 zlatých.⁷⁶

Těžba stříbra za vévodkyně Marie Terezie Savojské (kolem roku 1728 a 1753–1755)

Patnáctý červnový den roku 1712 se stává majitelkou černokosteleckého panství osmnáctiletá dcera knížete Jana Adama I. a vnučka knížete Karla Eusebia z Lichtenštejna Marie Terezie Savojská (1694–1772), rozená princezna z Lichtenštejna, která se o rok později provdala za vévodu Tomáše Emanuela Savojsko-Carignanského (1687–1729) a první roky své vlády spolu s ním trvale sídlila na černokosteleckém zámku.⁷⁷ Jedním z osobnostních rysů vévodkyně Savojské byla osobní výrazná angažovanost v každodenní správě jejích panství – většinu záležitostí vyžadovala k osobnímu posouzení, předložené zprávy skutečně pročítala a sama velmi často

⁷³ TAMTÉŽ, fol. 140.

⁷⁴ K jeho osobě a hamfestnímu dvoru Chrást viz: Vladimír Jakub MRVÍK, *Nižší šlechta na Černokostelecku v raném novověku*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2009, s. 68–73 a 232–257.

⁷⁵ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 9 et 13.

⁷⁶ Hausarchiv des regierenden Hauses Fürsten von und zu Liechtenstein in Wien, Herrschaften, kt. 685.

⁷⁷ K tomuto tématu viz: Vladimír Jakub MRVÍK, *Zámek v Kostelci nad Černými lesy v éře Lichtenštejnů (provoz a přestavby v 17.–19. století)*, Průzkumy památek 18/1, 2011, s. 85–110.

do jednotlivých projektů, transakcí, sporů a podobně zasahovala – jen pro černo-kostelecké panství vydávala týdně i několik reskriptů k nejrůznějším záležitostem, z nichž řada byla až marginálního významu. Po smrti svého manžela už ovšem pobývala jen ve Vídni, případně na blízkém zámku Judenau, a tak dění kolem těžby stříbra ve Skalici řešila primárně od stolu v pracovně svého vídeňského paláce.⁷⁸

Poprvé je zájem vévodkyně Marie Terezie Savojské, resp. jejích černokosteleckých úředníků, o skalické stříbro doložený k roku 1716. Nečekaně a patrně k překvapení všech zúčastněných ho vyvolal císařský horní písař z královského města Jílového František Antonín Arentini. Ten 25. března 1716 zaslal hejtmanovi kosteleckého panství dopis, ve kterém ho informuje o svém nedávném zážitku: „... jsem já před některým rokem od svatého Prokopa⁷⁹ skrze jejich městečko Skalici šel a hned spatřil, že někdy tam horní město bejvalo, i taky kvůli tomu jsem se u jednoho jejich pana souseda na truňk piva zastavil a v příležitosti jejich hor zmínku učinil, kterýžto mně kousek aneb štůfku jejich rudy daroval, kterouž přijda domů, ji jsem pruboval, táhnouce předně na šlich [= rudní moučka], z ní přes 45 lotů stříbra [tj. asi 0,75 kg!] vynalezl, pročež očekával jsem vždy příležitost, abych jim to oznámiti mohl, až teprve přítomný zdejší haviř, který již taky několik let na Komorním Hrádku horách⁸⁰ dělá, u mě se ohlásil, skrze něho jim takovou probu odsílám, však kdyby někdy na ty hory náklad vedli a takové rudy šmelcovati dáti chtěli, jim předně a upřímně oznamuji, že ta ruda má při sobě jistého rabíře. Kdyby dobrého a zkušeného šmelcíře neměli, tehdy by málo a snad dokonce žádného stříbra nedostali, ale ruda je dobrá i bohatá, vesměs by předce přes 60 liber olova a stříbra od 3 až do 5ti lotů užívati a dostati mohli. To jim pro jich další správu věrně a spravedlivě vyjevují, kdybych zase někdy

⁷⁸ Kromě osobní správy svých panství se vévodkyně po smrti manžela a syna začala masivně věnovat charitativní a další činnosti v duchu barokní zbožnosti. Za její vlády byly zásadně přestavěny a vybaveny prakticky všechny kostely (nejen) na černokosteleckém panství. Marie Terezie Savojská nejen zvelebovala kostely a obnovovala fary, nýbrž zřídila také fondy, ze kterých bylo možno čerpat peníze na jejich stálou údržbu. Kromě donace poskytovala vévodkyně na požádání ještě kostelům menší částky na mimořádné výdaje, např. na zhotovení ornátů apod. – celkem takto rozdala více než ohromných 13 tisíc zlatých, za což měli příslušní kněží sloužit po její smrti každé čtvrtletí mši za spásu její duše. 4. ledna 1766 zřídila zvláštní fond, který obsahoval dvanáct stavovských 5% dlužních úpisů v celkové výši 22 206 zlatých. Z tohoto fondu měla být poddaným poskytována pomoc v případě požáru, krupobití a jiných živelních pohrom. Ve své sociální politice vévodkyně nezapomínala na přestárlé, chudé a opuštěné. V Kostelci nechala roku 1726 postavit novou budovu špitálu pro 24 chudých přestárlých poddaných černokosteleckého panství. Záslužná byla i její školská reforma z 15. srpna 1755. Tehdy zřídila nadaci pro jednotlivá panství, podle níž dostávali učitelé pevný plat od vrchnostenského úřadu a od lesního úřadu bezplatně dřevo na topení. K její osobě a především k jejím panstvím: Vladimír Jakub MRVÍK, *Zahrada květná a melounice. Obraz českého venkova v raném novověku na příkladu středočeských lichtenštejnských panství*, Ostrava 2016; Petra OULÍKOVÁ (ed.), *Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země*, Praha 2019.

⁷⁹ Patrně tím míní návštěvu sázavského kláštera.

⁸⁰ Mohlo se jednat o těžbu v lokalitě Hradové Střimelice.

*k svatému Prokopu šel nebo jel, tehdy bych je v té případnosti navštívil, vedle čehož jim k těm horám mnoho štěstí vinšuji.“*⁸¹

Co se dělo následně, bohužel ze zachovaného písemného materiálu nevíme. Nicméně o rok později, v březnu 1717, odpovídá hejtman černokosteleckého panství Vojtěch Ignác Christoph (ve funkci 1714–1725) ve svém dopise vévodovi Tomáši Emanuelovi Savojskému, spolumajiteli panství, mimo jiné, že plní jeho rozkaz a jedná s hejtmanem sousedního valdštejnského panství Komorní Hrádek o výstavbě pucherny („*Buchwerkhütte*“) u rybníka ve Skalici.⁸² Zda toto náhlé vzednutí zájmu, či dokonce nadšení pro možné obnovení těžby ve skalickém revíru mělo další hmatatelné pokračování, nevíme. Existuje ovšem kusá zpráva z pozdějších let, že minimálně v letech 1728 a 1730 se zde vévodkyně Savojská pokoušela o obnovení těžby stříbra a ve Skalici pobývali nějací horní experti.⁸³

Povědomí o skalických štolách a dřívějším dolování však přetrvávalo v povědomí savojské vrchnosti i jejích místních úředníků i nadále. Vévodkyně Marie Terezie Savojská se na počátku své vlády snažila pozvednout význam i úroveň městečka Stříbrné Skalice – byla zde obnovena městská samospráva v čele s primasem a v návaznosti na to byla v letech 1718–1719 pod patronátem vrchnosti postavena i radnice, v letech 1730–1733 vznikla novostavba kostela sv. Jana Nepomuckého a byla ustanovena trvale přítomná duchovní správa. A v tomto časovém rozmezí Marie Terezie Savojská na svém škvoreckém zámku 24. listopadu 1726 potvrdila ve čtyřech bodech privilegia horního městečka (Stříbrné) Skalice.⁸⁴ Konkrétně:

1. Potvrzuje horní artikule, vydané jejím pradědečkem Karlem z Lichtenštejna ve znění opisu v tzv. Zlatém urbáři černokosteleckého panství z roku 1677 (fol. 284) „*in allen punctis et clausulis*“. Dále dovoluje, aby Skaličtí na své náklady hledali a těžili stříbro, a to podle horního řádu císaře Maxmiliána II. z roku 1575. Mají ovšem výnosy alespoň 2 kukušů (těžebních podílů) odevzdávat na údržbu kostela sv. Jakuba v nedaleké Rovné.
2. Obyvatelé Skalice již nemusejí aktivně robotovat, ale dosavadní robotu mají buď nahradit naturálně, nebo mají místo každého dne roboty odvést do panské pokladny 15 krejcarů (každý krejcar počítaje za 6 denárů). Mohou zde vznikat samostatné cechy, které mohou svobodně přijímat nové mistry.
3. Potvrzuje Skalickým dosavadní pečetidlo (respektive insignie), které užívali už za předchozích vrchností, ovšem pečetit smějí jedině zeleným voskem.
4. Vyhrazuje právo všem budoucím držitelům černokosteleckého panství na veškeré dominikální užítky a regály z městečka Skalice. To také nemá být nikdy odděleno od černokosteleckého panství.

⁸¹ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 90 a 144.

⁸² TAMTÉŽ, fol. 146.

⁸³ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, složka č. 451, fol. 82.

⁸⁴ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 150–152.

Ze zachované pozdější přijaté korespondence vrchních úředníků černokosteleckého panství vyplývá jedna nesmírně cenná informace – patrně někdy v roce 1754 (anebo už v letech 1728–1730) byla vedle dvou původních štol ze 17. století proražena jedna další v poloze mezi městečkem Skalici a lokalitou Na Marjánce.

Reálné znovuoživení dolování ve Stříbrné Skalici se nakonec odehrálo o šestatřicet let později, kdy už byla vévodkyně Marie Terezie Savojská bezmála šedesátiletou vdovou. Vše začalo 17. srpna 1753, kdy skalický primas Václav Měchurka předal hejtmanu černokosteleckého panství Janu Ignáci Horálkovi kus rudy se stříbrnou žilou ze staré skalické štol. Hejtman o tom poslal zprávu vévodkyni Savojské do Vídně a ta nařídila, aby poslal do Vídně poštovním dostavníkem⁸⁵ 2–3 libry [1–1,5 kg] této horniny na ukázkou a zároveň se měl poptat po možnostech nechat provést expertízu této horniny.⁸⁶

Vévodkyni informace zaujala a začala se možností obnovení těžby zabývat hlouběji. 23. listopadu 1753 poslala do Kostelce nad Černými lesy hejtmanovi panství list, ve kterém reagovala na informaci, že ve Skalici jsou dvě staré štol. Hejtman Marii Terezii informoval, že jedna ze štol je zavalená množstvím sutí, na jejíž odklizení není možné využít robotu poddaných, protože by se mohlo stát neštěstí a poddaní by dokonce mohli přijít o život. Pokud by štolu vyklízeli a zprovozňovali zkušeni horníci, mohly by náklady i s potřebným materiálem vystoupat až na 1000 zlatých. Druhá štola se ovšem jeví jako velmi zachovalá a bezpečná. Tuto informaci si nechala Marie Terezie Savojská posoudit blíže neuvedeným expertem ve Vídni. Ten celou zprávu z kosteleckého panství od začátku výrazně ztrhal, a dokonce hovořil o podezření z chystané kamufláže ve snaze se ve velkém přizivit na panských penězích („*daß dieser Extract mir sehr obscur scheint, ist nicht ohne Ursach*“). Tento neznámý horní expert se v úvodu své zprávy podivil, proč perkmistr počítá pět nebo i šest měsíců na vyčištění a zprovoznění jedné štol (!), ačkoliv ona menší je hluboká maximálně 12 sáhů; navíc se do obou štol vejdou maximálně dva horníci a k nim dva pomocníci, kteří by vynášeli rudu, celkem jsou zde tedy reálně potřeba maximálně čtyři horníci, respektive nádeníci. V návaznosti na to Marie Terezie Savojská pokračovala v listu velmi rázně. Psala, že nedokáže pochopit, proč by měly náklady na jednu štolu vystoupat na částku 1000 zlatých, a uvedla, že pokud najme čtyři nádeníky za denní mzdu 15 krejcarů, za týden budou náklady 6 zlatých a za šest týdnů 36 zlatých. Při započtení tesaře, který by celou štolu vydřevil za denní mzdu 30 krejcarů, by mzda činila za týden 3 zlaté a za šest týdnů 18 zlatých. Dohromady zaokrouhlila náklady na jednu štolu za šest týdnů na 50 zlatých. Štol jsou ve Skalici tři, tedy předpokládané náklady jsou 150 zlatých. Kvalitní dřevo se dá

⁸⁵ Roku 1749 byla na severním okraji na černokosteleckém panství založena stálá poštovní trasa z Prahy do Vídně a následujícího roku byla umožněna poštovní přeprava i pro soukromé platící cestující. Jednotlivé poštovní stanice se nacházely v Běchovicích, Úvalech, Českém Brodě, Plaňanech a Kolíně, tedy v ideálních odstupech po dvou mílích.

⁸⁶ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, složka č. 451, fol. 36.

lehce zdarma obstarat v panských lesích. A samozřejmě se musí počítat s nějakými výdaji za nářadí a vozíky, ale to jistě neučiní 1000 zlatých. Navíc by se dalo prakticky okamžitě pokračovat v kutání ve štole, provozované v letech 1665–1666, hluboké 12 sáhů (tj. 22–23 m). Z ní by údajně dokázali dva zkušení horníci vytěžit každý týden 10 centnýřů horniny (= asi 560 kg).⁸⁷

Marie Terezie Savojská tedy rozhodla, že se na její vyklizení a zprovoznění má poslat v rámci roboty 10–12 schopných chalupníků. K těm by se musel ovšem zajistit placený dráb, nebo – jak Marie Terezie Savojská navrhuje – ať nějakého dozorce zaplatí ze svého měšťané ze Skalice, protože v jejich vlastním zájmu je obnovení těžby drahých kovů, které jistě povede k rozvoji a rozkvětu celého městečka.⁸⁸ Vévodkyně Savojská sice patřila k nejzámožnějším aristokratům habsburské monarchie, ale jedním z jejích povahových rysů bylo na jedné straně výrazné ekonomické nadání, na druhé straně výrazná šetrnost a neustálá osobní (respektive korespondenční) kontrola panských výdajů.⁸⁹ To zcela koreluje s dalším dopisem z 8. prosince 1753, kdy vévodkyně opětovně tlačila správu panství k postupu, aby k vyklizení a zajišťování skalických štol využívala robotníky, kteří pracovali zdarma. Hejtman panství se tomu soustavně bránil a upozorňoval na skutečnost, že je práce v dolech pro nezkušené obyčejné rolníky nebezpečná. Vévodkyni Savojské to sice nebylo příliš po vůli, ale nakonec tento argument uznala a svolila k najímání zkušených horníků, ovšem vždy jen na týden a veškerou tesařskou práci měli vykonat tesaři z panství v rámci roboty, tedy zdarma.

Vrchní správa panství jednala obecně velmi rychle a rozkazy a přání vévodkyně Savojské plnila často doslova obratem. A tak už 13. prosince 1753 reagovala na informaci černokosteleckého hejtmána, že zajistil zkušeného horníka k vyklizení skalických štol za denní mzdu 15 krejcarů. S tím vévodkyně Savojská souhlasila, ale vymínila si, že jakmile budou štoly vyčištěny, proběhne důkladná prohlídka celého revíru a kostelečtí úředníci o ní budou vévodkyni bezodkladně informovat.⁹⁰ A skutečně už 21. prosince kostelecký purkrabí František Papoušek posílá do Vídně zprávu, že si osobně prohlédl štolu, ve které se kutalo už pět týdnů, nicméně žádnou stříbrnou žílu neviděl. Ke své obhlídce zajistil ještě údajně velmi zkušeného perkmistra, původně z Kutné Hory, a dva havíře. Kromě štajgra a dvou havířů zde ještě bylo vždy na týden umístěno deset chalupníků, šest přesporních a dva tesaři v rámci plnění robotních povinností. Podle purkrabího bude nutné k zajištění těžby v první řadě vybudovat zastřešení štol a dodat dřevo na další výdřevu štol (s předpokládaným nákladem 90 zlatých 57 krejcarů).⁹¹

⁸⁷ TAMTÉŽ, fol. 32–34.

⁸⁸ TAMTÉŽ, fol. 24.

⁸⁹ Je to vidět i na jejím postupu při přestavbě zámku v Kostelci n. Č. l. ve stejné době. K tomu viz: V. J. MRVÍK, *Zámek v Kostelci nad Černými lesy v éře Lichtenštejnů*, s. 85–110.

⁹⁰ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, složka č. 451, fol. 26.

⁹¹ TAMTÉŽ, fol. 11.

V lednu 1754 byl ovšem na skalickém dole zaměstnán pouze jediný (!) horník. Černokostelecká vrchnostenská správa sice požádala vévodkyni Savojskou, aby směla najmout ještě další tři horníky, ale ta to rázně zamítla, poněvadž ještě není hotová výdřeva štol, a i tento jediný horník podle vévodkyně pracuje v nebezpečí a nemůže tedy dál pokračovat.⁹²

V únoru 1754 byl do panských služeb najat jako horní expert Jan Josef Rother, původně působící v Žampachu u Jílového.⁹³ Ale už 15. dubna 1754 psala vévodkyně Marie Terezie Savojská Janu Ignáci Horálkovi, který mezitím povýšil z hejtmána na inspektora všech vévodkyniných středočeských panství (v překladu z němčiny): „*Vaše poslední poníženě dodaná zpráva Nás ujišťuje v Našem mínění, že vybraný perkmistr není ve svém oboru příliš zkušený, nebo práci na dole musí úmyslně [sic!] protahovat, aby způsobil, že se podle jeho vůle a na jeho doporučení místo robotníků najmulí profesionální horníci. Můžete ho ovšem ujistit, že to My v žádném případě nehodláme dělat. A pokud on svou práci s jemu přidělenými robotníky nebude vykonávat rychleji než doposud, tak se poohlédnete po zkušenějším perkmistrovi.*“⁹⁴ Vévodkyně nesouhlasila s názorem, že použití robotní síly na vyklizení dolů je špatné řešení, respektive že robotníci by byli na tuto práci nevhodní. Především proto, že skalické štolý jsou hluboké jen 4 sáhy a široké jen 3–4 stěvíce (tj. asi 95–125 cm), proto jsou zde potřeba jen dva robotující poddaní, kteří by kutali, a další dva, kteří by vykutanou rudu vynášeli ven.⁹⁵ Vévodkyně se tedy očividně stále nehodlala vzdát své ideje použít na budování horního revíru v maximálně možné míře zadarmo pracující (nekvalifikované) poddané. Zajímavý je údaj, že přímo pod skalickými štolami by měly probíhat štolý sousedního panství Komorní Hrádek (tj. patrně na katastru Hradových Střimelic), a to v hloubce 6–8 sáhů (tj. asi 11,5–15 m).⁹⁶

Vrchnostenská správa proto perkmistra Rothera po dvou měsících propustila ze služby a obratem nechala skalický revír znovu prohlédnout. Tentokrát tak v dubnu 1754 učinil Jan Kristián Reiniš (?), šichtmistr z Kutné Hory, který došel k závěru, že nové štolý (tj. štolý proražené po roce 1753) jsou už prakticky vytěžené a neponesou stříbrnou rudu. Tento závěr ovšem doslova rozčílil vévodkyni Savojskou, která došla k závěru, že tento kutnohorský šichtmistr prohlížel především staré štolý (tj. ty ze šedesátých let 17. století), a nechala provést expertízu horniny z nových štol. Ta podle jejích slov dokazuje zcela něco jiného. Proto oznámila svým černokosteleckým úředníkům, že do Skalice vyšle svého horního znalce ze Slezska.⁹⁷ Obratem také 4. května 1754 vyplísnila inspektora Horálka.

⁹² TAMTÉŽ, fol. 67.

⁹³ TAMTÉŽ, fol. 90.

⁹⁴ TAMTÉŽ, fol. 61.

⁹⁵ TAMTÉŽ, fol. 64.

⁹⁶ TAMTÉŽ, fol. 64.

⁹⁷ TAMTÉŽ, fol. 80.

Nepovažovala totiž za dobré pozvat si k obhlídce a posouzení případného skalického revíru perkmistra z Kutné Hory, protože k němu nemá důvěru a podle jejích informací horní mistři z Kutné Hory mají jen nedostatečné znalosti z oboru těžby drahých kovů (doslova „... daß die Bergleuthe zu Kuttenberg keine vollkommene Wissenschaft von Berg-sachen haben“). Svým kosteleckým úředníkům dala pokyn, aby horníci dál kopali v podstatě zkusmo s tím, že nakonec určitě narazí na objev (čímž byla jistě míněna bohatá žíla).⁹⁸ O týden později poslala vévodkyně inspektorovi svých středočeských panství do Kostelce další list vcelku v nervózním tónu s dotazem, jestli se opravdu od jejího posledního dopisu při těžbě ve Skalici nenarazilo na žádnou stříbrnou žílu. A zároveň připomenula, aby přeposlali do Vídně k expertize 4–5 centnýřů vytěžené rudy.⁹⁹

Nespokojenost vévodkyně Savojské přetrvávala i nadále a snaha panských úředníků o řešení celé situace paradoxně její nespokojenost ještě prohlubovala. Dne 30. května 1754 tak Marie Terezie Savojská psala vcelku podrážděně do Kostelce inspektorovi svých panství, že rozhodně nepovažuje za dobré, aby se její úředníci ve věci skalické těžby obraceli pro radu jinam, protože „wer viel fraget, gehet viel irr“ (kdo se moc ptá, moc se mýlí). Úředníci mají naopak počkat, až Marie Terezie zkonultuje zprávu od kosteleckého hejtmana a pak sama vydá instrukce, jak s těžbou dál pokračovat.¹⁰⁰

Na metalickou žílu se nakonec skutečně narazilo začátkem června 1754 a šest balíků vzorků rudy bylo společně s běžnou korespondencí odesláno poštovním dostavníkem („Diligence“) Marii Terezii Savojské do Vídně. Vévodkyně Savojská si tento způsob komunikace mezi jejím vídeňským sídlem a černokosteleckým zámkem pochvalovala a 14. srpna ve svém dopise černokosteleckému inspektorovi vypočítala, že tímto způsobem bude trvat vyřízení nějaké záležitosti od přijetí přes vyřízení a expedici do doručení odpovědi osm dnů. Patrně ve Vídni nechala ohodnotit zaslanou rudu ze skalické štol s tímto výsledkem: ze 6 centnýřů horniny (tj. asi 370 kg) se získalo na centnýř 25 liber olova a 7½ lotu (tj. asi 127 g) stříbra. Jednalo se tedy o velmi dobré výsledky, rozhodně výnosnější než těžba zdejší rudy z let 1665–1666. Na závěr se ještě vévodkyně dotázala, jestli se na panství nachází nějaký vodní mlýn, který by se dal využívat jako hamr k drcení rudy, respektive jestli by byla potřeba postavit zcela novou šmelcovnu.¹⁰¹

Ve zmíněném dopisu z 14. srpna 1754 dále oznámila kosteleckým úředníkům, že k ohodnocení skalického revíru zajistila hraběte von Czobor s jedním zkušeným perkmistrem, kteří přijedou na černokostelecké panství někdy mezi 28. a 30. srpnem poštovním dostavníkem a vystoupí na poštovní stanici v Plaňanech. Hejtman proto musí o jeho příjezdu informovat tamního poštmistra, který bude mít na tyto dny

⁹⁸ TAMTÉŽ, fol. 14.

⁹⁹ TAMTÉŽ, fol. 57.

¹⁰⁰ TAMTÉŽ, fol. 13.

¹⁰¹ TAMTÉŽ, fol. 48.

zajištěné čtyři koně a dopraví hraběte Czobora s doprovodem do Skalice. Hrabě s perkmistrem obhlédne celý revír a nebude se na panství déle zdržovat, naopak se ještě též den vrátí zpět do Plaňan kvůli svým úkolům na císařském dvoře. V uvedených informacích to nebylo uvedeno, ale zmíněný hrabě Czobor – celým jménem Josef Czobor de Czoborszentmihály (1705–1785), majitel panství Hodonín na Moravě – byl ve skutečnosti vévodkyniným synovcem, konkrétně synem její starší sestry Marie Antonie († 1750).¹⁰²

Zmíněný expert, doprovázející hraběte Czobora, jistý M. Riess (?), následně vypracoval pro vévodkyni Savojskou podrobný rozbor skalického revíru, datovaný ve Vídni 10. září 1754. V ní uvádí následující: nejprve si prohlédl novou štolu, směřující od městečka Skalice směrem k řece [Sázavě] a mostu přes ni.¹⁰³ Své vyústění měla štola v ostrém skalnatém svahu a od vstupu šla do hloubky 10 sáhů (tj. 19 m). Údajně byla po technické stránce velmi dobře provedena. Zmíněný expert v ní našel hned dvě rudné žíly – první v hloubce 1 sáh (tj. 1,9 m) od vyústění po levé straně ve směru sever–jih na 11. hodině, druhá šla směrem sever–východ na 12. hodině. Z této štoly byl odebrán vzorek k expertize a ten byl ohodnocen jako velmi dobrý, stejně jako nedávno objevená ruda. Kromě nich pak v té samé štole objevil ještě třetí žílu v hloubce 10 sáhů ve směru východ–sever, respektive ve směru 5.–12. hodina.

Svou práci pojal velmi svědomitě, a tak ve zprávě vévodkyni Savojské popisuje, že celý skalický revír odkrokoval a udělal dokonce i náčrtek horního areálu, který se nám ovšem bohužel nedochoval. Celou dobu tohoto horního experta doprovázel černokostelecký vrchní inspektor Jan Ignác Horálek, dále jakýsi pán von Steinsberg a místní forštmistr. Následně s pomocí jednoho místního obyvatele a s pomocí měřící tyče (!) přeměřil celou skalickou horu (patrně je tím míněn vrch Čapík) ze všech stran zvenčí a zjistil, že zmíněná štola jde – počítaje od vrcholku hory – do hloubky 30 sáhů (tj. asi 57 m), podle jiného způsobu měření až 50 sáhů (tj. asi 95 m) od vrcholu hory. Jak je ze způsobu měření patrné, používal velmi moderní metody. Stejně tak zjistil, že podloží této rudonosné hory se táhne ještě dobrou míli (tj. 7,5 km) západně od Skalice. Tam se nachází druhá hora a mezi oběma horami se rozkládalo úbočí ve výšce přibližně 30 sáhů. Tímto západním směrem se nacházely staré štoly se vchodem na východní straně,¹⁰⁴ které zmíněný expert také prozkoumal a dozvěděl se, že už je letos zkoumal jistý perkmistr z Kutné Hory a vyhodnotil je jako špatné, bez užitku. Jedna z těchto starých štol šla až do hloubky 12 sáhů (tj. asi 21,5 m) a prubíř M. Riess (?) ji celou projel na zdejší hornickém vozíku. Také se dozvěděl, že nedaleko této štoly u místního

¹⁰² TAMTÉŽ, fol. 48.

¹⁰³ Patrně je tím míněna lokalita Na Marjánce.

¹⁰⁴ Míněna je katastrální lokalita U Nouzova na horách.

rybníka¹⁰⁵ údajně dřív stávaly chalupy horníků a šmelcovna, v roce 1754 už ale po těchto stavbách nebyly k vidění žádné stopy.¹⁰⁶

Uvedené informace vzbudily u vévodkyně Savojské nové nadšení pro skalické dolování, a zatímco předtím byla v otázce počtu zaměstnaných horníků skoupá, v dopise z 23. září 1754 se hejtmana kosteleckého panství dotazuje, jestli už úředníci panství zajistili potřebných šest horníků („*Knappen*“) z Kutné Hory, nebo jestli se má pokusit zajistit je ve Vídni. Vévodkyně Savojská se skutečně pečlivě osobně seznamovala s korespondencí z jejích jednotlivých panství, bylo to pro ni typické. A tak nepřekvapí, že při pročítání zprávy o skalickém revíru odhalila aritmetickou chybu referujícího úředníka z černokosteleckého panství a jemně na ni upozornila.¹⁰⁷

Kvalifikované horníky se patrně podařilo zajistit bez větších obtíží, ale naopak se po velkém zklamání a propuštění perkmistrů Rothera a Reiniše na počátku roku nedařilo dlouhodobě nalézt nového perkmistra, který by odpovídal vysokým kvalifikačním nárokům vévodkyně Savojské, respektive jejích nejvyšších místních úředníků. Hledat se jala osobně i vévodkyně Marie Terezie. Dne 10. listopadu 1754 ovšem psala vcelku rezignovaně kosteleckému hejtmanovi, že přes veškerou snahu se zatím bohužel nepodařilo najít ve Vídni žádného schopného perkmistra nebo jiného znalce hor, proto se hejtman bude muset po nějakém poohlédnout v Čechách. Od něj by pak měl získat informace, v jaké cenové relaci se pohybují týdenní nebo měsíční platy horníků. Stejnou informaci měl získat paralelně i z kutnohorského prostředí, aby měla vévodkyně srovnání. Na druhou stranu vévodkyně vkládala zřejmě značné naděje do možností skalické těžby, protože – ač jinak velmi šetrná – se rozhodla do těžby investovat až 2000 zlatých. Správa panství měla vyčíslit všechny dosavadní výdaje, a až by došlo k překročení finančního limitu, měla si k dalšímu pokračování prací vyžádat instrukci přímo od vévodkyně. Z daného reskriptu vyplývá, že v listopadu 1754 byla skalická těžba v krizi a prováděná těžba měla primární cíl nalézt novou silnou rudnou žílu. Vévodkyně totiž nařídila, aby – jakmile bude nalezena nová rudná žíla – odeslali 4 centnýře (tj. asi 246 kg) horniny k posouzení.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Dodnes nevyřešenou zásadní otázkou zůstává, jaký rybník měl na mysli. Podle mého předpokladu se mohlo jednat o dosud existující malý rybník Nouzov, před kterým se nachází rozlehlá nížina. Archeolog Jiří Bernat předpokládá, že hornický areál se v 16. století rozkládal u dnes zaniklého rybníka Žďár cca 300 metrů proti proudu Jevanského potoka nad rybníkem Nouzov (u křížení silnic od Hradových Střmelic a od Hruškovského mlýna). Vychází především z etymologie jména rybníka Žďár. Velmi důležitou skutečností také je, že silnice spojující Skalici s Hradovými Střmelicemi (dnešní ulice Pražská) byla v 1. polovině 20. století minimálně v úseku mezi oběma zmíněnými rybníky zpevňována odpadní struskou, vzniklou po šmelcování rudy a odváženou z bývalých hrází rybníka Žďár (kde už ovšem mohla být použita druhotně).

¹⁰⁶ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, složka č. 451, fol. 76.

¹⁰⁷ TAMTÉŽ, fol. 40.

¹⁰⁸ TAMTÉŽ, fol. 37.

Hejtman černokosteleckého panství František Prokop Kohout nakonec v návaznosti na tento list obratem (do týdne!) dokázal skutečně sehnat a najmout horního experta v Čechách. Byl jím Jan Kristián Fischer, císařský přísežný perkmištr v Jílovém a zároveň perkmištr (též horní inženýr nebo horní ředitel – „*Berg-Director*“) na knížecím fürstenberském panství Křivoklát. Ve svém „motivačním“ dopise uvádí, že ovládá oba zemské jazyky a své základní znalosti získal už v mládí, kdy byl zaměstnán v dole na železo a v železném hamru. Pro nás je zajímavé, že skalický revír navštívil osobně už v letech 1728 a 1730, kdy se vévodkyně Savojská pokoušela o obnovení těžby stříbra poprvé.¹⁰⁹

Perkmistr Jan Fischer tehdy (21. listopadu 1754) našel ve Skalici pět využitelných štol hlavních, středních i svrchních („*Erb-, Mittel- und Oberstollen*“) a část staré štoly¹¹⁰ až u vrcholu hory, vyhloubené dřívějšími horníky (v 16. nebo 17. století) ve směru sever–jih se vstupem ze severu. V této štole bylo možné prozkoumat s velkou odvahou maximálně 30 sáhů (tj. necelých 57 m), což byla ovšem jen odhadovaná polovina možné délky. Z této štoly pak odbíhaly dvě chodby. Sice z nich bylo potřeba odklidit suť, to ale měli zvládnout dva horníci během pár dnů. Pak by bylo možné odtěžit novou horninu ke vzorkům použitelným k expertíze, nicméně Jan Fischer uvádí, že už v haldách vyvezeného kamení v okolí štol nasbíral na 25 liber (tj. asi 12,7 kg) dobré rudy s metalickou žílou. Kromě toho obhlédl i dvě „nové“ štoly, hluboké 3 a 5 sáhů („*zwey an dem Fluß Sazawa gegen hohen Morgen streichenden Gebürg*“¹¹¹ *gantz von neuen angesetztend Erb-Stöllen, dessen einer Bericht bis 5, die anderen bis in daß 3te Claffter aufgefahen ist*“). Podle jeho odhadu by se daly obě štoly vyčistit a připravit k obnovení těžby (především vydřevením) během tří týdnů nákladem 30 a 36 zlatých. Řešila se i otázka spodní vody kvůli blízkosti řeky Sázavy – především na jakou vzdálenost od řeky je ještě možné kutat. Při případném obnovení těžby se počítalo hned se sedmi zaměstnanými horníky.¹¹²

Jan Kristián Fischer také prozkoumal místo původní šmelcovny, kde se ještě stále nacházely haldy vytěžené horniny. Doporučoval, aby i v budoucnu byla na tomto místě znovu postavena šmelcovna, a to především kvůli blízkosti vody. Dále Fischer inspektora panství upozornil, že hovořil se zdejšími obyvateli a dobrými znalci hor. Ti ho upozornili na množství starých opuštěných štol u nedaleké vsi (Kostelní) Střimelice, kde jsou ještě k vidění haldy vytěžené hlušiny, ze které by se dalo usuzovat na přítomnost stříbra a mědi. Tyto štoly by se v budoucnu také mohly prozkoumat.¹¹³

¹⁰⁹ TAMTÉŽ, fol. 82.

¹¹⁰ Patrně je míněna lokalita Na Horách nedaleko mlýna Nouzov.

¹¹¹ Mínen je vrch Čapík.

¹¹² SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, složka č. 451, fol. 19–20.

¹¹³ TAMTÉŽ, fol. 21.

Perkmistr Jan Kristián Fischer na závěr své zprávy uvedl předpokládané náklady na provoz těžby drahých kovů ve Skalici (týdně):

- mzda štajgra 2–4 zlaté
- mzda pro 7 horníků po 1 zlatém 39 krejcarech, souhrnně 11 zlatých 33 krejcarů
- pro horníky 12½ liber loje v ceně 1 zlatého 40 krejcarů
- za železo a ocel 1 zlatý
- kováři, pokud by se mu dodávalo panské uhlí, 1 zlatý 3 krejcarey

Celkem tedy vycházely náklady na 22 zlatých 46 krejcarů týdně, čtvrtletně na 286 zlatých 46 krejcarů, ročně pak (se zanedbáním volných dnů o velkých církevních svátcích) na 1147 zlatých 4 krejcarey. Do nákladů Jan Fischer nezapočítával cenu dřeva, které by podle předpokladu bylo dodáno robotně z panských lesů na kosteleckém panství.¹¹⁴

Dne 13. ledna 1755 vévodkyně Marie Terezie odsouhlasila za těchto podmínek pokračování prací na dolování ve dvou nových štolách. Zároveň uložila svým čerokosteleckým úředníkům, aby, až se narazí na novou žílu, z různých míst odebrali po 3 centnýřích rudy a poslali je na různá místa k expertize. Z dalších částí jejího reskriptu ovšem vyplývá jedna nepříliš pochopitelná skutečnost, a to, že správa panství ukončila spolupráci s perkmistrem Fischerem – patrně proto, že jeho obhlídka nepřinesla nalezení nové metalické žíly. Vévodkyně Savojská totiž překvapivě uvažovala o tom, že pozve do Skalice nějakého horního odborníka ze Saska. Tento svůj nápad ale v lednu 1755 odvolala, protože získat takového experta se ukázalo jako velmi obtížné, a navíc by byl patrně luterán, s čímž by vyvstal problém. Proto, jak píše, se pokusí zajistit nějakého horního odborníka v Uhrách.¹¹⁵

Nového šichtmistra nakonec vrchnostenská správa našla v nedaleké Kutné Hoře, a tak se pomyslně uzavřel kruh od kutnohorského šichtmistra Jana Kristiána Reiniše přes urputnou snahu vyhnout se kutnohorským perkmistrům až po rezignaci a povolání nového perkmistra znovu z Hory. Začátkem února 1755 prohlédl skalický revír kutnohorský šichtmistr Jan Jakub Schön, kterého na žádost vrchního inspektora Horálka zajistil a vyslal úřadující (prozatímní) nejvyšší mincmistr baron Jan Nepomuk Mitrovský z Nemyšle (v úřadu 1748–1755).¹¹⁶ Podnětem bylo objevení staré štoly východně v hoře směrem na sousední Pyskočely v sousedství řeky Sázavy, vedoucí do hloubky 14 sáhů (tj. asi 26,5 m). V únoru bylo ovšem podle jeho slov všude tolik sněhu a tak nepopsatelně špatné počasí, že odjel s nepořízenou a vrátil se sem znovu až 7. dubna 1755. V tu dobu zde pracovalo šest havířů, kteří za devět týdnů prodloužili štolu o dalších 6 sáhů na celkových 20 sáhů (tj. 38 m) délky, nicméně vytěžili jen samou hlušinu a různé zkoušky neprokázaly ani stopu

¹¹⁴ TAMTÉŽ, složka č. 451, fol. 19.

¹¹⁵ TAMTÉŽ, fol. 70.

¹¹⁶ TAMTÉŽ, fol. 106 a 111.

po přítomnosti drahého kovu. Skála okolo vstupu do štol byla značně rozpukaná a vratká.

Kromě této štol se Jan Schön zaměřil ještě na staré haldy vytěžené horniny podle hornického kompasu mezi 5. a 6. hodinou (nedaleko rybníka¹¹⁷) a skutečně zde našel pěkný kus horniny olovnaté barvy. Pozdější expertíza odhalila, že z tohoto kusu by se z objemu 1 centnýře získalo asi 18 lotů stříbra (tj. asi 300 g), čili opravdu hodně. Ovšem toto číslo bylo uměle navýšené malou váhou vzorku a po započítání veškeré okolní horniny by zisk stříbra ze dvou centnýřů představoval pouhých 1½ lotu (tj. asi 25 g) stříbra. Šichtmistr Schön si tedy potvrdil závěr, že tato hora musela být v minulosti velmi nosná, o čemž svědčí i množství opuštěných štol a informace, že v dřívějších dobách v bezprostředním okolí stávala šmelcovna a hornické chaty, nyní byla ovšem oblast patrně už vytěžená. Velkým problémem zde ovšem byla spodní voda (v polovině 18. století byly dvě staré štol v místech těžby v 16. století na dnešní parc. č. 1101/4 zatopené, čehož využili Skaličtí a vyvedli z nich vodu dřevěnými trubami mezi domy čp. 65, 66, 86 a 70 souběžně s dnešní ulicí Hornická do kašny na náměstí).¹¹⁸ Vévodkyni Savojské tedy kutnohorský šichtmistr Schön doporučil zkusit otevřít nové štol právě v oblasti starého těžebního revíru z 16. století. Hledání nových žil a ražba štol by ovšem musela probíhat v podstatě namátkově a muselo by se spoléhat na štěstí.¹¹⁹

Z absence dalšího aktového materiálu k těžbě ve skalickém horním revíru se dá jednoznačně usuzovat, že se stříbrná žíla už opravdu zcela vyčerpala, respektive že zmíněných šest havířů za posledních několik měsíců (možná už od září 1754 do zmíněného dubna 1755) nenarazilo na kvalitní (novou) metalickou žílu. Vévodkyně Savojská, patrně přesvědčená a zklamaná z informací od šichtmistra Schöna, se rozhodla nepokračovat v namátkové těžbě horniny a nespoléhat na štěstí a těžbu ve Stříbrné Skalici v dubnu 1755 definitivně ukončila.

Na závěr celé výše popsané anabáze, plné komplikací a zvratů, si vévodkyně nechala hejtmanem černokosteleckého panství Františkem Prokopem Kohoutem sestavit souhrnný přehled nákladů na těžbu stříbra ve Skalici za celou dobu, tj. od 10. prosince 1753 do 6. dubna 1755. Bohužel se nikde nezachovala tolik ceněná informace, kolik stříbra se za tuto dobu vlastně podařilo získat, respektive zda a nakolik byla těžba ztrátová. Přehled vynaložených nákladů pro nás ovšem i tak představuje cenný zdroj pro poznání "těžební" každodennosti, díky němu tak např. víme, že standardní denní odměna horníků byla 18 krejcarů a že se těžba prováděla i pomocí střelného prachu!

¹¹⁷ K problematice určení rybníka viz poznámku 104.

¹¹⁸ P. KNEIDL, *Stříbrná Skalice*, s. 23.

¹¹⁹ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, složka č. 451, fol. 111.

Zaslaný přehled nákladů:

- mzdy horníkům a dalším nádeníkům po 12–18 krejcarech za den: 204 zlatých 9 krejcarů
 - štajgroví (drábovi), který hlídal při práci robotníky, za 126 dnů po 24 krejcarech: 50 zlatých 24 krejcarů
 - hornímu písaři a šichtmistrovi z Kutné Hory: 16 zlatých 48 krejcarů
 - cestovní náklady panských úředníků za cesty do Kutné Hory: 5 zlatých
 - za odtěžených posledních 6 sáhů horniny podle zvláštní dohody, za každý sáh po 20 zlatých (tedy jakýsi bezpečnostní příplatek): 120 zlatých
 - za použité železo: 20 zlatých 40 krejcarů
 - za použitou ocel: 7 zlatých 22 krejcarů
 - za lůj (136½ libry po 10 krejcarech): 22 zlatých 42 krejcarů
 - za střelný prach (100 liber po 15 a 18 krejcarech): 28 zlatých 33 krejcarů
 - za 6 kop hřebíků: 52 krejcarů
 - za 62 prken (po 10 a 12 krejcarech): 11 zlatých 32 krejcarů
 - za 307 (!) kusů kůží (po 3 krejcarech): 15 zlatých 21 krejcarů
 - za 98 trámů: 101 zlatých 24 krejcarů
 - za drobné hornické nářadí: 3 zlaté 55 krejcarů
 - kovářům za různou práci: 31 zlatých 17 krejcarů
 - tesařům za práci: 13 zlatých 1 krejcar
- Celkem: 616 zlatých 2 krejcarů

Jako dovětek ještě dodejme, že přibližně dvacet let po uzavření skalických štol navštívil zdejší horní revír soudobý vyhlášený montánní odborník Jan Tadeáš Antonín Peithner z Lichtenfelsu (1727–1792), který k roku 1780 uvádí zprávu, že štoly na hoře sv. Prokopa jsou hluboké 14–15 sáhů a všude kolem nich leží haldy olověné rudy, která se zde dá volně sbírat na centy.¹²⁰

Těžba stříbra za knížete Aloise I. z Lichtenštejna (1798–1803)

Už jen labutí písní za vícenásobnou těžbou stříbra v okolí městečka Stříbrné Skalice v raném novověku byl poslední z pokusů o její obnovu před zrušením poddanství na přelomu 18. a 19. století, tentokrát ovšem už ne v režii vrchnosti. V roce 1798 se rozhodla pokusit obnovit těžbu stříbra přímo městská obec (Stříbrné) Skalice, a to na svůj náklad s odvoláním na privilegium knížete Karla z Lichtenštejna z 20. září 1623.¹²¹ Ke svému záměru získali Skaličtí souhlas císařského horního úřadu v Jílovém

¹²⁰ Johann Thaddäus PEITHNER VON LICHTENFELS, *Versuch über die natürliche und politische Geschichte der böhmischen und mährischen Bergwerke*, Wien 1780, s. 135.

¹²¹ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Politica, složka č. 214, fol. 5–6; opis ve Zlatém urbáři (1672–1677): SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, inv. č. 3138, fol. 284–285.

(9. ledna)¹²² a vydali i 120 kuksů (horních akcií).¹²³ Nově raženou štolu se rozhodli pojmenovat štola sv. Jana Nepomuckého. V lednu zmíněného roku se pak zástupci obce obrátili na tehdejšího knížete Aloise I. z Lichtenštejna (vládl 1781–1805) s žádostí o naplnění bodu č. 7 zmíněného privilegia, totiž aby vrchnostenská správa kosteleckého panství dodala na horní dílo zdarma dřevo na vydřevení šachet a štol a na další horní stavby. Městečko ovšem mělo podle privilegia povinnost zdarma knížeti Aloisovi zajistit čtyři podíly (kuksy) na těžbě na každé štolě.¹²⁴

Uvedený postup a žádost skalické městské rady vrchnostenskou správu v Kostelci nad Černými lesy zásadním způsobem rozčílily a místního knížecího inspektora doslova zvedly ze židle. Především proto, že se cítili obejiti – skaličtí radní totiž kostelecké úředníky na začátku nijak neinformovali, bez jejich vědomí si vyžádali svolení u horního úřadu v Jílovém a knížecí úředníky jediným dopisem postavili před hotovou věc a zároveň jedním dechem velmi jednoduše – až venkovsky naivně – bez jakýchkoliv bližších podrobností těžby požádali o dřevo podle zmíněného privilegia (14. února 1798). Nespornou výhodou skalické obce bylo, že měla v držení přímo originál privilegia Karla z Lichtenštejna.

Černokostelecký inspektor obratem příslušným úředníkům zakázal darovat buď dřevo, nebo jakýkoliv další požadovaný materiál, a to minimálně do doby, než Skaličtí řádně předloží doplňující informace, především plán těžby, předpokládaný rozpočet a hlavně výměru dřeva, kterou by podle nich měla knížecí správa dodat. Ředitel panství později v interní zprávě inspektorovi připojil svůj právní výklad, že zmiňovaný sedmý bod privilegia z roku 1623 je platný jen tehdy, když s těžbou dopředu souhlasí vrchnost, a to v tomto případě rozhodně neplatí.¹²⁵

Sama vrchnostenská správa ovšem jen pasivně nečekala a paralelně začala sbírat potřebné informace. V pátek 9. února 1798 se ředitel panství osobně vypravil do Skalice a prohlédl si oblast budoucí těžby. Naproti louce Pod Hradem našel na povrchu zatlučené kolíky a natažený provaz, označující podzemní linii štoly, dlouhý 30–40 sáhů (tj. 57–75 m).¹²⁶ Dále na úpatí tohoto pahorku zjistil odhalený vstup do štoly a vyčištěný počáteční úsek o délce 3–4 sáhy, a dokonce zde zastihl jednoho pracujícího horníka s jedním pomocníkem. Sám ovšem nedával jejich úsilí přílišnou naději, protože zdejší hora (respektive podloží) byla podle jeho slov tvořena čistou tvrdou skálou a bez použití střelného prachu horník s pomocníkem těžbu neovládne. Co ovšem ředitele zaujalo, byla nová výdřeva zatím obnoveného

¹²² Vcelku zajímavé je, že Skaličtí vyslali do Jílového s žádostí místního učitele (Jan Vejžera, ve funkci 1781–1802), který patrně uměl z celé obce nejlépe německy.

¹²³ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, složka č. 417, fol. 5.

¹²⁴ TAMTÉŽ, fol. 2.

¹²⁵ TAMTÉŽ, fol. 2.

¹²⁶ Tuto štolu bych ztotožnil s dodnes existující štolou u rodinného domu čp. 111 na konci ulice Ke Štolám. Je dlouhá 162 metrů a má 58 metrů dlouhou odbočku, dnes slouží jako sklep rodinného domu.

úseku těžby. Neváhal a předvolal si nejvyššího představitele obce, tedy rychtáře, a zeptal se ho, kde obec vzala použité dřevo. Rychtář Václav Bubeník mu odvětil, že obec dřevo zčásti koupila a část je z vlastního obecního lesa.

Po prvotním vzrušení a rozhořčení ovšem černokostelecká vrchnostenská správa nakonec zvolila ochotu ke konsensu, vedena vidinou možného obohacení knížecí pokladny. Ředitel panství dospěl k závěru, že pokud skalická městská rada podá poníženou žádost, omluví se za obejití vrchnostenské správy a vysvětlí své jednání, dostane požadované dřevo zdarma.¹²⁷

Nevíme, jestli nakonec obec městečka Skalice skutečně onu „poníženou“ omluvnou supliku lichtenštejnským úředníkům zaslala, ve fondu velkostatku Kostelec nad Černými lesy se nenachází. I tento pokus o obnovení zdejší těžby stříbra měl ale jepičí život. Údajně se v roce 1803 získalo těžbou 60–63 liber (tj. max 32 kg) olova a pouhých 3–3,5 lotu (tj. max. 60 g) stříbra na cent horniny. Majitelé kuksů se měli ve zmíněném roce nepohodnout a rozejít se (ve zlém).¹²⁸

¹²⁷ SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové odd. Dominicalia, složka č. 417, fol. 4.

¹²⁸ J. KAKŠ, *Stříbrná Skalice*, s. 187.

(Nejen) „lesní město“ Kersko. Vznik a první dvě desetiletí existence rekreačních vilo-chatových kolonií ve středním Polabí¹

VÁCLAV MATOUŠEK

Václav Matoušek, (Not only) “the forest town” of Kersko. The origin and the first two decades of the existence of recreational villa & cottage colonies in the central Elbe River watersheds

Starting from 1934, the construction of holiday villas, simple houses and brick-and-mortar and wooden cottages can be documented on the left bank of the Elbe River in the cadastre of Hradištko. Recreational buildings were mainly concentrated in two systems. The smaller one was built south of the village on agricultural land. The larger system was founded southwest of the village in the Kersko forest by the landowner Baron Josef Hyross. The smaller system in the southern neighbourhood of the village grew spontaneously, without any apparent plan. In contrast, the Kersko system was founded and systematically developed by Hyross according to a carefully prepared development plan. Hyross promoted his holiday colony as a spa “forest town”, the main attributes of which were the healing water and healthy forest air. The vast majority of the owners of the villas, simple houses and cottages were residents of Prague. The thorough development plan and systematic development distinguishes Kersko from all the contemporary, more or less spontaneously developing, recreational colonies in the Prague environs.

Keywords

Period between WWI and WWII, recreational villa & cottage colonies, Central Elbe River watersheds, Kersko, Hradištko

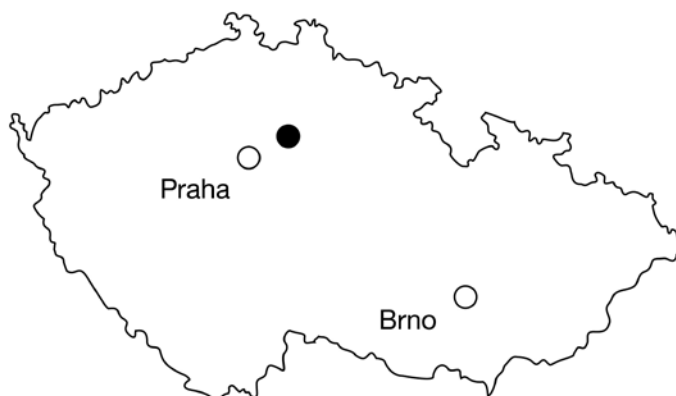
„... kerské polesí je tak hluboké, že Gustavu Frišenskému se z jeho profesionální řecko-římské skupiny, když odpočívali v lese, ztratil černocho a že Gustav Frišenský toho černého šampióna už nikdy ve svém životě nespatřil...”

(Bohumil HRABAL, Historický a poetický průvodce, Nymburk 1995, s. 5)

¹ Kersko od počátku bylo a dodnes je rekreační osadou/„letoviskem“. Označení „lesní město“ je dobová nadsázka, která byla součástí reklamy na projekt vybudování rekreační osady, otištěné v regionálním týdeníku *Naše hlasy* v roce 1933. Jako „vilovou čtvrť města“ charakterizoval rekreační osadu v Kersku i zápis ze schůze obecního zastupitelstva v Hradištku v roce 1934. Podrobně viz níže.

Předmětem studie je rekreační vilo-chatová výstavba na katastru obce Hradištka na Nymbursku.² Jedná se o dvě soustavy soukromých rekreačních objektů. Menší z nich, bez zvláštního pojmenování, byla úzce prostorově svázána s obcí Hradištka. Větší kolonii začala v rozsáhlém lesním celku (Dolní) Kersko jihozápadně od Hradiřtka budovat v roce 1934 rodina statkáře Josefa Hyrosse³ z nedaleké Sadské. Na základě dochovaných písemných pramenů lze usuzovat, že obě soustavy se vyvíjely souběžně. Kersko proslavili svými díly zejména spisovatel Bohumil Hrabal (především *Slavnosti sněženek* z roku 1978) a režisér Jiří Menzel (stejnojmenný film z roku 1983).

Předložená studie je součástí dlouhodobého neformálního projektu zkoumání počátků rekreačních vilových a chatových kolonií v okolí Prahy ve druhé polovině 19. a v prvních desetiletích 20. století.⁴ Vzhledem k tomu, že vznik Kerska již byl částečně zpracován regionálními vlastivědnými autory,⁵ je přednostním cílem této studie zjistit, do jaké míry se proces založení a počáteční vývoj zkoumaného letoviska do poloviny 20. století shoduje, či naopak odlišuje od trendů pozorovaných na soudobých letoviscích v okolí Prahy, zejména v údolí dolní Berounky a v Posázaví.

Geografická poloha Hradiřtka v okrese Nymburk

Grafická úprava Jan Matoušek

² Za ochotu a milou a velmi přínosnou spolupráci děkuji pracovníkům Státního okresního archivu Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem. Za konzultace, cenné informace, rady a připomínky děkuji dále kerskému hrnčíři a vlastivědnému pracovníku Bronislavu Kubovi, třebeštickému kronikáři Josefu Markovi a předsedovi Okrašlovacího spolku pro okrašlování a ochranu domoviny v Kersku René Elstnerovi.

³ Čti Hyroř. Více k zakladateli letoviska a jeho rodině v pozn. 32.

⁴ Naposledy shrnují Romana CHALOUPKOVÁ – Václav MATOUŠEK, *Do Senohrab jezdí kde kdo. Sociální a krajinotvorné aspekty vývoje přípražského letoviska v 19. a první polovině 20. století*, Lidé města 22, 2020, č. 1, s. 3–35.

⁵ Naposledy souhrnně Bronislav KUBA, *O zaniklé vesnici Kří a další zajímavosti z historie Kerska*, Kersko 2016.

Masové rekreační aktivity – významný fenomén vrcholné etapy industrializačních procesů

Jestliže pro místní obyvatele bylo formování poměrně rozsáhlých rekreačních kolonií na katastru Hradištka v první polovině třicátých let 20. století novinkou, kterou, jak níže ukážeme, nevítili všichni s nadšením, v jiných částech Čech, zejména v okolí Prahy, měl fenomén rekreačních kolonií/letovisek ve venkovské krajině již dlouhou tradici. Četné rekreační osady obývané v letních měsících především Pražany se staly již ve druhé polovině 19. století samozřejmostí, která přinášela radost a potěšení nejenom „letňáskům“⁶, jak se v 19. a v první polovině 20. století rekreatantům běžně říkalo, ale také místním lidem.

Dlouhý a pozoruhodný vývoj fenoménu letního venkovského sídla jak v evropských souvislostech, tak v českých zemích, je již delší dobu předmětem důkladného studia.⁷ Můžeme proto jen stručně připomenout, že kořeny fenoménu letních sídel obyvatel velkých měst jsou shledávány již ve starověku, konkrétně v antickém Řecku a Římu. V období renesance se obliba letních sídel postupně rozšiřovala i za původní hranice římské říše do celé Evropy. Až do 18. století bylo trávení letní sezony na neřídka velmi honosných venkovských sídlech (zámcích, letohrádkách) charakteristické pro životní styl rodové aristokracie.

Významný posun ve vývoji fenoménu letních sídel sledujeme od zrodu industriální společnosti. Nejprve na britských ostrovech, kde se datuje počátek průmyslové revoluce do poloviny 18. století, následně i v dalších zemích, kam procesy průmyslové revoluce postupně pronikaly. V souvislosti s prudce se rozvíjející industriální společností začaly rodové aristokracie na vrcholu společenské hierarchie rychle a úspěšně konkurovat měšťanské podnikatelské elity (buržoazie). Napodobování, respektive přejímání životního stylu aristokracie nemělo pro podnikatelské elity význam jen v rovině symbolické – demonstrování srovnatelného společenského postavení, bohatství, vlivu a moci. Neméně důležitá byla i rovina zcela praktická. Zejména velká a úspěšná industriální centra, v nichž se v mimořádném rozsahu a intenzitě koncentrovaly výrobní a obchodní aktivity, se rychle stávala místy zcela nevhodnými k běžnému životu. Permanentní stres, hluk, vysoká hustota obyvatelstva, silné znečištění vzduchu a vody, všudypřítomné skládky odpadků, absence fungujících kanalizačních systémů, katastrofálně nízká hygienická a zdravotní úroveň (respektive velmi časté epidemie tyfu, cholery, úplavice a dalších nemocí) – to vše nutilo obyvatele opouštět, doslova v sebezáchovném

⁶ Souběžně byli rekreanti označováni též jako „letňáci“, „náletníci“, „letní kolonisté“, „luftáci“, majitelé nebo nájemci vil byli „vilaři“ nebo „vilníci“. Srov. Jiří ŠOUKAL, *Slasti a strasti letních bytů. Život na letních bytech a v letních vilách v éře první republiky*, Praha 2016, s. 21.

⁷ Velmi důkladně např. Vladimír ŠLAPETA – Pavel ZATLOUKAL (eds.), *Slavné vily Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2010, s. 9–43 nebo Šárka KOUKALOVÁ (ed.), *Letní rezidence Pražanů. Dobříchovice a vilová architektura 19. a 20. století*, Praha 2013, s. 12–19.

puđu města co nejčastěji a na co nejdelší dobu, alespoň do nejbližšího, relativně klidného a relativně zdravého zemědělského okolí.⁸

V českých zemích byla první etapa průmyslové revoluce završena v průběhu šedesátých a sedmdesátých let 19. století.⁹ Součástí modernizačních procesů byly i výrazné demografické změny a urbanizační procesy.¹⁰ Nikoliv náhodou právě na počátku sedmdesátých let 19. století pozorujeme v pražském okolí zakládání prvních rekreačních villegiatur pražských buržoazních elit. Prvé přípražské villegiatury jsou v roce 1874 doloženy ve Všenorech a v Řevnicích. Brzy následovaly villegiatury v Roztokách u Prahy, Dobřichovicích, Černošicích, Klánovicích, Senohrabech. Po roce 1900 v Jevanech. Prvé villegiatury pražských podnikatelských elit vznikaly zpravidla v širokých údolích řek a potoků, na jejichž březích byly pro rekreanty zakládány tzv. říční lázně neboli koupaliště. K základní výbavě villegiatury patřil ještě nejméně jeden tenisový kurt. Důležitou podmínkou pro vznik každé villegiatury v 19. století bylo rychlé a přímé železniční spojení s Prahou. Nejvíce villegiatur bylo založeno v údolí dolní Berounky s poměrně hustou sítí nádraží a železničních zastávek na České západní dráze procházející údolím Berounky od roku 1862.¹¹

Druhá etapa zakládání rekreačních kolonií v pražském okolí začala v první polovině dvacátých let 20. století. I v meziválečném období přetrvávala (až na výjimky) vazba na říční údolí a železniční, ojediněle i autobusové spojení. Zásadně se však změnila společenská struktura rekreatantů. Výlučná dominance měšťanských elit skončila se zánikem rakousko-uherské monarchie. Majitelé či pronajímatelé rekreačních objektů v rekreačních koloniích tvořili od dvacátých let pestrá směsici zástupců všech společenských vrstev. Tomu odpovídala i změna architektury letovisek. Příslušníci pražských elit si nadále nechávali stavět honosné vily,

⁸ K hygienické a zdravotní problematice Prahy v době vrcholné industrializace podrobně např. Radka STRUŽKOVÁ, *Odpady v 19. století v Praze (jako příklad interakce města a jeho okolí)*, diplomová práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2015.

⁹ K hospodářskému vývoji v českých zemích v době industrializace souhrnně např. Zdeněk JINDRA – Ivan JAKUBEC et al., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015.

¹⁰ Srov. Eduard MAUR – Pavla HORSKÁ – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha 2002.

¹¹ Villegiatury druhé poloviny 19. a prvních desetiletí 20. století byly primárně ucelené soustavy přepychových vil obklopených zahradami, které si příslušníci městských podnikatelských elit stavěli nebo pronajímali v příměstské zemědělské krajině a nezdá se, že se jednalo o promyšlené developerské projekty. K tomu např. Š. KOUKALOVÁ (ed.), *Letní rezidence Pražanů*, s. 19–22; Václav MATOUŠEK, *Zakladatelé, developéři, organizátoři. Vilové a chatové rekreační kolonie 19. a 1. poloviny 20. století v Čechách jako předmět podnikání*, in: Lenka Jarošová – Jindřiška Tyranová (eds.), *Krajina a lidé. Sborník příspěvků z workshopu*, Opava 2020, s. 62–72; TÝŽ, *Příklady proměny české krajiny v důsledku rozvoje vilových a vilo-chatových kolonií ve druhé polovině 19. a první polovině 20. století: Stará řeka, Velká řeka, Zlatá řeka*, in: Tomáš Cajthaml – Jan Frouz – Bedřich Moldan (eds.), *Environmentální výzkum a hrozby 21. století*, Praha 2022, s. 183–203.

obklopené velkými zahradami. Až dvě třetiny zástavby meziválečných letovisek však nově tvořily malé vilky a prosté domky s malými zahrádkami nižší střední i nižší vrstvy. Zcela novým prvkem se staly prosté zděné i dřevěné přízemní chaty na miniaturních stavebních parcelách. Proměně společenského spektra rekreatů odpovídala i poněkud odlišná infrastruktura letovisek. Základem zůstávaly nadále koupaliště a tenisové kurty. Nově však měli rekreati připravenou příležitost i pro lidovější sporty, zejména volejbal a fotbal.

Dalším charakteristickým znakem meziválečných letovisek bylo sbližování konformních forem rekreace s novou, programově nekonvenční rekreační subkulturou – s trampy či, jak se zpočátku říkalo, s divokými skauty. Nejednalo se o sbližování jen ve formě symbolické (konformní rekreati přejímali styl oblečení, písně zpívané u táborových ohňů, na konformních letoviscích se množily výše zmíněné prosté dřevěné chaty i důmyslnější sruby), ale i v rovině prostorové. Zejména v údolí Berounky, Vltavy a Sázavy vznikaly tramské osady nezřídka v těsné blízkosti konformních letovisek. Zástupci obou rekreačních subkultur cestovali do svých destinací společně vlakem, parníkem nebo autobusem. Setkávali se v hostincích i na koupalištích. Typickým příkladem byly Pikovice, rozvíjející se od roku 1923 při železniční stanici Petrovice na trati Praha – Vrané nad Vltavou – Čerčany (tzv. Posázavský pacifik) zprovozněné v celém rozsahu v roce 1900. Podobné těsné prostorové propojení můžeme pozorovat i v údolí dolní Berounky mezi Černošicemi a Berounem.

V období od vzniku samostatného Československa až po počátek 2. světové války můžeme sledovat dvě výrazné vlny zvýšeného stavebního ruchu na přípražských letoviscích. Ať již na letoviscích založených před 1. světovou válkou, nebo na lokalitách poválečných. Prvá vlna výrazně zvýšeného zájmu o pořízení vlastního rekreačního objektu (lhostejno zda honosné vily, prostého domku nebo chaty) spadá do první poloviny třicátých let. Do této etapy spadá i založení „lesního městečka“ Kerska. Druhá vlna proběhla mezi lety 1938–1940. Příčiny těchto jevů nejsou dosud zcela objasněny, lze však vyslovit hypotézu, že důležitým motivem byla v obou případech snaha rekreatů investovat finance v nejistých dobách do vlastních nemovitostí.¹²

Metody studia, prameny a literatura

Protože jedním ze základních předpokladů kvalitního studia procesů vzniku a počátečního vývoje vilových a vilo-chatových rekreačních kolonií je pracovat se soubory srovnatelných dat, staly se i pro studium lokality Kersko základním pramenem žádosti o dočasné odpuštění daně z nemovitosti z dokončených novostaveb. Konkrétně se jedná o čtyři kartony katastru daně domovní z fondu Berní úřad Poděbrady, uložené bez inventárních čísel ve Státním okresním archivu Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem. Kartony obsahují žádosti o odpuštění daně z novostavby z katastru obce Hradištko z let 1920–1942.

¹² Podrobně k vývoji rekreačních kolonií po roce 1918 V. MATOUŠEK, *Příklady proměny české krajiny v důsledku rozvoje vilových a vilo-chatových kolonií*.

Ačkoliv formuláře žádostí nebyly vždy důsledně vyplněny, všechny obsahovaly alespoň několik základních údajů: jméno a příjmení majitele objektu¹³, jeho domovskou adresu, číslo popisné rekreačního objektu a číslo stavební parcely, dále datum zahájení stavby, dokončení stavby a zahájení užívání stavby. Spíše výjimečně je uvedeno datum koupě stavebního pozemku, kdo byl prodávající a kdo koupil zprostředkoval. Pravidelnou součástí dokumentace jsou stavební plány, verbální charakteristika jednotlivých místností, název stavební firmy, někdy název architektonické kanceláře.

Ve výše uvedených kartonech bylo celkem identifikováno 118 žádostí o odpuštění daně z novostavby soukromého rekreačního objektu a 4 žádosti o odpuštění daně z novostavby objektů infrastruktury letoviska (kavárna, restaurace, hotel a domek hlídače minerálního pramene). Identifikace objektů soukromé rekreace byla v některých případech možná přímo, tj. na základě explicitního označení typu „weekendová chata“, „weekendový domek“ nebo zkráceně „week-end“ či „weekend“¹⁴, také „letní sídlo“, „letní domek“, „letní obytný domek“ nebo „objekt je obýván pouze přes léto“.

V řadě žádostí ovšem nebyly novostavby jednoznačně charakterizovány jako rekreační objekty. Zpravidla obsahovaly jen obecné označení „vila“, „obytná vila“, „rodinný dům“, „domek“ nebo byly charakterizovány jen zcela obecně jako novostavba. V takových případech rozhodovala o zařazení stavby do kategorie rekreační objekt kombinace místa trvalého bydliště majitele mimo obec Hradištko (většinou se jednalo o Prahu) a polohy stavební parcely výrazně mimo původní vesnickou zástavbu. Většina takto identifikovaných rekreačních objektů se nachází jihozápadně od obce v polesí Kersko. Menší část rekreačních objektů byla ve sledovaném časovém úseku postavena rovněž jihozápadně od obce, ovšem v těsném sousedství historické zástavby. Pouze ojedinělé rekreační stavby vznikly severně a západně od obce na levém břehu Labe.

Podobně jako při studiu jiných soudobých letovisek i v případě Hradištko bylo možné doplnit údaje z žádostí o daňové úlevy ještě dalšími prameny: dvěma obecními kronikami¹⁵ a zápisy ze schůzí obecního zastupitelstva a rady.¹⁶ Pro lokalizaci jednotlivých

¹³ Doplněné v některých případech o profesi v obecné formě (např. zedník, úředník, továrník), nebo o bližší určení profese („první ředitel lihovaru v Chrudimi“, „účetní tajemník ministerstva vnitra“) nebo sociálního statusu („vdova po ministerském radovi“, „vdova po továrníku“).

¹⁴ Jedná se o běžné dobové výrazy pro zpravidla rekreační chaty, které jsme zaznamenali i u řady dalších studovaných letovisek.

¹⁵ Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem (dále SOkA Nymburk), Archiv obce Hradištko (dále AO Hradištko), Pamětní kniha obce Hradištko založená v roce 1933, neinventarizováno; SOkA Nymburk, Místní národní výbor Hradištko, Obecní kronika 1941–1978, neinventarizováno; Polabské muzeum v Poděbradech, Paměti obce Hradištko k 900. výročí jeho vzniku – 1088–1988, 59 volných listů, datovaných na poslední straně „V Hradištku – Kersku v letech 1982 až 1987 dle dostupných materiálů upravil Antonín Jureček“, př. č. 40/93a (Antonín Jureček byl kronikářem obce Hradištko).

¹⁶ SOkA Nymburk, AO Hradištko, Obecní protokol 1927–1932, neinventarizováno, Protokol o schůzích obecního zastupitelstva z roku 1932–1937, neinventarizováno, Protokolní kniha 1937–1944, neinventarizováno.

rekreačních objektů bylo velmi důležité studium kartografických pramenů uložených v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru v Praze.¹⁷ Jelikož původní systém číslování parcel a staveb byl ve druhé polovině 20. století opuštěn, velmi důležité byly též Mapy jednotné evidence půdy 1 : 2880, Nymburk VS VIII 14. di., Nymburk VS VIII 14. ci., Nymburk VS VIII 14. chi., Nymburk VS VIII 14. bh., Nymburk VS VIII 15. ce. a Nymburk VS VIII 15. de. z roku 1964, zachycující stav koncem roku 1963.¹⁸

Další cenné informace k problematice vzniku a vývoje letoviska obsahuje sekundární literatura. Do této kategorie náleží svým obsahem již zmíněný rukopis Antonína Jurečky, který zpracovává historii letoviska z delšího časového odstupu a s využitím primárních pramenů (byť nedůsledně citovaných). Klíčovým dílem sekundární literatury k problematice historie Hradištka a Kerska je devítidílná vlastivědná práce třebestovického kronikáře Josefa Marka.¹⁹ Autor provedl pečlivou rešerši pramenů a literatury k historii Kerského polesí, kterou zasadil do širších historických a geografických souvislostí Poděbradska a Nymburska. Hlavními prameny pro studium vývoje Kerského polesí a zejména kerského letoviska byly Markovi již zmíněné protokoly z jednání obecního zastupitelstva v Hradištku a regionální tisk, zvláště týdeník *Naše hlasy*.²⁰ Dalším důležitým dílem je rovněž již zmíněná vlastivědná syntéza Bronislava Kuby.²¹ Také B. Kuba provedl pečlivou rešerši pramenů a literatury ke dvěma historickým tématům. Jednak k zaniklé středověké obci Kří, jejíž reliktys jsou dodnes patrné v lesním porostu nedaleko letoviska, a dále k samotnému letovisku. B. Kuba vycházel hojně z díla J. Marka, prameny a literaturu k historii letoviska doplnil vlastním studiem, mimo jiné i přepisy několika rozhovorů s pamětníky. Stručné shrnutí historického vývoje komorního panství Poděbrady, jehož byla sledovaná oblast Hradištka a Kerska původně součástí, obsahují monografická zpracování dějin Poděbrad.²²

Geografické poměry, nástin historie lokality před založením letoviska

Letovisko Kersko se nachází v severozápadní části rozsáhlého lesního celku na plochem terénu na levém břehu Labe mezi obcemi Semice, Velenka, Chrást, Poříčany, Třebestovice, Sadská a Hradištko. Téměř celá rozloha lesa (přibližně 6 × 3,5 km) je dnes součástí katastrálního území Hradištka. Letovisko o rozloze 3 × 1 km je protaženo ve směru jihozápad–severovýchod, téměř kolmo na koryto Labe, a zaujímá přibližně jednu čtvrtinu lesa.

¹⁷ Podrobně v následující kapitole o geografických poměrech.

¹⁸ Dostupné na <https://geoportal.cuzk.cz>.

¹⁹ Josef MAREK, *Kersko známé – neznámé 1–9*, Třebestovice 2001–2009.

²⁰ Týdeník vydával v Českém Brodě v letech 1881–1939 Jozef Miškovský (1859–1940), novinář, nakladatel, člen městské rady a okresního zastupitelstva.

²¹ Srov. poznámku 4.

²² Eva ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí. Díl 2. (1850–1948)*, Praha 2005; Jana HRABĚTOVÁ, *Poděbrady*, Praha–Litomyšl 2011.

Rozsáhlý lesní komplex zmiňují písemné prameny v této oblasti již v polovině 16. století.²³ Ve srovnatelném rozsahu jako dnes zobrazuje lesní celek list č. 109 1. vojenského mapování ze šedesátých let 18. století. Jižní část lesa je nazvaná Ober Krsko, severní část, kde se dnes nachází letovisko, je označena jako Unter Krsko. Císařský otisk mapy stabilního katastru obce Hradischko (Hradisko) z roku 1842 uvádí celkový název pro les Daubice, který dělí, podobně jako 1. vojenské mapování, na jižní Ober Kersko a severní Unter Kersko. 3. vojenské mapování uvádí pro celý lesní komplex souhrnný název Kersko Wald. Pouze severní část při Labi pojmenovává jako G. Chobot W. (Gross Chobot Wald). Katastrální mapa obce Hradištko v Čechách z roku 1897 uvádí souhrnný název lesa Kersko, které se dělí na jižní Horní a severní Dolní.²⁴ V současné době je lesní celek uváděn na mapách jako Přírodní park Kersko–Bory.²⁵

O respektu, který v minulosti lesní komplex Doubice/Kersko vzbuzoval, svědčí nejenom v úvodu zmiňovaná anekdotická příhoda G. Frištenského a jeho skupiny. B. Kuba připomíná také místní lidovou pověst, jak v Kerském lese zbloudili čáslavští poutníci. Událost dodnes údajně připomíná socha Panny Marie.²⁶

Lesní celek se nachází uprostřed soustavy obcí se středověkou historickou tradicí. Uvedme např. obce Hradištko (1088 Gradisci, 1345 Hradisco, 1356 Hradischzko, 1790 Hradistko),²⁷ Sadská (1110 Saczcam, 1249 Saczka, 1273 Sazka),²⁸ Semice (1352 Semycz, 1400 v Ssemczich, 1407 Semicz),²⁹ Velenka (1352 Welenka).³⁰ Přímou uvnitř lesa, při jeho východním okraji, asi 1 km východně od letoviska se nacházejí relikty zaniklé středověké osady Kří, doložené písemnými i archeologickými prameny ve 14. století a zaniklé patrně ve dvacátých letech 15. století v souvislosti s husitskými válkami. V roce 1498 je na místě původní vsi uváděn již jen les Keřsko.³¹

²³ Tomáš KLÍR, *Osídlení marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragenseque 5, 2008.

²⁴ Mapové listy 1. vojenského mapování jsou dostupné na <http://oldmaps.geolab.cz>. Katastrální mapy jsem studoval v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru v Praze.

²⁵ Původně Oblast klidu Kersko (1986), od roku 1990 Přírodní park Kersko–Bory. Vymezení aktualizováno v roce 2010 (podle cs.wikipedia.org - wiki-Přírodní parky v Česku).

²⁶ „... Stalo se totiž, že Čáslavští poutníci v Kerském lese zbloudili až do noci a tu v tom lese hroznou bouří překvapeni byli. Že všichni bez pohromy konečně z lesa se dostali, přimluvě Matky Boží přičítali...“ (B. KUBA, *O zaniklé vesnici Kří*, s. 123).

²⁷ Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I.*, Praha 1954, s. 758.

²⁸ Antonín PROFOUS – Jan SVOBODA, *Místní jména v Čechách. Díl IV.*, Praha 1957, s. 8.

²⁹ TAMTÉŽ, s. 40.

³⁰ TAMTÉŽ, s. 490.

³¹ Vladimír BRYCH, *Nálezy ze středověké vsi a tvrze Kří na Poděbradsku*, Vlastivědný zpravodaj Polabí 36, 2002, s. 68–91; V. BRYCH, *Nálezy ze středověké vsi a tvrze Kří na Poděbradsku II*, Vlastivědný zpravodaj Polabí 37, 2003–2004, s. 26–35; T. KLÍR, *Osídlení marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, s. 105n.

Les Doubice/Kersko byl původně součástí poděbradského komorního panství. V roce 1839 koupil panství vídeňský bankéř řeckého původu baron Georg Simon von Sina (1782–1856). Po jeho smrti měnilo panství několikrát majitele, až v roce 1913 kníže Filip Arnošt Hohenlohe ze Schillingsfürstu přenechal panství svému mladšímu bratru Moricovi, který se v roce 1918 pokusil panství prodat. O zámek a panství projevil nejprve zájem město Poděbrady, nakonec však zámek získala v roce 1920 akciová společnost Uhličité lázně a zřídla v Poděbradech. Většinu velkostatku, včetně polesí Kersko, koupil v roce 1922 za 8 900 000 Kč statkář baron Josef Hyross starší, člen správní rady zmíněné akciové společnosti.³²

Pro pochopení širších souvislostí založení a původního charakteru kerské rekreační kolonie je vhodné ještě připomenout, že les Kersko se nachází v geografickém středu nejbohatší oblasti výskytu uhličitých vod / alkalických kyselek v české křídové pánvi. Na přirozených vývěrech i vrtaných zřídlech kyselek je již od raného

³² E. ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí. Díl 2.*, s. 107–114. Baron Josef Hyross mladší (1882–1945) byl příslušníkem tzv. „nové šlechty“. Dědičný titul baron obdržel jeho otec Josef Hýroš, ředitel cukrovaru v Českém Brodu, 21. 6. 1906 od císaře Františka Josefa I. (Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA – Pavel KOBLASA, *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky), Archivu Národního muzea (dodatky)*, Praha 2014, s. 605). Po vzoru příbuzného statkáře Józefa Hyrosse z Kisvicsápu (dnes Výčapky, Nitranský kraj, Slovenská republika) se i česká větev rodu začala psát od roku 1906 „Hyross“. Josef Hyross mladší vlastnil od roku 1916 panství Libočany v severních Čechách. V roce 1921 však Libočany prodal a přestěhoval se do Poděbrad (Polabské muzeum v Poděbradech, Lázně, neinventarizováno). Koupě poděbradského velkostatku ovšem neprobíhala bez problémů. Proti Hyrossovi stála početná opozice v čele se starostou a místostarostou Poděbrad. Hyross nakonec uspěl s podporou agrární strany. V červnu roku 1925 vyvolala opozice nové jednání, kde se snažila Hyrossovo vlastnictví zpochybnit. Ovšem neúspěšně (*Parcelace panství poděbradského I, II*, Polabské noviny 21. 8. 1925, s. 1–2, Polabské noviny 28. 8. 1925, s. 1–2).

Polesí Kersko zůstalo majetkem rodiny Hyrossů i po rozparcelování bývalého poděbradského panství v rámci pozemkové reformy. Vlastnictví Kerska rodinou Hyrossů bylo v regionu silně zpochybňováno. Např. v lednu roku 1930 bylo do Velenky svoláno shromáždění, na němž senátor Jindřich Trnobranský z Československé strany národně socialistické a Jaroslav Horák z Československé živnostensko-obchodnické strany požadovali vyvlastnění polesí. Josef Hyross však své vlastnictví uhájil i za cenu soudní pře s J. Horákem (J. MAREK, *Kersko známé – neznámé 4*, Třebestovice 2004, s. 9–10; TÝŽ, *Kersko známé – neznámé 7*, Třebestovice 2007, s. 4–5).

Na budování letoviska se podílel také Josef Hyross nejmladší (1918–2011). „Zatímco otec [Hyross „mladší“] byl přísný podnikatel..., Josef [Hyross nejmladší] byl spíše snílek..., nicméně s otcem spolupracoval na prvních projektech, kterými byly parcelace Kerska, stavby pramene a kurtu“ (vzpomínky Ludwigy Smehil-Heinzové, neteře Hyrosse nejmladšího, in: Miroslav S. JILEMNICKÝ, *Baron Josef von Hyross byl pohřben v Poděbradech*, Nymburský deník 7. 11. 2011, dostupné na https://nymbursky.denik.cz/zpravy_region/pdy-hyross20111107.html, cit. 6. 9. 2022).

novověku rozvíjena bohatá lázeňská tradice. Kromě Poděbrad³³ proslavily tuto oblast v minulosti lázně Houšťka u Staré Boleslavi, hodnocené koncem 19. století jako jedno z nejoceňovanějších zřídel v Čechách³⁴, dodnes existující lázně Toušeň³⁵, v těsné blízkosti Kerska zaniklé lázně Sadská³⁶ nebo vzdálenější zřídla ve Velkém Oseku, jihovýchodně od Poděbrad.³⁷ Jistě nikoliv náhodou proto nechali Hyrossové hned na počátku budování rekreační kolonie v roce 1934 vyvrtat v jejím centru dvě zřídla alkalické kyselky.³⁸ O rok později v nedalekém Hradištku nechal navrtat další pramen alkalické kyselky pražský podnikatel Jaroslav Tiller. Kyselku přímo na místě stácel do lahví a prodával pod názvem Tilla.³⁹

Počátky letoviska, budování základů infrastruktury lesního města Kersko

Archiv rodiny Josefa Hyrosse, ani archiv jeho velkostatku se v době přípravy této studie nepodařilo dohledat. Informace o počátku letoviska proto vycházejí především ze zápisů z obecních kronik a ze schůzí obecního zastupitelstva a rady v Hradištku.

Podobně jako na jiných soudobých letoviscích předcházela vzniku vilo-chatových kolonií na katastru Hradištko etapa pronajímání letních bytů. Nejstarším písemným dokladem o využívání katastru Hradištko k rekreačním účelům je zápis Josefa Kůrky, řídícího učitele a kronikáře v Hradištku, v úvodu obecní kroniky založené v roce 1933: „... Protože kolem Hradištko jsou velké lesy a okolo teče řeka Labe, ve které jest krásné koupání, stalo se Hradištko hledaným letoviskem pražských letních hostů... každé léto až přes 80 rodin, najímají si byty... obyčejně přední místnost v domku za 200 Kč i více... kromě toho dobře se zpeněží letním hostům různé hospodářské produkty jako mléko, máslo, vejce, a drůbež“. Letní hosté se nejčastěji věnovali koupání v Labi a procházkám v lese, „kde sbírají houby a ostružiny“.⁴⁰ J. Marek uvádí s odkazem na J. Součka,⁴¹ že pronajímání letních bytů lze na Nymbursku sledovat od přelomu 19. a 20. století. Ve dvacátých letech 19. století je v Pístech, vzdálených

³³ K historii poděbradského lázeňství např. stručně Stanislav BUCHAROVÍČ – Stanislav WIESNER, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001, s. 265n; obsáhleji E. ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí. Díl 2.*, s. 114n; Jana HRABĚTOVÁ, *Naše město před sto lety (5. díl). O poděbradském velkostatku před I. světovou válkou a po ní*, Poděbradské noviny 21. 6. 2018.

³⁴ S. BUCHAROVÍČ – S. WIESNER, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů*, s. 99n.

³⁵ TAMTÉŽ, s. 341n.

³⁶ TAMTÉŽ, s. 288n.

³⁷ TAMTÉŽ, s. 362.

³⁸ Polabské muzeum v Poděbradech, Paměti obce Hradištko k 900. výročí jeho vzniku – 1088–1988, s. 39.

³⁹ S. BUCHAROVÍČ – S. WIESNER, *Encyklopedie lázní a léčivých pramenů*, s. 103. Stručná zmínka též v kronice obce Hradištko: SOKA Nymburk, AO Hradištko, Pamětní kniha obce Hradištko založená roku 1933, s. 48.

⁴⁰ SOKA Nymburk, AO Hradištko, Pamětní kniha obce Hradištko založená v roce 1933, s. 3–4.

⁴¹ Josef SOUČEK, *Znáte Poříčany?*, Poříčany 1995, s. 30.

přibližně 5 km východně od Hradištka, doloženo 60 letních bytů, v Sadské 30 letních bytů.⁴²

Je pravděpodobné, že ještě před založením největší rekreační kolonie v poleší Kersko, začaly vznikat v regionu první soukromé rekreační objekty. K roku 1932 je v obecní kronice Hradištka uveden zápis, že „vlivem letních hostů oživil se poněkud stavební ruch výstavbou vil a weekendových domků“.⁴³ Na počátku třicátých let, ještě před vznikem letoviska, byla postavena v Hradištku letní vila Jaroslava Tillerera z Prahy-Libně. Kronikář J. Marek uvádí s odkazem na Sadské noviny existenci vily již k roku 1935.⁴⁴

O návrhu Josefa Hyrosse mladšího na územní regulaci a parcelaci části poleší Kersko na „vilovou čtvrť města“ jednalo obecní zastupitelstvo v Hradištku poprvé 8. dubna 1934.⁴⁵ Dílčí otázky projektu byly předmětem jednání ještě 13., 27. a 29. dubna a 3. května. Jednání probíhala jak v Hradištku, tak za přítomnosti advokáta Zadiny v Poděbradech. K definitivní dohodě došlo 21. května v Hradištku za osobní účasti J. Hyrosse. Schválena byla regulace a parcelace pozemků v revíru Dolní Kersko č. k. 400, 401, 414, 416–418, 428, 431 a 434 na stavební místa podle přiložených plánů.⁴⁶ Zápis dále obsahuje ujednání, že obec Hradištko zřídí pro parcelovaný obvod investiční fond, kam každý stavebník přispěje částkou 200–1000 Kč. Fond bude použit pouze pro obecně prospěšné investice v obvodu povolené parcelace. J. Hyross se zavázal, že postoupí do veřejného statku všechny plochy zdarma a nebude na obci požadovat zřízení cest a elektrického vedení.

Projekt letoviska měl však delší historii. J. Marek cituje týdeník *Naše hlasy* z 27. října 1933: „Nové Kersko jako lesní město míní vybudovat pražský podnikatel ing. Tichý. Projektované město obsáhne celou severní polovinu lesa, majetek velkostatkáře J. Hyrosse mladšího, v rozloze 800 ha, sahající až k Labi. Pozemky jsou nabízeny po dvou a pěti korunách za jeden metr čtvereční i s porostem. Aby byl získán zájem veřejnosti, vydány byly letáky s plánem parcelačním.“⁴⁷

Důležitým prvkem zamýšleného lesního města byly od počátku dva prameny kyselky, které potenciálně zařazovaly Kersko do soustavy tehdy již obecně známých regionálních lázní (viz výše). Z informací dostupných v době přípravy studie

⁴² J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 5, Třebestovice 2005, s. 3.

⁴³ SOKA Nymburk, AO Hradištko, Pamětní kniha obce Hradištko založená v roce 1933, s. 38.

⁴⁴ J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 5, s. 4. „Poblíž starého přívozu u Hradištka je pěkná vila pana Jaroslava Tillerera, továrníka z Prahy“. Sadské noviny 14. 9. 1935.

⁴⁵ SOKA Nymburk, AO Hradištko, Protokol o schůzích obecního zastupitelstva z roku 1932–1937, nečíslováno.

⁴⁶ Údaje z žádostí o odpuštění daně z novostavby uvedená katastrální čísla potvrzují. „Přiložené plány“ se však bohužel v době přípravy studie nepodařilo dohledat. Datum 21. 5. potvrzuje také kronikářský zápis v Pamětní knize, který ještě doplňuje, že plán regulace a parcelace vypracoval ing. J. Tichý z Prahy (SOKA Nymburk, AO Hradištko, Pamětní kniha obce Hradištko založená v roce 1933, s. 66).

⁴⁷ J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 6, Třebestovice 2006, s. 14.

bohužel nevyplývalo jednoznačně, zda byly nejdříve proutkařem nalezeny prameny a potom vznikl projekt vybudovat v jejich bezprostředním okolí letovisko, nebo naopak. B. Kuba uvádí s odkazem na regionální týdeník *Naše hlasy* z 5. ledna 1935, že „pramen minerální vody v Kersku u Velenky byl navrtán podle určení docenta ing. Janoty“ a vrtu provedla v roce 1934 firma Artesia.⁴⁸ *Poděbradské noviny* uvedly 25. října 1935, že „prameny letos na jaře objevil proutkař doc. Dr. Janata, jeden pramen z hloubky 74 m, druhý 59, voda má chuť jako Poděbradka a účinky jako karlovarská“.⁴⁹

Jisté je pouze, že navrtány byly prameny dva. Severní, později pojmenovaný Svatojosefský, se nachází v těsné blízkosti páteřní komunikace, přibližně v třetině její délky. Dnes je pramen zastřešen malým altánkem. Původně byl vývěr 59 m hlubokého vrtu chráněn malým domkem, kde provoz pramene zajišťovala obsluha. Před domkem bylo vyhloubeno malé koupaliště. Jižní pramen, později pojmenovaný Štědrovečerní, byl zpřístupněn 71 m hlubokým vrtem rovněž při páteřní komunikaci, ovšem v její jižní polovině, přibližně v polovině vzdálenosti mezi pramenem Svatojosefským a silnicí Praha–Poděbrady). Tento pramen je dnes zaslepen.⁵⁰

Ke standardní výbavě příměstských letovisek patřila již od 19. století koupaliště. Hradištko, respektive Kersko nabízelo hned tři. Patrně nejstarší lokalitou byl břeh Labe.⁵¹ Další možnost koupání nabízel výše uvedený bazén u Svatojosefského pramene. Třetí koupaliště vybuďoval v letech 1934–1935 Josef Hyross v severozápadní části lesního letoviska, na okraji lesa. Nádrž byla napájena Velenským potokem, přítékajícím z jihu, podél západního okraje Kerska.⁵² Statkář Hyross vybavil vznikající lesní osadu i dalšími prvky relativně běžnými u soudobých letovisek: tenisovými kurty a hřištěm na odbíjenou.⁵³

Dalším krokem budování infastruktury letoviska byla výstavba restauračních a ubytovacích zařízení. Dne 19. března 1935 schválilo vedení obce J. Hyrossovi

⁴⁸ B. KUBA, *O zaniklé vesnici Křtí*, s. 139.

⁴⁹ *Budeme mít u Prahy nové velké lázně?*, Poděbradské noviny 25. 10. 1935, s. 5.

⁵⁰ B. KUBA, *O zaniklé vesnici Křtí*, s. 139.

⁵¹ Při řece nebyly ovšem vybudované žádné „říční lázně“, tj. koupaliště s převlékacími kabinkami, plavčíkem, půjčovnou lodí apod., jak bylo obvyklé u většiny soudobých letovisek. Rekreatéři měli jen svá oblíbená místa na břehu Labe, kam se chodili koupat a odpočívat. Za informaci děkuji B. Kubovi.

⁵² B. KUBA, *O zaniklé vesnici Křtí*, s. 149.

⁵³ B. KUBA, *O zaniklé vesnici Křtí*, s. 128. Soudobý propagační tisk uváděl ještě podrobnější výčet zábavní infrastruktury: „Procházky, sport, koupání a tennis doplní blahodárný účinek zdravého podnebí. Při zakládání města pamatováno na dostatek volných parkovitě řešených ploch pro vycházky, pamatováno na sportovní hřiště, dráhu pro jezdce, event. golf apod.“ (Pavel KÁRNÍK, *Politický okres Poděbradský ve dvacátém roce československé samostatnosti*, Poděbrady 1938, s. 157). J. Marek cituje týdeník *Naše hlasy* z 8. 6. 1935, které informovaly mimo jiné, že „Při zakládání nového vilového města jest pamatováno na sportovní hřiště, koupaliště a dráhu pro jezdce“ (J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 6, s. 7). Bohužel podrobné údaje o budování infrastruktury lesního městečka Kersko dochované prameny neobsahují.

projekt výstavby „*lesní kavárny*“ při výše uvedené páteřní silnici, na parcele č. 418, v jižní části letoviska. „*Lesní kavárna*“ byla, pravděpodobně nikoliv náhodou, projektována v blízkosti výše uvedeného Štědrovečerního pramene. Výstavba objektu byla zahájena 21. března, dokončena 15. října a do užívání předána 1. listopadu 1935 jako budova čp. 148.⁵⁴ V průběhu výstavby, v červenci roku 1935, obecní zastupitelstvo příznivě posoudilo Hyrossovu žádost o udělení hostinské a výčepnické koncese.⁵⁵ Necelého půl roku po kolaudaci lesní kavárny schválilo obecní zastupitelstvo 19. dubna 1936 v těsném sousedství, na stejné parcele č. 418, J. Hyrossovi projekt výstavby patrového „*obytného domu*“ se 14 pokoji. Výstavba proběhla ve dnech 20. dubna – 10. listopadu a do užívání byla předána jako čp. 149 k 1. prosinci 1936.⁵⁶ Josef Hyross je uveden jako zadavatel stavby také v případě restaurace u výše zmíněného koupaliště na severozápadním okraji Kerska. Stavba byla schválena 21. března 1937 a proběhla od 22. března do 22. prosince 1937. Kolaudace restaurace čp. 183 se uskutečnila 1. ledna 1938.⁵⁷

Pozoruhodné jsou informace z března 1936 v týdeníku *Naše hlasy* o záměru výstavby zdravotního zařízení: „*Zdravotní ústav v Kersku má být vybudován na pozemku, jenž k tomu účelu daroval p. Hyross. Darovaný pozemek je u samotného lesa Kerska a má cenu více jak 100.000 Kč. Ústav bude určen pro plicně choré. Bude vybudován sdružením na paměť pana prezidenta T. G. Masaryka a ponese název Ústav pro ochranu dětí, ohrožených plicními chorobami, spojený se sirotčincem pro děti plicně chorých. Plány pro stavbu vypracoval arch. Josef Prskavec z Prahy. Budova bude mít podobu kříže a bude mít čtyři etáže. Zastavěná plocha bude činit 722.39 metrů čtverečních.*“⁵⁸ O čtyři měsíce později týdeník *Naše hlasy* informoval, že „... stavba má být zahájena v měsíci srpnu. Les je již vykácen, plot kolem pozemku hotov“. O dalších osudech projektu nerealizované stavby nejsou dochovány žádné zprávy.⁵⁹

Vleklé jednání a řadu problémů a neshod vyvolala žádost Josefa Hyrosse o povolení výstavby páteřní komunikace letoviska, později známá jako Betonka, která měla propojovat stávající silnice Semice–Hradištko a Praha–Poděbrady.⁶⁰

⁵⁴ SOKA Nymburk, Berní úřad Poděbrady (dále BÚ Poděbrady), Katastr daně domovní – žádosti o daňové úlevy z let 1920–1937.

⁵⁵ „... z důvodu, že část Kerska povolena k zastavění, čímž stane se letoviskem, a z důvodů, že podpořen bude cizinecký ruch, nečiní námitek proti povolení živnosti hostinské a výčepnické Josefu Hyrossovi...“ (SOKA Nymburk, AO Hradištko, Protokol o schůzích 1932–1937, 26. 7. 1935).

⁵⁶ SOKA Nymburk, AO Hradištko, Protokol o schůzích 1932–1937. Objekt byl oficiálně pojmenován Dépandance Hájenka a podle dochovaných historických fotografií byl přibližně o polovinu menší, než jak předpokládaly stavební plány (B. KUBA, *O zaniklé vesnici Kří, fotografie* na s. 127–128).

⁵⁷ SOKA Nymburk, BÚ Poděbrady, Katastr daně domovní, Hradištko čp. 183.

⁵⁸ *Naše hlasy* 28. 3. 1936. Citováno podle J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 5, s. 8.

⁵⁹ J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 5, s. 8.

⁶⁰ Z plánů dochovaných v SOKA Nymburk, BÚ Poděbrady, Katastr daně domovní, vyplývá, že plánovaná páteřní komunikace letoviska využívala trasu původní lesní aleje č. 5.

Do zápisů ze schůzí obecního zastupitelstva se projekt a výstavba silnice promítla v letech 1936–1940 ve čtyřech vlnách. Poprvé v lednu 1936, kdy v rozmezí od 8. do 25. ledna projednávalo obecní zastupitelstvo návrh na výstavbu silnice celkem osmkrát. Obsah jednání lze shrnout do několika bodů: obecní zastupitelstvo s návrhem souhlasí, ale navrhuje, aby nejdříve byla vybudována silnice Hradištko–Kostomlaty, nebo aby výstavba obou silnic pobíhala současně. Druhou podmínkou bylo, aby J. Hyross platil veškeré náklady na výstavbu silnice sám. Bude-li nutné, aby obec přispěla, tak jen s finanční podporou Okresního úřadu v Poděbradech.

V lednu a v únoru 1937 proběhla druhá vlna jednání. Obec stále podmiňovala svůj souhlas s výstavbou páteřní silnice v Kersku souběžnou výstavbou silnice Hradištko–Kostomlaty. Ze zápisů dále vyplývá, že obec se již zavázala věnovat na výstavbu silnice v Kersku 6800 Kč a zajistit část zemních prací. V květnu 1939 obecní zastupitelstvo projednávalo celkem pětkrát konkrétní dodávky materiálu a dopravy na stavbu. Naposledy se výstavba silnice v Kersku objevuje v zápisech v roce 1940, jednou v únoru, jednou v dubnu a naposledy jednou v říjnu. Pokaždé se již řešily jen dodávky na stavbu a platby materiálu.

K infrastruktuře letoviska lze s jistou nadsázkou počítat i okrašlovací spolek. Již od 19. století jsou okrašlovací spolky uváděny jako důležitá součást života řady letovisek. Zpravidla byly zakládány hned na počátku budování letoviska a jejich vedení tvořili nejaktivnější zástupci rekreantů a zástupci obecního zastupitelstva územně příslušné obce. Na počátku hnutí okrašlovacích spolků, ve druhé polovině 19. století, bylo obecnou náplní jejich činnosti skutečně „okrašlovat“ města, vesnice i okolní krajinu, tj. vysazovat stromy, květinové záhony, organizovat parkové úpravy. V meziválečném období se činnost okrašlovacích spolků rozšířila i na oblast památkové péče a ochranu přírody.⁶¹ V letoviscích okrašlovací spolky zpravidla zřizovaly říční lázně a organizovaly společenský a kulturní život.⁶²

Historie Okrašlovacího spolku v Kersku se ovšem výše naznačeným trendům vymykala. Po jednáních zahájených v březnu 1937⁶³ povolil Obecní úřad v Hradištku založení spolku, ke kterému došlo 27. června 1937.⁶⁴ Iniciativa k založení spolku vyšla

⁶¹ K okrašlovacím spolkům obecně např. Lenka OVČÁČKOVÁ, *Okrašlovací spolky včera a dnes*, diplomová práce, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno 2004; Ladislav PTÁČEK, *Okrašlovací hnutí a Svaz okrašlovací a ochranný*, in: 25 let ČSOP. Sborník materiálů konference Dobrovolná ochrana přírody v ČR 16. Zvláštní vydání časopisu Veronica, Brno 2004, s. 10–21.

⁶² K činnosti okrašlovacích spolků v Pikovicích a Hradištku Václav MATOUŠEK, *Vzorné letovisko Hradištko. Vznik a prvé desetiletí meziválečného letoviska na soutoku Vltavy a Sázavy*, Historická geografie 41, 2015, s. 47–81; k okrašlovacímu spolkům v Senohrabech R. CHALOUPKOVÁ – V. MATOUŠEK, *Do Senohrab jezdí kde kdo*.

⁶³ J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 5, s. 10.

⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 10.

od statkáře Hyrosse, který se stal rovněž jeho prvním předsedou. Místopředsedou byl zvolen JUDr. Václav Kotlář, od roku 1936 majitel zděné chaty čp. 151, jednatelem se stal Eugen Francouz, od roku 1936 majitel patrové vily čp. 163.⁶⁵ V rámci Okrašlovacího spolku bylo vytvořeno Sportovní družstvo, které zřídilo a provozovalo v blízkosti Svatojosefského pramene tenisové kurty. Stavbu kurtů financoval statkář Hyross, řídil ji jeho známý, podplukovník Vojtišek. Celé vedení Okrašlovacího spolku⁶⁶ a Sportovního družstva⁶⁷ tvořili členové rodiny Hyrossů, jejich známí a majitelé vil, domů a chat v Kersku (pouze u tří členů výboru Okrašlovacího spolku se nepodařilo v pramenech upřesnit jejich identitu). Okrašlovací spolek měl také svého zástupce s hlasem poradním ve stavební komisi Obecního úřadu v Hradištku.⁶⁸ Je zřejmé, že aktivity Okrašlovacího spolku byly, přinejmenším na počátku, plně v souladu se zájmy statkáře Hyrosse.

Je proto pochopitelné, že Obecní úřad v Hradištku spolkové aktivity (resp. aktivity Josefa Hyrosse) nepodporoval. Například v únoru 1938 zamítl finančně podpořit v Kersku zřízení veřejného osvětlení,⁶⁹ v létě zase zřízení místa nočního hlídače v Kersku, respektive povolil „ustavení hlídače na vlastní náklady“.⁷⁰ Noční hlídač František Henyš z Hradištku nastoupil službu 5. 9. 1938 za měsíční plat 600 Kč.⁷¹

Důležitou roli v rozvoji letoviska hrála zpočátku realitní kancelář, sídlící od začátku roku 1938 v improvizovaném objektu v blízkosti Svatojosefského pramene. Vznik kanceláře inicioval statkář Hyross, provozoval ji architekt Josef Matoušek z Doudleb nad Orlicí.⁷² Objekt sloužil současně jako informační kancelář, kterou vedl Adolf Pohle, pokladník Sportovního družstva Okrašlovacího spolku, jinak švagr statkáře Hyrosse.⁷³

⁶⁵ René ELSTNER, *80 let Okrašlovacího spolku v Kersku*, Novinky obce Hradištko-Kersko 7, 2017, č. 26 (léto–červenec), s. 10.

⁶⁶ Pokladníkem spolku byl Vladimír Zoula (zděná chata čp. 169), zapisovatelkou slečna Lili Hyrossová. Členy výboru byli: Ing. Jaroslav Lang (patrová vila čp. 162), Kamila Růžicková (dřevěná chata čp. 171), A. Steiner (patrová vila čp. 187), dr. Procházka, pan Hruška (dřevěná chata čp. 177), pan Topol, slečna dr. Hrubá.

⁶⁷ Předsedou Sportovního družstva byl pan Steiner, místopředsedou JUDr. Václav Kotlář, jednatelem Josef Hyross nejmladší, pokladníkem Adolf Pohle (rodinný dům čp. 237). Členy výboru byli: Milka Steinerová, Marta Misíková-Hyrossová, slečna Bendlová (patrová vila čp. 191), Božena Matějovcová-Holečková (patrová vila čp. 194), slečna Vojtěchovská (patrová vila čp. 206) a František Kožíšek (dřevěná chata čp. 173).

⁶⁸ Písemná informace R. Elstnera, současného předsedy Okrašlovacího spolku, ze dne 8. 2. 2021.

⁶⁹ SOkA Nymburk, AO Hradištko, Protokolní kniha 1937–1944, 10. 2. 1938.

⁷⁰ SOkA Nymburk, AO Hradištko, Protokolní kniha 1937–1944, 17. 6., 26. 6. 1938.

⁷¹ J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 5, s. 14.

⁷² TAMTÉŽ, s. 13.

⁷³ V roce 1940, kdy byl objekt již opuštěný, si bývalou realitní a informační kancelář upravili manželé Kořánovi z Velenky na improvizovaný obchod se smíšeným zbožím (J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 8, Třebestovice 2008, s. 7).

K infrastruktuře letoviska můžeme dále počítat telefonické spojení. Po prvních jednáních v červnu 1937 se Obecní úřad v Hradištku usnesl 26. března 1938 na zřízení telefonní stanice. A při té příležitosti měl být telefon zaveden také do Kerska. V plánech na telefonizaci Kerska byl zapojen rovněž statkář Hyross, který se nabídl zřídit v Kersku telefonní stanici se zaměstnancem.⁷⁴

Vývoj výstavby soukromých rekreačních objektů, vil, domů a chat na katastru obce Hradištko

Jak jsem již uvedl výše, kartony s žádostmi o odpuštění daně z novostavby obsahují údaje o celkem 118 rekreačních novostavbách, které vznikly na katastru obce Hradištko v letech 1934–1940. První, ojedinělé rekreační objekty bylo možné identifikovat v letech 1934 a 1935 – vždy 2 stavby. V roce 1936 se počet zahájených staveb skokově zvýšil na 22.⁷⁵ V následujícím roce sice počet nově zahájených staveb mírně poklesl na 18, ovšem poté následoval opět skokový růst: v roce 1938 bylo zahájeno 30 staveb, v roce 1939 se jednalo o 31 staveb. Rekreační výstavba skončila rokem 1940, kdy bylo zahájeno 13 staveb.

Pohled na mapu a poznatky o vývoji Hyrossova lesního městečka však nabádají k poněkud strukturovanějšímu hodnocení vývoje rekreační výstavby ve sledovaném prostoru.⁷⁶ Prostý pohled na katastr Kerska odhaluje několik shluků vil a chat. Doplníme-li pozorování mapy informacemi o Hyrossových aktivitách, rozeznáme na katastru Hradištko dvě základní kumulace rekreačních objektů. Menší z nich se nachází jižně a částečně i jihozápadně od historického jádra obce. Podle císařského otisku mapy stabilního katastru z roku 1842 se jedná o polohu Hubalowsko, původně polní a luční pozemky (jižně od obce) a polní pozemky v trati Za Daubicy.

Větší kumulace se nachází jihozápadně od obce v prostoru lesních poloh Unter Kersko a jižnější Daubice. Jedná se o onu část polesí Kersko, o jehož parcelaci požádal Hyross na jaře roku 1934.

Hubalowsko, Za Daubicy

Ještě speciální mapa 1 : 75000 3. vojenského mapování, list Kolín 3954, aktualizovaná k roku 1927, tyto polohy zobrazuje jako prázdné, bez pomístních názvů. Záznamy berního úřadu Poděbrady evidují v prostorech jižně od obce rekreační výstavbu mezi roky 1934–1940. Jedná se celkem o 18 staveb. Výstavba byla zahájena v roce 1934 (1 stavba), v roce 1935 není doložena žádná stavba, až mezi roky 1936–1940 byla postavena většina objektů, nejvíce v letech 1937 a 1938.

⁷⁴ J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 5, s. 14.

⁷⁵ Naprostá většina staveb byla vybudována během jednoho roku, tj. rok zahájení stavby je totožný s rokem dokončení stavby.

⁷⁶ Z celkového počtu 118 objektů se podařilo podle parcelních čísel lokalizovat 111 rekreačních staveb.

Zvláštní kumulaci tvoří 13 rekreačních objektů jižně od obce v poloze Hubalowsko. V širším okolí obce byly postaveny dvě stavby, v roce 1936 prostá chata severně od obce na levém břehu Labe, v roce 1938 honosná vilochata rovněž na levém břehu Labe, ovšem západně od obce (stavební vývoj shrnuje graf, čárkovaná linie).

Rekreační výstavbu v blízkém okolí obce charakterizují většinou prosté chaty, buď dřevěné (9), nebo zděné (9). Výjimku tvoří dva zděné domky, jedna vilka s garáží⁷⁷ a zmíněná patrová vilochata s garáží. Projekt neznámého autora kombinuje dřevo, cihlovou zeď a kámen.⁷⁸

Kersko

Materiály Berního úřadu v Poděbradech obsahují údaje o celkem 102 rekreačních stavbách postavených v polesí Kersko v letech let 1934–1940 (obr. 4, plná linie). Z grafu je patrné, že výrazný zájem o rekreační výstavbu se projevil až v roce 1936 (24 zahájených staveb). V následujícím roce ovšem došlo k citelnému poklesu zájmu (14 zahájených staveb). Oživení stavební činnosti přinesl až rok 1938 (22 zahájených staveb) a stavební konjunkturu zažilo Kersko v roce 1939 (28 zahájených staveb). Rok 1940 přinesl opět pokles zájmu (12 zahájených staveb), respektive ukončení stavební činnosti.

Na základě uvedených parcelních čísel se podařilo v Kersku lokalizovat celkem 91 rekreačních objektů. Vily, prostší domy a chaty tvoří čtyři kumulace A–D. V centru se nachází nejpočetnější kumulace A, kterou tvoří 44 staveb z let 1936–1940. Kumulace je rovnoměrně rozložena po obou stranách pátevní komunikace. Uprostřed je Svatojosefský pramen a tenisové kurty.⁷⁹ Na západním okraji se nacházelo koupaliště s restaurací. Nejvíce lokalizovaných staveb v prostoru A vzniklo v roce 1936. V následujícím roce došlo k poklesu zájmu, oživení stavební činnosti pozorujeme opět v roce 1938. Poté již počet zahájených staveb klesal.

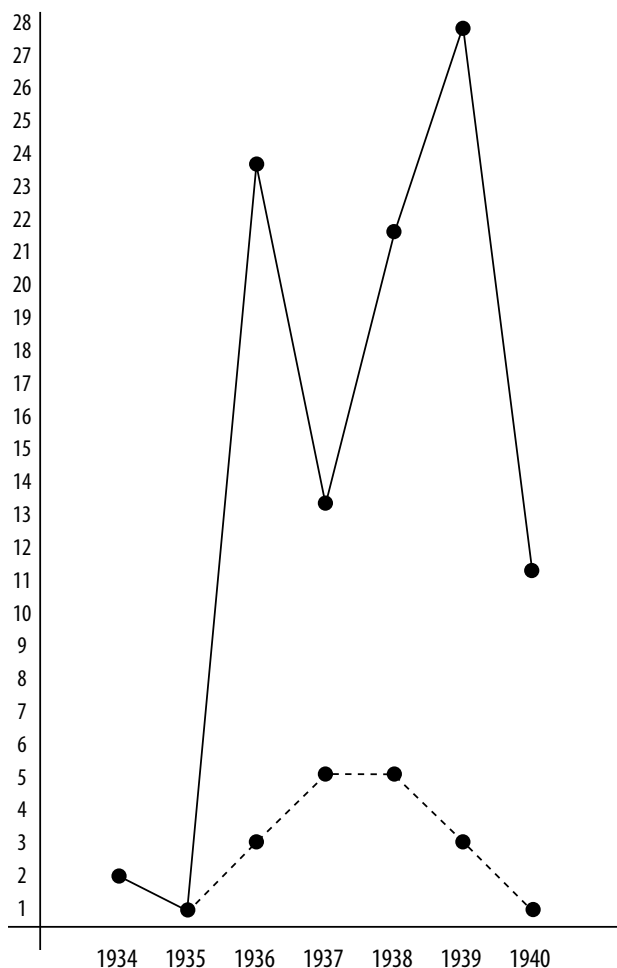
Centrem severněji položené kumulace B je křižovatka původní silnice Semice–Hradištko s novou pátevní komunikací letoviska. Z kumulace pouze jihovýchodním směrem vybočuje shluk šesti staveb, který se nachází v lichoběžníku vymezeném alejemi č. 8 na východě, č. 18 na jihu, č. 22 na severu a č. 24 na západě. Tři stavby v tomto prostoru vznikly v letech 1937–1938, naprostá většina staveb však byla zahájena v roce 1939. V následujícím roce zájem o stavby v tomto prostoru výrazně upadl.

Na severozápadním okraji letoviska se nachází nejméně početná kumulace C. Nemá žádné výrazné centrum. Za její pomyslný střed lze považovat křižovatku silnice Semice–Hradištko s alejemi č. 25 a 30. Šest z deseti zdejších rekreačních staveb vzniklo v roce 1939.

⁷⁷ Čp. 200, jižně od obce, poloha Hubalowsko, rok stavby 1938, majitelé Josef a Zdenka Mužíkovi z Prahy-Žižkova.

⁷⁸ Čp. 217, západně od obce na levém břehu Labe, rok stavby 1938, majitelka Jana Barhoňová z Prahy-Žižkova.

⁷⁹ K tenisovým kurtům obecně B. KUBA, *O zaniklé vesnici Kří, s. 128.* Polohu v blízkosti Svatojosefského pramene upřesňuje web <http://www.zahradkari-kersko.cz/> (cit. 6. 9. 2022).

Graf vývoje rekreační zástavby na katastru Hradištka

Svislá osa: počty zahájených staveb; vodorovná osa letopočty

Plná linie: „lesní městečko“ Kersko; čárkovaná linie: prostor jižně od obce

Jižní polovinu letoviska vyplňuje rozvolněná soustava D, tvořená 13 reprezentativními vilami, prostými domy a chatami. Pomyslnou osou soustavy D je páteřní komunikace Betonka, pomyslným středem Lesní kavárna, Dépandance Hájenka a Štědrovečerní pramen. Nejvíce staveb v této části letoviska bylo zahájeno v roce 1938. Časové rozpětí stavebních aktivit v prostoru D však jako jediné v celém letovisku zahrnuje úsek 1934–1940.

Z plánů celkem 102 rekreačních objektů z Kerska vyplývá, že zde ve sledovaném období bylo postaveno 30 velkých reprezentačních vil, 10 prostých domů, 29 přízemních dřevěných chat a 6 dřevěných chat patrových a také 15 zděných přízemních

chat. V pěti případech byly postaveny reprezentativní přízemní i patrové vilochaty. Zjednodušíme-li poněkud členění staveb na vily, prosté domy a chaty, pozorujeme, že všechny tři základní typy staveb jsou rovnoměrně rozmístěny v prostorech A, B a C. Pouze v jižním prostoru D tvoří reprezentativní vily a jedna vilochata nadpoloviční většinu.

Majitelé rekreačních objektů

Ve 107 případech obsahují žádosti o daňové úlevy alespoň základní údaje o bydlišti majitelů rekreačních objektů. Díky tomu víme, že téměř všichni majitelé objektů v blízkosti Hradištká pocházeli z Prahy (celkem 16 osob). Pouze Václav Matějka, majitel přízemního domku čp. 234 (který „*jest obýván pouze přes léto*“)⁸⁰, jehož stavba byla zahájena roku 1939 a dokončena 30. října 1940, uvedl jako místo bydliště Rigu. Skupina šestnácti osob je příliš malá na to, abychom v ní mohli rozeznávat dílčí podskupiny. Lze proto jen upřesnit, že čtyři majitelé pocházeli ze Žižkova a po jednom z Břevnova, Libně, Vinohrad, Holešovic, Motola a Dejvic.

Poněkud pestřejší skladbu majitelů pozorujeme v prostoru Kerska. Bydliště uvedlo v žádosti 91 majitelů, z toho naprostá většina uvedla Prahu. Pouze třikrát je zmíněn Chlumec nad Cidlinou (v roce 1939),⁸¹ po jednom majiteli je zastoupena Mladá Boleslav (1936), Chrudim (1937), Poděbrady (1937), Radotín (1937) a Vlašim (1938).

V rámci nejpočetnější skupiny, kterou tvořili pražští majitelé, můžeme pozorovat několik dílčích podskupin. Největší množství majitelů rekreačních objektů v lesním městečku Kersko pocházelo ze sousedících pražských čtvrtí na pravém břehu Vltavy: z Vinohrad (13), Žižkova (10), Nového Města (8) a Starého Města (6). Méně mělo trvalé bydliště na levém vltavském břehu: na Smíchově (6), v Holešovicích (5), v Bubenči (5) a v Dejvicích (4). Z ostatních pražských čtvrtí a částí uvádí žádosti o daňové úlevy jen malé počty majitelů: z Nuslí (3), Hloubětína (3), Libně (2) a po jednom z Hradčan, Malé Strany, Letné, Košíř, Motola, Vysočan, Ďáblic a Modřan.

Pouze v ojedinělých případech obsahují úřední formuláře bližší údaje o společenském postavení majitelů jednotlivých objektů. Mezi majiteli vil nacházíme „*továrníka*“⁸², vdovu po továrníkovi, „*úředníka důchodového úřadu*“, ředitele a „*ředitelského*

⁸⁰ SOKA Nymburk, BÚ Poděbrady, Katastr daně domovní, Hradištko čp. 234.

⁸¹ Jedná se o majitele tří zcela identických, prostých, přízemních, dřevěných chat s verandou čp. 252–254 z roku 1939. Chaty se nacházejí v těsném sousedství v severní kumulaci B. Majiteli byli Václav Malešák a (bratři?) Josef a Ladislav Blažkové. Všechny tři chaty postavil ve dnech 30. 4. – 9./10. 9. 1939 architekt Josef Kučera z Horních Počernic (SOKA Nymburk, BÚ Poděbrady, Katastr daně domovní, Hradištko čp. 252–254).

⁸² Jednalo se o Václava Beránka s chotí Helenou z Londýnské 17, Královské Vinohrady, podnikatele v oboru řeznictví a uzenářství. Jeho přepychovou patrovou vilu čp. 146 (jižní kumulace D) stavěla od 3. 12. 1934 do 31. 7. 1935 firma Stavitel arch. Vladimír Novák, Fügnerova, Praha VIII. Přístavbu prováděla ve dnech 21. 10. 1935 – 10. 8. 1936 firma Ing. Arch. Boža Dvořák, stavitel Hradištko–Kersko. Ve skutečnosti prováděl přístavbu zaměstnanec firmy Jaroslav Sucharda (B. KUBA, *O zaniklé vesnici Kří, s. 151*).

radu“, dále tři inženýry, jednoho právníka (JUDr.) a jednoho studenta práv (JUC.). Nalezneme zde též velkoobchodníka a lékaře (MUDr. Stanislav Bukovský s manželkou Josefou z Královských Vinohrad, člen předsednictva, od roku 1932 předseda Sokola, v roce 1938 krátce ministr školství). Vilu začal v roce 1939 užívat v Kersku i František Krejčí, „*městský tajemník v. v.*“ z Vlašimi. Malou přízemní vilku čp. 258 vlastnil v Kersku, v severní kumulaci B, od roku 1939 i nakladatel Arnošt Kvasnička s chotí Annou ze Žižkova.⁸³

Přepychovou podsklepenou vilochatu s krbem čp. 208 si v roce 1938 nechal postavit v Kersku továrník Karel Fiala z pražské Libně. Další majitelkou reprezentativní vilochaty čp. 204 v Kersku byla Marie Kubátová, „*choť správce eskontního oddělení Dejvické záložny*“. Oproti tomu Bohumil Strnad, přednosta banky Slavie, si nechal v roce 1938 postavit v Kersku jen prostý zděný zahradní domek čp. 27 s garáží. Mezi majiteli prostých domků nacházíme dále dva inženýry, „*soukromého úředníka*“,⁸⁴ úředníka městské pojišťovny a zedníka.

Pestrá je rovněž skupina majitelů chat. Dva právníci a jeden „*tajemník*“ vlastnili zděnou chatu. Další právník, ale také inženýr, vdova po ministerském radovi, ředitel a velkoobchodník Ludvík Zinner ze Starého Města se spokojili s dřevěnou chatou.

Základní údaje o vlastnících rekreačních objektů na katastru Kerska byly zjištěny ve 108 případech. Mimo jiné z nich lze vyčíst, že ve 47 případech byli jako vlastníci uvedeni jenom muži, ve 34 případech jenom ženy (z toho jednou dvojice žen a jednou trojice žen). 27 objektů vlastnily společně manželské páry. Ojedinělý je případ prosté dřevěné chaty čp. 256, kterou v roce 1939 nechal pro svoje nezletilé děti Lubomíra a Milenu postavit v Kersku, v severozápadní kumulaci C, jejich otec Ladislav Bubeníček (bydliště neuvedeno).

Již jsme se zmínili o pravděpodobném příbuzenském vztahu Václava a Josefa Malešákových z Chlumce nad Cidlinou, kteří si v roce 1939 nechali v těsném sousedství postavit v Kersku dvě identické dřevěné chaty. Jako spolumajitelé vily čp. 275 z let 1939–1940 jsou v Kersku uváděni bratři Josef a Ladislav Mrklasové ze Žižkova. O příbuzenském vztahu lze snad uvažovat i v případě ředitele Josefa Bendla z Letné a Václava Bendla z Košíř. Oba si nechali, byť každý v jiné části Kerska, postavit podobné, velmi reprezentativní, možno říci až monumentální patrové vily. Vila čp. 191 Josefa Bendla z roku 1937 se nacházela v centrální kumulaci A, vila čp. 202 Václava Bendla z roku 1938 byla postavena v jižní kumulaci D. Jen v případě Bohumila a J. Fuchsů se pravděpodobně jedná o shodu jmen. Bohumil Fuchs ze Žižkova si v roce 1936 nechal postavit v centrální části A Kerska patrovou vilku čp. 160. V jižní kumulaci D vlastnil od roku 1939 dřevěnou chatu čp. 226 ředitel J. Fuchs z Dušní ulice v Praze I.

⁸³ Spolumajitel nakladatelství Kvasnička a Hampl (1923–1949).

⁸⁴ Oním soukromým úředníkem byl stavitel Jaroslav Sucharda, zaměstnanec stavební firmy Ing. Arch. Boža Dvořák, Kersko. Sucharda si postavil domek čp. 152 v roce 1938 v centrální kumulaci A (B. KUBA, *O zaniklé vesnici Kří*, s. 153). Ke vztahu Boži Dvořáka a Jaroslava Suchardy níže, v části věnované stavebním firmám.

Pozoruhodná je soustava tří zcela identických dřevěných chat s verandou a plochou střechou čp. 248–250, které si na stejné parcele č. 400/17 (Kersko, severozápadní kumulace C) nechali postavit Jaroslav Skalický z Prahy II, Božena Svobodová z Prahy-Nuslí a manželé Eduard a Jarmila Křehnáčovi z Prahy-Michle. Všechny chaty postavil podle návrhu arch. Ladislava Štrause z Prahy-Michle mistr tesařský František Fara z Prahy-Řáblic. Stavba všech tří chat byla zahájena v roce 1939 a dokončena 20. prosince 1939. Kolaudace proběhla také shodně 1. ledna 1940.⁸⁵

K výjimkám z převládající praxe je možné připočítat ještě ojedinělé případy, kdy si rekreační objekt společně postavili lidé, kteří zjevně nebyli v příbuzenském vztahu. Do této skupiny můžeme řadit Františka Fantu a A. Klečákovou (bydliště neuvedeno ani u jednoho z nich), kteří si v roce 1938 nechali jižně od Hradištka postavit chatu čp. 198. V roce 1939 si Věra Rašínová z Mladé Boleslavi a Emanuela Eigenmaierová z Prahy nechali v Kersku, v severní kumulaci B, postavit dřevěnou patrovou chatu čp. 262. A konečně v roce 1940 si v Kersku, v severozápadní kumulaci C, nechaly postavit „weekendový domek“ (prostou zděnou chatku) čp. 274 tři ženy: Anna a Božena Trnkovy a Jarmila Langová z Prahy.

Na samém počátku vývoje „lesního městečka“ Kersko se setkáváme se zcela ojedinělým náznakem, že výstavba vily mohla být předmětem obchodu. Ve dnech 8. června – 14. října 1934 si nechal stavitel Miloš Škorpil z Prahy VIII postavit od firmy Vladimír Novák, Fügnerova 1231, Praha VIII patrovou vilu čp. 142. Hned 14. října, ještě před kolaudací, prodal ovšem vilu Josefu Hypšovi, úředníkovi důchodního úřadu z Prahy-Braníka 72.⁸⁶ Zda se jednalo o promyšlený obchodní tah, nebo jen o dnes již nejasnou shodu okolností, nelze z pramenů Berního úřadu v Poděbradech zpětně zjistit.

Stavební firmy

Formuláře žádostí o daňové úlevy pravidelně obsahují i více či méně podrobnou plánovou dokumentaci jednotlivých staveb, která zahrnuje i jména a adresy stavebních, ojediněle i projektových firem. Ačkoliv se obě soustavy rekreačních staveb na katastru Hradištka vyvíjely souběžně v nevelké vzdálenosti, v každé působila jiná skupina stavebních firem.

V prostoru obce Hradištko působilo mezi roky 1935–1940 celkem 9 stavebních firem. Z toho 4 byly z nejbližšího okolí: 2 ze Sadské a po jedné z Kostomlat a Nymburka. Dále tu pracovaly 3 firmy z Prahy a po jedné z Kralup nad Vltavou a ze Zvole. Nejvíce staveb (10) realizovala firma „Stavitel, architekt Josef Kůla, Lázně Sadská 709“.

Statisticky reprezentativnější vzorek představuje 42 architektonických a stavebních firem působících v Kersku. Zde jednoznačně převládají firmy z Prahy (20). Relativně početnou skupinu tvoří firmy z okruhu do 20 km od Kerska: Kersko (3),

⁸⁵ SOkA Nymburk, BÚ Poděbrady, Katastr daně domovní, Hradištko čp. 248–250.

⁸⁶ SOkA Nymburk, BÚ Poděbrady, Katastr daně domovní, Hradištko čp. 142.

Sadská (3), Poděbrady (2), Lysá nad Labem (2), Poříčany (1), Vinoř (1) a Horní Počernice (1). Ojediněle jsou zastoupeny firmy ze vzdálenějších lokalit: Roztoky u Prahy (1), České Budějovice (1) a Potštejn (1).

Jediným podnikem působícím na obou lokalitách na katastru Hradištka byla již zmíněná firma Josefa Kůly, která v roce 1939 realizovala, kromě jedné chaty v bezemenné kolonii jižně od obce, též 2 chaty v Kersku. Dominantní postavení ovšem v Kersku měla firma „Ing. Arch. Boža Dvořák a spol., Pardubice“, která se uvedla v roce 1936 stavbou chaty čp. 167 pro vrchního úředníka zemské banky Jiřího Kotláře z Prahy-Bubenče. Od roku 1937, počínaje čtvrtou stavbou v Kersku, byla však firma na stavebních plánech uváděna jako „Ing. Boža Dvořák, stavitel, Hradištko-Kersko“.⁸⁷ Celkem postavila firma Boža Dvořák v Kersku 20 staveb. V letech 1937–1939 Dvořákovi v Kersku konkurovala firma „Arch. Jaroslav Šimáček, stavitel, Kersko 192“ s celkem 18 stavbami.⁸⁸ Dalším významným stavitelem v Kersku byla firma „Josef Kučera, Horní Počernice“ s 10 realizovanými stavbami v letech 1936–1939. Pět staveb provedla v letech 1936–1939 firma „Stavitel architekt Václav Kmoníček, roh Palackého a Lounských, Praha XIV – Nusle“. Všechny ostatní firmy realizovaly v Kersku většinou jen jednu, nejvýše tři stavby.

Zpravidla je u každé stavby uvedena jen jedna stavební firma, reprezentovaná jen jednou osobou. Výjimkou byly firmy dvou společníků. Příkladem je firma „Stavitelství Beneš–Wiener, Cetyňská 265, Praha-Košíře“, která v roce 1938 budovala v Kersku chatu čp. 257. Dalším příkladem jsou firmy „Stavitel arch. Alois Hubička, Pod Zvonařkou, Praha XII“ a „František Paták, tesařství, Brázova 23, Praha XIX“. Ty společně budovaly v Kersku v roce 1938 „weekendovou chatu“ čp. 225. Dílem dvojice arch. Ladislava Štrause z Prahy-Michle a tesařského mistra Františka Fary z Prahy-Ďáblic byly již zmíněné stavby čp. 248–250, které si na stejné parcele č. 400/17 (Kersko, severozápadní kumulace C) nechali postavit Jaroslav Skalický z Prahy II, Božena Svobodová z Prahy-Nuslí a manželé Eduard a Jarmila Křehnáčovi z Prahy-Michle. Stavba všech tří chat byla zahájena v roce 1939 a dokončena 20. prosince 1939. Kolaudace proběhla také shodně 1. ledna 1940.

⁸⁷ Změnu vysvětluje Zdeněk Sucharda, jehož otec, stavitel Jaroslav Sucharda (1897–1987) pracoval ve stavební firmě B. Dvořáka: „[otec] Původně pracoval ve stavební firmě matčina strýce, Ing. Dvořáka z Pardubic, kterou prakticky řídil. Strýc už byl starší, proto ho vedením firmy pověřil... Proto podnikal pod firmou „Ing. Bóža Dvořák, Pardubice“... V době, kdy se v Kersku začínaly prodávat pozemky..., přišel do Kerska a začal stavět převážně pro stavebníky z Prahy rekreační chaty, rodinné domy a vily... [teprve] V roce 1947 otec složil v Praze na ČVUT stavitelské zkoušky, které ho opravňovaly provádět projekční a stavební činnost pod vlastním jménem.“ (B. KUBA, *O zaniklé vesnici Kří, s. 151*).

⁸⁸ Resp. firma uváděla souběžně dvě adresy Kersko 192 a České Budějovice III, Kersko 192. K tomu je však třeba doplnit, že reprezentativní patrovou vilu čp. 192 firma Jaroslav Šimáček skutečně v roce 1937 postavila. Nikoliv ovšem pro Šimáčka, nýbrž pro „prvního ředitele lihovaru v Chrudimi“ Antonína Krátkého a jeho manželku Josefínu.

Již výše zmíněnou přízemní vilku čp. 258 v Kersku pro nakladatele Aloise Kvasničku navrhl (snad příbuzný) architekt Ing. Vilém Kvasnička z Prahy-Žižkova a v roce 1939 ji postavil M. Jan Kubovský ze Staré Boleslavi. Také výše zmíněný stavitel Jaroslav Šimáček z Českých Budějovic / Kerska postavil většinu staveb sám. Jen v roce 1936 postavil pro Kamilu Růžičkovou z Prahy-Smíchova dřevěnou chatu čp. 171 v Kersku ve spolupráci s architektem Antonínem Munzím ze Sadské. V roce 1937 spolupracoval s architektem Janem Honnerem z Kerska na patrové vile čp. 188 pro Gustava a Jakobínu Kudelovy z Radotína a v roce 1938 postavil v Kersku pro Karla Fialu z Prahy reprezentativní přízemní vilochatu čp. 208 společně s projektantem ing. arch. Pavlem Kaškadamovem z Prahy-Braníka.

Shrnutí a srovnání vývoje letoviska Hradištko-Kersko s vývojem dalších soudobých středočeských letovisek

Jak jsme již naznačili v úvodu, vývoj rekreační zástavby na katastru Hradištka ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století jsme záměrně studovali způsobem, který by mohl být srovnatelný se studiemi o dalších soudobých letoviscích v pražském okolí. Kromě již zmíněných Senohrab⁸⁹ a nedalekého Božkova⁹⁰ lze vývoj na katastru Hradištka srovnávat ještě se soustavou letovisek v údolí dolní Berounky (především Zadní Třeboň, Hlásná Třeboň a Lety)⁹¹ a se soustavou letovisek nad soutokem Vltavy a Sázavy (Pikovice, Hradištko, Rajchardov).⁹²

Na katastru Hradištka se ve třicátých a čtyřicátých letech souběžně rozvíjely při levém břehu Labe dvě soustavy soukromých rekreačních staveb – dominantní, rozsáhlé „lesní městečko“ s pestrout směsicí staveb různých typů v polesí Kersko a nepočatná kolonie převážně malých domků a chat jižně a jihozápadně od obce. Zatímco malá kolonie v blízkosti obce vyrostla na původních zemědělských parcelách, lesní městečko bylo záměrně budováno v lese, s evidentní snahou lesní charakter zachovat. Tím se Kersko odlišuje od všech ostatních rekreačních kolonií v pražském okolí. Ať již soudobé vilo-chatové kolonie meziválečné, nebo i starší kolonie vilové z druhé poloviny 19. století, všechny vznikaly primárně na pozemcích původně zemědělských, tj. na polích, lukách a pastvinách. Maximálně se na úkor lesa rozšiřovaly (např. Dobřichovice, Řevnice, Zadní Třeboň, Klánovice, Hradištko,

⁸⁹ R. CHALOUPKOVÁ – V. MATOUŠEK, *Do Senohrab jezdí kde kdo*.

⁹⁰ Lucie KOUBOVÁ, *Letovisko Božkov. Příspěvek ke studiu proměn příměstské krajiny v době industrializace*, diplomová práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha 2015.

⁹¹ Václav MATOUŠEK, *Hlásná Třeboň je krásná... Příspěvek k poznání počátků meziválečných vilo-chatových rekreačních kolonií v Hlásné a Zadní Třebani a v Letech*, *Historická geografie* 45, 2019, s. 323–356.

⁹² V. MATOUŠEK, *Vzorné letovisko Hradištko*; Václav MATOUŠEK – Štěpán KEPRTA, *Pikovice, Hradištko, Rajchardov. Vznik a prvá desetiletí vývoje komplexu meziválečných letovisek na soutoku Vltavy a Sázavy*, *Středočeský sborník historický* 45, 2019, s. 105–124.

Senohraby). V takových případech však byl les vždy vykácen. Pouze Kersko bylo od počátku budováno a také propagováno jako „lesní městečko“.⁹³

Při pohledu na mapu je dále na první pohled zjevné, že rekreační kolonie na katastru Hradištko se od všech ostatních přípražských letovisek⁹⁴ odlišovala relativně velkou vzdáleností od Prahy. Naprostou většinu srovnatelných letovisek, jak v 19. století, tak v první polovině 20. století, nacházíme v okruhu do 30 km kolem Prahy, respektive v intervalu 20–30 km vzdušnou čarou od centra Prahy. Soustava Hradištko–Kersko se nachází od centra Prahy přibližně 40 km. Tento přesah není sice nikterak velký, excentrická poloha vůči ostatním přípražským letoviskům je však zjevná.

Rysy, které naopak soustavu Hradištko–Kersko s ostatními letovisky spojují, jsou: a) Zjevná prostorová vazba letoviska na vesnické zázemí. V případě kolonie Hradištko ve vesnici Hradištko, vzdálenou 500–700 m od centra obce. Kersko se nachází na průsečíku obcí Hradištko, Semice a Velenka. Od každé z těchto vesnic je centrum Kerska vzdálené do 2 km. V okruhu 5 km se dále nacházejí vesnice Třebestovice, Chrást a větší sídla Poříčany a Sadská; b) Dostatek vodních zdrojů. Ke koupání bylo možné od počátku využívat nedaleké Labe. Později statkář Hyross vybudoval ještě malé koupaliště s restaurací přímo v Kersku. V centru Kerska bylo možné se osvěžit i v bazénku u Svatojosefského pramene.

Výjimečný je rok založení soustavy Hradištko–Kersko. Již víme, že obecní zastupitelstvo Hradištko schválilo parcelaci části polesí Kersko 21. května roku 1934. Výstavba prvních rekreačních objektů byla v Kersku zahájena 8. června téhož roku.⁹⁵ První rekreační stavbou v blízkosti Hradištko byla dřevěná chata („weekend“) čp. 145 pro Marii a Antonína Zenkrovy z Prahy-Břevnova, jejíž stavba byla zahájena 1. září 1935. Ve všech ostatních sledovaných přípražských letoviscích byla meziválečná výstavba zahájena podstatně dříve.⁹⁶ Srovnatelný vývoj můžeme pozorovat pouze v Hradištku, nad soutokem Vltavy a Sázavy. Prvé dvě ojedinělé rekreační stavby zaznamenáváme v Hradištku u Pikovic již v roce 1929, ovšem skutečný rozvoj letoviska můžeme spojit až s parcelací zdejších zemědělských pozemků Královské kanonie premonstrátů kláštera na Strahově v roce 1933.⁹⁷

⁹³ „*Les zůstane zachován, neboť se stane základem zahrad, přírodních parků jednotlivců a podkladem sadů s veřejnými budovami, kterými jest pamatováno na potřeby kulturní a společenská střediska. Krajinný charakter a půvab zůstane zcela zachován, jsa pouze architektonicky doplněn a zhodnocen. Parcely, vesměs prostorné, zaručují každému majiteli dostatek vzduchu, volného pobytu a klidu, ba úplně splynutí s přírodou*“ (P. KÁRNÍK, *Politický okres Poděbradský*, s. 157).

⁹⁴ Ze skladby rekreatů je patrné, že Hradištko i Kersko byla typická „pražská“ letoviska. K tomu podrobněji níže.

⁹⁵ Přepychová patrová vila čp. 142 v jižní kumulaci D pro Miloše Škorpila z Prahy VIII.

⁹⁶ Senohraby 1920, Zadní Třebaň 1922, Pikovice 1923, Božkov 1926, Hlásná Třebaň a Lety 1929.

⁹⁷ Je důležité připomenout, že k parcelaci v prostoru Hradištko došlo teprve v situaci, kdy kulminovala výstavba v sousedních Pikovicích, a pražští rekreační hledali v oblíbené oblasti další volnou lokalitu.

Srovnatelně probíhal nad soutokem Vltavy a Sázavy a v Kersku i následující vývoj. Po váhavém zahájení s odstupem jednoho až dvou let následovala první konjunktura. Poté nastal útlum zájmu a následně po dvou, třech letech druhá konjunktura, následovaná definitivní útlumem stavební činnosti. V Hradištku u Pikovic byly v roce 1933, tj. v roce zahájení parcelace, započaty stavby 3 rekreačních objektů. V roce 1934 se jednalo již o 7 staveb. V letech 1935 a 1936 následoval pokles (vždy jen 4 stavby), po němž ovšem pozorujeme prudký růst až k 19 stavbám v roce 1938, ale poté už jen pokles, který skončil 2 stavbami v roce 1941. V Kersku byly v roce schválení parcelace postaveny také jen 2 stavby, v následujícím roce 1935 dokonce jen jedna stavba. Ovšem již v dalším roce 1936 pozorujeme prudký nárůst stavebních aktivit (28 staveb), který po poklesu v roce 1937 (14 staveb) vystřídal opět prudký růst, vrcholící v roce 1939 28 stavbami. Posledních 12 staveb bylo v Kersku zahájeno v roce 1940.

Odlísně však v Hradištku u Pikovic a v Kersku probíhal vývoj časoprostorový. Zatímco nejstarší rekreační zástavba letoviska nad soutokem Vltavy a Sázavy těsně navazovala na původní vesnici a postupně se rozšiřovala do širšího okolí, solitérní Kersko uprostřed lesa mělo složitější vývoj. Prvé stavby vznikly v jižní kumulaci D s kavárnou, Dépandancí Hájenka a Štědrovečerním pramenem. Ovšem již v první stavební konjunkturu se těžiště letoviska přesunulo severněji do kumulace A, s centrálním objektem Svatojosefského pramene. Odtud se pak zástavba šířila především severním směrem (kumulace B a C), jejichž osou byla silnice Semice–Hradištko. Jižní kumulace D, zamýšlená původně snad jako centrální, respektive nejdůležitější, zůstala až do počátku čtyřicátých let jen sporadicky zastavěna.

Skutečnost, že na katastru Hradištko vyrůstala v těsné blízkosti dvě nezávislá letoviska, se sice může jevit zvláštní, ale v souvislostech ostatních dobových letovisek není nikterak výjimečná. Například na dolní Berounce již ve druhé polovině 19. století prorůstalo letovisko všehorské a dobřichovické. V meziválečném období pak letoviska od Zadní, respektive Hlásné Třebaně až po Černošice vyrůstala v tak těsné blízkosti, že záhy vytvořila v podstatě souvislý pás v délce více než 15 km.

Rekreační výstavba se na katastru Hradištko, jakkoliv Kersko bylo prezentováno jako lázeňské městečko, nikterak neodlišovala od výstavby ostatních soudobých přípražských letovisek. Charakteristickou pestrá směs reprezentativních vil, prostých domků a jednoduchých přízemních zděných a dřevěných chat nacházíme v době meziválečné a v době 2. světové války na každém letovisku od údolí dolní Berounky přes sázavský kaňon až po labské roviny na Nymbursku.

Shodu s ostatními soudobými letovisky nacházíme i v případě stálého bydliště rekreatantů. I na labském levobřeží identifikujeme jak v Kersku, tak v blízkosti Hradištko především rekreaty z Královských Vinohrad, Starého a Nového Města a jen v menší míře z ostatních částí Prahy. Výjimkou je relativně velký počet rekreatantů se stálým bydlištěm na Žižkově. Podobně jako na řadě dalších letovisek i v Hradištku a Kersku nacházíme ojediněle i mimopražské rekreaty.

Na výstavbě rekreačních objektů se na katastru Hradištko podílely čtyři desítky firem, především z Prahy. Největší množství staveb však realizovala stavební firma Josef Kučera z Horních Počernic a místní stavební firmy Boža Dvořák a Jaroslav Šimáček. Dominantním postavením lokálních firem se výstavba v polabském Hradištku podobá rekreační výstavbě v Hlásné a Zadní Třebani, v Letech nebo Božkově a v Senohrabech. Spíše výjimečná se jeví v tomto smyslu situace nad soutokem Vltavy a Sázavy, kdy většinu rekreačních objektů v Pikovicích a Hradištku realizovaly pražské firmy.

Závěr

Vývoj rekreační zástavby můžeme na katastru obce Hradištko sledovat na základě daňových formulářů od roku 1934. Starší rekreační zástavba písemnými prameny doložena není. Na základě záznamů z obecní kroniky lze předpokládat, že výstavbě soukromých rekreačních objektů předcházelo, stejně jako na jiných lokalitách, pronajímání letních bytů tzv. letním hostům. Údaje jsou však jen velmi obecné, časově neurčité a kvalitativně i kvantitativně neupřesněné.

Soukromá rekreační výstavba se rozvíjela souběžně na dvou lokalitách, v menší míře v těsné blízkosti obce. Soubor objektů, většinou prostých zděných nebo dřevěných chat, je však statisticky zcela nevýznamný. Podstatně větší a statisticky významný soubor více než sta rekreačních staveb vznikl postupně mezi roky 1934–1940 v nedalekém polesí Kersko. Iniciátorem vzniku této kolonie soukromých rekreačních staveb byl majitel panství, velkostatkář baron Josef Hyross mladší. Majitel panství vyčlenil pro vznik rekreační kolonie, respektive „lesního městečka“, necelou čtvrtinu polesí. Právě aktivní a dominantní role statkáře Hyrosse je specifický aspekt, který Kersko od samého počátku výrazně odlišoval nejen od malé sousední kolonie vázané prostorově na obce Hradištko, ale i od všech ostatních studovaných přípražských rekreačních kolonií. Hyross nebyl jen majitelem pozemků, ale souběžně také velmi aktivním a důsledným developerem. Z dílčích údajů o přípravě a počátku budování kolonie Kersko je nepochybné, že postupoval systematicky podle pečlivě promyšleného plánu. Kolonie byla sice administrativně propojena s Hradiškem, Hyross však Kersko od počátku budoval jako nezávislou sídelně rekreační jednotku. Tento záměr je dobře patrný i na instituci okrašlovacího spolku. Zatímco na jiných letoviscích sdružovaly okrašlovací spolky členy místních samospráv a rekreantů a sloužily ke koordinaci zájmů obce a rekreantů, v Kersku vytvořil Hyross okrašlovací spolek jako jakousi „pátou kolonu“, která mu měla být nápomocná při prosazování jeho developerských zájmů. Aby nebylo o smyslu spolku pochyby, postavil se hned od počátku do jeho čela. Současný předseda Okrašlovacího spolku v Kersku vystihl poslání spolku pravděpodobně výstižně, když napsal, že *„Smyslem spolku byla ochrana zájmů vlastníků nemovitostí v nově se rozvíjející rekreační oblasti Kersko, jejich zastupování při jednání s Obecním*

úřadem v Hradištku".⁹⁸ Pojetí okrašlovacího spolku jako nástroje soupeření s místní samosprávou ostře odlišuje kerský historický okrašlovací spolek od všech ostatních okrašlovacích spolků zkoumaných soudobých letovisek.

Ačkoliv se Kersko rozvíjelo formálně na katastru obce Hradištko, záměrně bylo ve skutečnosti lokalizováno uprostřed relativně husté sítě mnoha dalších zemědělských sídel. Na jihu a severu byla vymezena stávajícími silnicemi Praha–Poděbrady a Semice–Hradištko, které se zakladatel hned od počátku snažil propojit novou pozemní komunikací (respektive úpravou starší lesní cesty na betonovou silnici). Kersko se kromě toho nacházelo mezi dvěma železničními tratěmi, severní Praha–Kolín a jižní Praha – Český Brod – Poříčany – Sadská – Nymburk.⁹⁹ Lokalita byla z těchto důvodů relativně dobře dostupná jak pro lokální, tak (jak se brzy ukázalo) i pro vzdálenější, především pražské zájemce, a to jak po železnici, tak automobilovou i autobusovou dopravou.¹⁰⁰

Pro hodnocení projektu lesního městečka Kerska je velmi důležité připomenout rok založení – 1934. V souvislostech přípražských letovisek se jedná o velmi pozdní termín. Jediné srovnatelné letoviště v tomto smyslu je Hradištko nad soutokem Vltavy a Sázavy. Je však třeba připomenout, že toto letoviště vzniklo jako sekundární poloha poté, co byl relativně zaplněn volný prostor atraktivnějších sousedních Pikovic. Ovšem Hradištko při Labi se nacházelo v tomto směru v „panenském“ regionu, masovou rekreací dosud příliš nedotčeném. V širších geografických souvislostech však labská oblast sekundární byla, neboť Kersko bylo založeno až v době, kdy již podstatná část výhodných rekreačních destinací v bližším pražském okolí byla zaplněna jak staršími konformními vilovými koloniemi, tak mladšími koloniemi vilo-chatovými. Prostory mezi konformními letovisky v pražském okolí na počátku třicátých let již dávno zaplnili nonkonformní trampové.

Počátek třicátých let ovšem byl obecně dobou výrazného nárůstu zájmu o budování soukromých rekreačních objektů. V náročné době hospodářské krize se investice do soukromého objektu jevila zejména Pražanům jako dvojnásobně výhodná. Především se jednalo o uložení finančních prostředků do nemovitosti (byť se třeba

⁹⁸ R. ELSTNER, *80 let Okrašlovacího spolku v Kersku*, s. 10.

⁹⁹ Jižní trasa Praha – Český Brod – Kolín je částí nejstarší české parostrojní tratě z roku 1845. Odbočka Poříčany–Sadská–Nymburk je v provozu od roku 1883. Trasa Kolín–Nymburk byla zprovozněna v roce 1870, trasa Praha – Lysá nad Labem – Nymburk v roce 1873.

¹⁰⁰ V těsném sousedství budoucího letoviště procházela od počátku roku 1929 autobusová linka čsl. státních drah Praha–Poděbrady, která nahradila předchozí soukromou linku. Ke spojení s budoucím letoviskem bylo možné využít zastávku na znamení Dolní Kersko (J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 4, s. 20). Postupně se možnosti hromadné dopravy zlepšovaly, srov. např. zápis z jednání obecního zastupitelstva v Hradištku ze dne 31. 5. 1940, který informuje, že počínaje 1. červnem bude zahájen autobusový provoz na lince Český Brod – Mochov – Přerov – Semice – Hradištko (SOkA Nymburk, AO Hradištko, Protokolní kniha 1937–1944). Kromě státních linek organizoval zvláštní autobusové linky pro rekreanty okrašlovací spolek (R. ELSTNER, *80 let Okrašlovacího spolku v Kersku*, s. 10).

jednalo jen o malý pozemek s dřevěnou chatou typu „weekend“) a zároveň byla „letní“ vila či chata relativně bezpečným venkovským útočištěm v nejisté době hospodářské nebo válečné krize.¹⁰¹ Nelze vyloučit, že i statkář Hyross prodejem rekreačních parcel sledoval v době hospodářské krize rychlé zhodnocení části svých lesních pozemků.

Josef Hyross samozřejmě mohl vyčlenit pro novou rekreační kolonii bez problému standardní odlesněnou polohu na břehu Labe. Transformací části poleší v rekreační kolonii však vytvořil exkluzivní nabídku, kterou mohl ostatním přípražským koloniím konkurovat. Zatímco v údolí Berounky, Vltavy nebo Sázavy mohl zájemce vybírat pouze mezi nepříliš variabilní nabídkou vilových a vilo-chatových kolonií u řeky, Hyross nabídl ojedinělé „lázeňské lesní městečko“ s již vybudovanou základní infrastrukturou.¹⁰² „Lázeňský“ charakter Kerska představovaly dva vrty minerální vody v kombinaci se zdravým lesním prostředím (tj. kombinace vodoléčby a klimatických lázní) a nerealizovaný projekt Ústavu T. G. Masaryka pro děti plicně choré (tj. opět motiv klimatických lázní). Infrastrukturu představovala již zmíněná páteřní vnitřní komunikace, dále Lesní kavárna, (hotel/ubytovna) Dépandance a restaurace s koupalištěm. Zmíněné koupaliště, respektive malý rybníček na lesní vodoteči, zastupovalo v Kersku běžné „říční lázně“ (neboli koupaliště, plovárnu), které byly standardní součástí každého dobového letoviska.

Odmyslíme-li si však „lázeňské“ atributy, shledáváme Kersko standardním přípražským vilo-chatovým letoviskem. Ze stavebního vývoje je zjevné, že po počátečních investicích do „lázeňské“ infrastruktury, které lze datovat do období 1934–1937, Josef Hyross na další budování letoviska rezignoval a ponechal jeho vývoj živelnému zájmu rekreantů. Ačkoliv sám statkář nepřežil konec 2. světové války, další vývoj potvrdil, že jeho zakladatelský záměr byl úspěšný.

¹⁰¹ Jaroslav Hladík v Národních listech, resp. v týdeníku *Naše hlasy* ze 17. 9. 1938 v článku *Kersko před třemi lety a dnes* o Kersku doslova píše jako „... o bezpečném úkrytu v případě evakuace našeho hlavního města a jakéhokoliv nebezpečí nejen válečného, ale i zdravotního a podobně...“ (J. MAREK, *Kersko známé – neznámé* 5, s. 15).

¹⁰² V této souvislosti je zajímavé připomenout, že nedatovaný, nikdy nerealizovaný Programový nástin budování území Hradištko, pravděpodobně z počátku čtyřicátých let, předpokládal rozšíření sázavského letoviska Hradištko také o „volné lázeňské sídliště v lesích“ v poloze sv. Norbert asi 2 km východně od obce na úpatí vrchu Medník (V. MATOUŠEK, *Vzorné letovisko Hradištko*, s. 61–62).

MATERIÁL

Ovocnictví na Jílovsku ve 20. století

VOJTĚCH PTÁČEK

Vojtěch Ptáček, Fruit growing in the Jílové u Prahy District in the 20th century

The region around Jílové u Prahy is interesting not only for the remnants of mining activities, but also for the linear plantings of fruit trees along the roads and trees in the gardens. More than 1,500 fruit trees have been mapped so far, of which 70 varieties of apple trees, 14 varieties of pear trees, 17 varieties of cherry trees and 12 varieties of plum trees have been identified. The most interesting findings are the apple trees of the "Kasseler Renette", "Pstružinské", "Jakob Lebel" and "Red Gravenstein" varieties. The most notable pear varieties are "Stiegelmaier" and "Le Brun".

Keywords

Old varieties, fruit mapping, Jílové u Prahy, Radlík, Kamenný Přívoz, Dolní Břežany Region

Geografické vymezení

Samotné Jílovsko bylo již ve středověku vymezeno oblastí zlatonosných žil. Toto vymezení je katastrálně platné v podstatě dodnes. Pro tento článek je hodnocená oblast rozšířena o téměř celé Dolnobřežansko tak, aby byly patrné širší vazby, neboť do něj spadala a spadá většina okolních obcí.¹ Konkrétně je oblast ohraničena Pražským okruhem u Jesenice, silnicí 603 (stará Benešovská) od Jesenice až po Kamenici a pokračuje přes Těptín na Krhanice. Hraničí s řekou Sázavou od Krhanic po Petrov, odkud se stáčí vzdušnou čarou na Okrouhlo, Libeň (součást obce Libeň) a Zlatníky (dnes Zlatníky-Hodkovice) zpět na Jesenici, která již není zahrnuta.

Klimatické a půdní podmínky

Dle *Doporučovaného sortimentu ovoce* z roku 1933² spadá Jílovsko do příbramsko-rakovnické oblasti. Podnebí je dobré, spíše drsnější s průměrnou roční teplotou 7–8 °C. Půda je při jílovitohlinitém složení spíše studená, kyselá a při nedostatku vápna i biologicky málo aktivní. Vhodná je tedy hlavně pro slivoně.³ Rajonizace

¹ Václav ČIHÁK, *Leopolda Čiháka Paměti královského horního města Jílového a jeho zlatých dolů*, 2. vyd., Praha 1948, s. 11–22.

² Karel KAMENICKÝ, *Ovocnářské oblasti československé s výběry tržních odrůd ovocných*, Sborník výzkumných ústavů zemědělských, Průhonice 1933, sv. 110. s. 32.

³ Václav ŘEPA, *Sázejte vhodné odrůdy ovocných stromů!*, Vzděl 1937, s. 2.

dle ovocnářských oblastí podle Karla Kamenického⁴ uvádí, že teplotně jde o lokaci méně kvalitní s výjimkou třeba Zbraslavska a Neveklovska, kde lze úspěšně pěstovat meruňky, broskvoně a jahodník. Najdou se samozřejmě výjimky, jako byla jahodárna v Kamenném Přívozu fungující do roku 1990. Vyhlášená byla také jahodárna Rudolfa Strimpla v Chlistově, která však již spadá do neveklovské oblasti.

Mnoho míst přímo na území Jílového je půdně nevhodných k intenzivnějšímu pěstování ovoce, neboť po dobu těžby zlata bylo snad vše v okolí několikrát překopáno a mnohá místa jsou vlastně rozvezené výsypky z dolů (např. Boží skála, sv. Anna). Na takových lokalitách nebo na okrajích takových lokalit nalezneme dobře prospívající myrobalány (lidově nesprávně špendlíky), hrušně a ořešáky. Výrazně kvalitnější půdy jsou pak v oblasti Psár, Dolních Břežan a Jesenice.

První polovina 20. století

Na Dolnobřežansku bylo v rámci soupisu ovocných dřevin 25. května 1923 zjištěno 1376 jabloní, 473 hrušní, 574 švestek, 4 višně a 9 ořešáků. V Libni se tehdy uvádí 1383 jabloní, 337 hrušní, 876 švestek, 25 višní a 1 ořešák, ve Zvoli 537 jabloní, 58 hrušní, 145 švestek a 3 ořešáky.⁵ Ze soupisu je patrné, že většina stromů byla soustředěna v liniových výsadbách podél silnic nebo pak ve štěpnicích či zahradách u domů patřících panství. To odpovídá českému stylu ovocnářství té doby, kdy hlavním pěstitelem ovoce byl zemědělec, který jej pěstoval v domácích a polních sadech, stromořadích na okrajích polí a luk, ve svazích a stráních. Pěstoval jej pro vlastní potřebu a prodával jen přebytky. Ovoce tedy pro něj tvořilo jen vedlejší příjem. Ovocnářství mělo extenzivní ráz a jen v některých velmi příhodných oblastech bylo pro některé zemědělce hlavním zdrojem příjmů.⁶ Vzhledem k málo úrodným půdám v blízkém okolí Jílového bylo hlavním využitím půdy chov ovcí, které byly chovány pro svoji výtěžnost, a počítalo se až s pětsethlavým stádem.⁷ Tak je pochopitelné, proč nebylo v oblasti mnoho ovocných stromů mimo liniové výsadby podél komunikací.

Smutnou událostí, která ovlivnila ovocné stromoví nejen na Jílovsku, byla krutá zima roku 1929, která doslova zdecimovala stromy po celé republice. Jen pro představu, na Benešovsku zničila na 235 000 ovocných stromů, na Sedlčansku 136 000 a na Příbramsku 46 000.⁸ Vzhledem ke klimatickým podmínkám (těžší půdy, vyšší vlhkost půdy, kratší vegetační doba) bylo následně doporučováno pěstovat zde tyto odrůdy slivoní: Černošická, Esslingenská, Zimmerova, Wangenheimova a odrůdy renklód: Úrodná ranná, Malvazinka a Althanova. Zajistit stromky bylo možné v ovocné

⁴ K. KAMENICKÝ, *Ovocnářské oblasti*, s. 32–33.

⁵ Národní archiv, Archiv Pražského arcibiskupství, inv. č. 896, sign. 12/1/297, Zprávy z pronájmu dvorů z let 1875–1924.

⁶ Otto BOČEK, *Intenzivní ovocnářství (Ruzyňská palmeta)*, Praha 1958, s. 17 a 27.

⁷ Veronika STACHUROVÁ KUCROVÁ, *Dolnobřežansko. Pohled do krajiny 16.–19. století*, Dolní Břežany 2019, s. 123.

⁸ J. OPATRŇÝ, *Vhodné odrůdy ranných švestek a sliv pro střední Povltaví*, Vltavské proudy XII, 1933, s. 3–4.

školce v Benešově, Neveklově, Sedlčanech, Milevsku, Bechyni a Týně nad Vltavou. Z Jílového byla zatím nalezena jedna zmínka o škodách způsobených mrazy roku 1929, kdy si v místním tisku postěžovali, že před lety vysázený obecní sad nad silnicí k nádraží naproti obecní cihelně celý uhynul.⁹ Další mrazové kalamity následovaly v letech 1939–1940, 1940–1941, 1946–1947 a 1956.¹⁰ Pokud už nebyly kalamitní zimy, tak řádily jarní mrazíky, jako roku 1937,¹¹ kdy kronika uvádí: „*Tohoto roku bylo málo třešní, ale višní poměrně dostatek. Švestky se neurodily vůbec, hrušek méně než předešlý rok a jablek také málo, byť bohatě kvetly, tak díky letnímu suchu byly hojně napadeny červivostí a mnoho jich opadlo. Vlašských ořechů se urodilo mnoho.*“ V roce 1938 zase, „*ovoce pomrzlo v květu a bylo jej málo, jen švestky byly a něco hrušek.*“¹²

Mrazové kalamity jen podpořily a usnadnily snahy o zpřehlednění sortimentu pěstovaných odrůd a jeho zúžení, aby bylo možno dodávat z výkupu plody do měst. Mnoho ovocnářů mělo spíše sbírkový charakter sadů, kdy se každý snažil mít co největší sbírku odrůd, a když se objevila nějaká novinka, tak ji sháněl. Tomu se přizpůsobovaly i ovocné školky, které měly v nabídce na sto odrůd. Výsledkem této redukční snahy byl vznik doporučeného sortimentu pro tržní sady, publikovaného Karlem Kamenickým roku 1933,¹³ který je ale jen zúžením předchozího návrhu z roku 1923,¹⁴ na nějž navázali mnozí autoři v dalších letech při doporučování vhodných odrůd.

Podél silnic bylo pro Jílovsko doporučováno v roce 1937¹⁵ vysazovat odrůdy jabloní: *Baumanova reneta*, *Boikovo*, *Panenské české*, *Landsberská (Lanšperská) reneta*, hrušni: *Clappova*, *Hardyho máslovka*, *Avranšská* a *Pařížanka*, třešni: *Německá ranná*, *Troptrichterova*, *Kaštanka*, *Žalanka*, *Lauermannova*, *Hedelfingerská* a *Ostheimská višně* a ze slivoní hlavně pravou švestku *domácí*. Pro zahrady byly ještě doporučeny jabloně: *Croncelské*, *Řehtáč soudkovitý*, *Ontário* a *Charlamowski*.

O velké vůli vysazovat nové ovocné stromy po kalamitních mrazech svědčí i zápis v jílovské kronice z roku 1930,¹⁶ kdy se dočítáme, že „*obec sama vysázela 413 jabloní, 9 ořechů a 33 okrasných stromů.*“ Kronika také uvádí, že v tu dobu bylo v Jílovém pět zahradnictví: Statek Radlík a Včelní Hrádek, pan Hromík, pan Kubíček a pan Borový. Dále pánové Loužický a Věneček pěstovali na menších políčkách štěpné neboli kulturní jahody. Zahradnictví byla v obcích důležitá, neboť nařízením

⁹ ANONYM, *Sázejte více stromů!*, Vzdělání 1937 s. 1–2.

¹⁰ TAMTÉŽ, s. 14.

¹¹ Státní okresní archiv (dále SOKA) Praha-venkov, Archiv města (dále AM) Jílové u Prahy, Kronika města Jílové u Prahy, s. 260.

¹² TAMTÉŽ, s. 270.

¹³ K. KAMENICKÝ, *Ovocnářské oblasti*, s. 14. Do extrému dotažená byla snaha o redukci v Německu, kde chtěli prosadit pěstování jen tří odrůd jabloní na celém území (*Ontario*, *Lebelovo* a *Strýmka*) a také u hrušní (*Williamsova*, *Boscova*, *Charneuská*), k čemuž naštěstí nedošlo.

¹⁴ Antonín DVOŘÁK – Jiří VONDRÁČEK – Karel KOHOUT – Jan BLAŽEK, *Jablka*, Praha 1976, s. 30.

¹⁵ V. ŘEPA, *Sázejte*, s. 2.

¹⁶ SOKA Praha-venkov, AM Jílové u Prahy, Kronika města Jílové u Prahy, s. 219.

vlády č. 271 z roku 1936 §1 bylo zakázáno nakupovat ovocné stromky na trzích a z podomního prodeje.¹⁷

V souvislosti s výstavbou silnice do Luk v letech 1933–1935¹⁸ a budováním nové silnice do Studeného v rámci obnovy těžby zlata v roce 1939¹⁹ lze předpokládat, že v té době byly vysázeny ořešákové aleje, které vedou do Luk, Studeného i do Kamenných Vrat. Jen byly dle zdravotního stavu a kvůli pracím na silnici obměňovány. Na dominantní ořešáky v Jílovém²⁰ vzpomínají ve *Vltavských proudech* takto: „... nad každou zahradou zvedaly se majestátní koruny ořešáků, ale jak jich více než stovka vzala za své v tuhých zimách roku 1929 a 1940 a nabádají opět k výsadbě těchto stromů...“ Zmíněné ořešákové aleje jsou semenného původu a nejedná se tedy o žádné odrůdy, ale i tak by zasloužily pečlivější průzkum. O dobré volbě semen svědčí kvalitní plody, které jezdí sbírat lidé z blízka i daleka.

Další tuhá zima uhodila na přelomu let 1938 a 1939 a po odumření většího množství ovocného stromoví došlo opět k vlně výsadeb. Dnes již zaniklý sad²¹ byl vysázen v roce 1939 Jaroslavem Kolmanem na jeho poli a čítal na 200 stromů. Nacházel se v dnešní ulici V Lázních, v místech dnešních domů ev. č. 960 a 971, u kterých zůstaly zachovány dvě třešně odrůdy *Karešova* a jedna hrušeň. Druhý obdobně velký sad byl vysázen roku 1939 na pozemku dr. Farského (dnes zde stojí objekt čp. 487). Dvě stě stromů zde vysazených darovali farníci Církve Československé husitské.

Také obec Jesenice vysázela na přelomu let 1938 a 1939 velké množství ovocných dřevin, převážně podél státních silnic. Část těchto stromů ještě můžeme vidět podél bývalé spojnice Psár s Jesenicí²² (dnes ulice K Dolním Jirčanům), kde rostou jabloně odrůd *Malinové hornokrajské*, *Boskoopské červené*, *Panenské české*, *Boikovo*, *Strýmka* a *Wagenerovo*.

Sázelo se i na soukromých pozemcích v Jílovém. Od čp. 164 vedla cesta směrem k Farské zahradě, a to po vrstevnici pod terasovitým zářezem ve svahu, který byl osázen třešněmi odrůd *Schneiderova*, *Lyonská*, *Karešova*, *Napoleonova* a *Velká černá chrupka*, které tam stále rostou. Cesta končila u sadu, z něhož tam několik stromů stále roste. Další terasovité meze byly osázeny, nebo spíše nechány zarůst v padesátých letech 20. století planými nebo zplanělými třešněmi.

Jaké další odrůdy se v oblasti pěstovaly, přiblížil *Posázavský týdeník*²³ z 27. září 1941, jenž tehdejší čtenáře informoval o výstavě ovoce, zeleniny a drobného zvířectva na Chlomku, kterou pořádal tamní okrašlovací spolek. Z ovocných odrůd uvádí jabloně: *Skleněné žluté*, *Charlamowski*, *Astrachán*, *Peasgoodovo*, *Fraasovo* a další, které již nebyly jmenovány. Ze slivoní to byly hlavně renklódy *Malvazinka*,

¹⁷ V. ŘEPA, *Sázejte*, s. 2.

¹⁸ SOKA Praha-venkov, AM Jílové u Prahy, Kronika města Jílové u Prahy, s. 230.

¹⁹ ANONYM, *Jílové – otevření zlatých dolů*, *Posázavský týdeník*, ročník III, číslo 37, 16. 9. 1939, s. 4.

²⁰ F. H., *Vysázejte ořešáky*, *Posázavský týdeník*, ročník VI, číslo 13, 4. 4. 1942, s. 5.

²¹ ANONYM, *Zřízení sadu*, *Posázavský týdeník*, ročník III, 1939, číslo 18, s. 3.

²² ANONYM, *Jesenice*, *Posázavský týdeník*, ročník III, číslo 17, 1939, s. 4.

²³ ANONYM, *Z výstavy na Chlomku*, *Posázavský týdeník*, ročník V, číslo 38, 1941, s. 3.

Dalmatinka, Althanova, Oulinská a Zelená renklóda, švestky pak Černošická ranná, Zimmerova, Velká cukrová, Královna Viktorie, Mirabelka z Nancy a další. Také byly vystaveny broskve, meruňky a fiky.

Někdy v této době byla vysazena či dosazena alej podél cesty ke sv. Anně, kde rostou jabloně odrůd *Blenheimská reneta, Strýmka, Croncelské a Košíkové*, dále třešně *Napoleonova a Velká černá chrupka*. Většina starých mohutných stromů neurčené odrůdy byla pokácena v roce 2015. V mezích dále rostou jabloně odrůdy *Boskoopské a Baumanova reneta* a hrušeň *Clappova*.

V oblasti Radlíku rostly ještě donedávna okolo Sirotčí strouhy třešně odrůdy *Hedelfingerská a Dönnisenova*. Podél hlavní silnice jsou z té doby dosud rostoucí hrušně odrůd *Merodova a Solanka*. Na spojnici Radlín–Jílové je alej třešní odrůd *Hedelfingerská, Karešova a Napoleonova*. Zde zastoupené slivoně jsou odrůdy *Pravá švestka domácí*.

U Studeného je vrch U dvou křížů, od kterého vede cesta dolů ke Včelnímu Hrádku. Ta je lemována jabloněmi, hrušněmi a planými švestkami, které vyrostly jako semenáčky z původních, nyní již odumřelých stromů. V zachovalých mezích jsou patrné zbytky starých výsadeb slivoní a třešní (*Anonayská*), ale ty jsou většinou již odumřelé. Zachovalé zůstaly jen některé jabloně *Panenské české* a hrušeň *Ananaska česká*.

Druhá polovina 20. století

V důsledku šarkové kalamity v šedesátých letech 20. století (virové onemocnění, které znehodnocovalo celé sady) došlo k likvidaci velkého množství slivoní ve volné krajině i na zahradách. Proto byla pro nedostatek švestek na trhu místním Jednotným zemědělským družstvem (JZD) Rozvoj Posázaví provedena výsadba třešňového, višňového a švestkového sadu na Radlíku o rozloze cca 1,5 ha. Protože sad dosud roste a plodí, i když je již rozměřen na nové stavební parcely a stromy odumírají, bylo možné provést určení zde rostoucích odrůd. Ze slivoní je zde zastoupena jen odrůda *Černošická*, z třešní je již zastoupení odrůd výrazně větší. Jsou to *Schneiderova, Lyonská, Napoleonova, Hedelfingerská a Kaštánka*. Minoritně jsou zastoupeny odrůdy *Ziklova (Těchlovická), Velká černá chrupka a Vinklerova raná*. Občas je roztroušena višeň odrůdy *Španělská*. U třešní se jedná o velmi běžný sortiment, který byl v té době doporučovaný, množený a pěstovaný po celé republice. U odrůdy *Velká černá chrupka* mohlo jít sice o chtěnou výsadbu odrůdy *Hedelfingerská*, ale často byly tyto dvě odrůdy zaměňovány a množeny jako *Hedelfingerská*. O tom, že je vše z jedné ovocné školky, svědčí nálezy obdobně starých stromů výše uvedených odrůd třešní po celém území Jílovska. Pod místní JZD spadaly i jahodárny v Krňanech a Teletíně. Pokračovalo se v pěstování jahod, které zavedl v roce 1896 Rudolf Strimpl. Ten si první odrůdu *Bedford Champion*, místně zvanou *Goliáš*, nechal poslat z Ameriky a stal se průkopníkem velkopěstování jahod v Čechách.²⁴

²⁴ Václav ŠMERÁK – Jiří ŠKUBA, *Mezi Vltavou a Sázavou: 1061–2011*, Krňany 2011, s. 142–145.

V zahrádkách i u některých pěstitelů se v šedesátých letech stále držely v oblibě přísně tvarované ovocné stěny, jak je propagoval školkař a zahradník Josef Vaněk. Z přísných tvarů byly nejrozšířenější různé modifikace palmet. Tento typ tvarování stromů byl využíván i pro intenzivní sady. I zde je velmi patrná touha po novinkách, kterou podněcovaly zahrádkářské výstavy.²⁵ V soukromých zahradách se tedy hojně vysazovaly v té době moderní odrůdy jako *Idared*, *James Grieve*, *Spartan*, *Šampion*, *Golden delicious*, *Ontário*, *McIntosh* a další. Ty v nich přetrvávají dodnes, do krajiny však nebyly vysazovány.

Silničáři v té době vysazovali podél silnic velké množství ovocných dřevin několika odrůd, které rostou alespoň zčásti doposud. Silniční správa se starala nejen o výsadbu, ale i o ošetření stromů a sklizeň plodů.²⁶ Podle skladby odrůd dosazovali alej mezi Jílové-Borek a Kamenným Přívozem (silnice č. 105), která byla nejspíše vysazena v meziválečném období okolo roku 1936. Nyní se zde nachází odrůdy jabloní: *Boikovo*, *Landsberská reneta*, *Matčino*, *Panenské české*, *Malinové hornokrajské*, *Croncelské*, *Strýmka* a občas *Blenheimská reneta*, *Baumanova reneta* či *Borovinka* (*Charlamowski*). Jako podnož byla použita odrůda *Croncelské*. Tyto odrůdy byly v sedmdesátých letech vedeny již jako překonané tržní odrůdy. Silničáři také osadili silnici okolo Sulic odrůdami jabloní: *Berlebschova reneta*, *Panenské české*, *Boikovo*, *Strýmka*, *Grahamovo*, *Gascoyneho šarlatové* a *Sudetská reneta*. Z hrušní pak *Thirioto*, *Solanka* a *Clappova*.

U Kamenného Přívozu je osada Bílov a z leteckého snímkování je patrné, jak byla s výstavbou rekreačních chat v padesátých letech velmi hustě osázena ovocnými stromy (každá zahrada měla okolo padesáti stromů). Z výsadbového plánu pro čp. 50 pana Jaroslava Pilouse z roku 1951 se dozvídáme, že byly vysazeny i velmi netradiční odrůdy jabloně: *Dr. Kramář*, *Baron Wolseley*, *Hauptmanovo*, *Black Ben*, hrušně: *Avranšská*, *President Masaryk*, *Le Brunova*, třešně: *Libějovická ranná*, *Srdcovka královská*, *Ostheimská*, renklódy: *Flutova mirabelka* (*Flotowova*), *Zelená velká*, *Katalánská* a meruňky: *Budská*, *Holubova* a *Růžová pozdní*. Výsadbové plány z Borku pro čp. 49 nám zase prozradily, že byly vysazeny zajímavé odrůdy třešně: *Klecanská* a *Vítovka Molitorov*, višeň: *Ostenheimská* a *Vackova*, švestky: *Dolanská*, *Californská* a *Kouřimská zlepšená*. Ve Studeném u bývalého čp. 50 byly určeny odrůdy jablek *Pstružinské*, *Boikovo obrovské* a *Parména zlatá zimní*.

Přibližně v sedmdesátých a osmdesátých letech byl vysazen i sad u jílovské základní školy, kde jsou zastoupeny převážně tržní odrůdy té doby: *Boskoopské červené*, *Parména zlatá zimní*, *Boikovo*, *Boikovo obrovské*, *Malinové hornokrajské*, *Hvězdnatá reneta*, *Landsberská reneta*, *Sudetská reneta*, *Bernské růžové*, *Panenské české*, *Průsvitné letní*, *Kožená reneta zimní* a pozdější tržní odrůdy: *Spartan*, *Zvonkové*, *Starking*, *Šampion* a *Golden Delicious*. Z hrušní pak *Pařížanka*.

Naopak v sedmdesátých letech došlo v Jílovém k likvidaci velké ovocné zahrady, kdysi s vyhlídkovou věží u hotelu Šindelář, založené členem místního okrašlovacího

²⁵ Otto BOČEK, *Intenzivní ovocnářství (Ruzyňská palmeta)*, Praha 1958, s. 20.

²⁶ TAMTÉŽ, s. 21.

spolku Josefem Šindelářem ve dvacátých letech 20. století. Důvodem zrušení zahrady byla výstavba moderního obchodního domu.

Současnost

Po sametové revoluci nastala doba změn i na zahrádkách. Mnohé starší stromy byly vykáceny a nahrazeny opět novými odrůdami, například rezistentními proti strupovitosti jabloně. Také se hodně rozšířila výstavba a mnohde na to doplatily hlavně ovocné stromy, které společně s trendem bezúdržbových zahrad plných jehličin již neměly v zahradách své místo. Naštěstí si i přesto mnoho zahrad na Jílovsku ponechalo produkční nebo částečně produkční charakter, a tak mnohé stromy zůstaly zachovány. Díky tomu se v zahradách podařilo v dnešní době najít odrůdy jablek: *Grávštýnské*, *Grávštýnské červené*, *Lebelovo*, *Pstružinské* a z hrušní: *Konference*, *Le Brunova* či *Grosdemange*.

Soukromé zahrady nyní prochází vývojem a mnoho lidí se postupně navrácí k pěstování ovocných dřevin, i když třeba jen jedním stromkem. Většinou ne vysokokmenem, neboť nemají na zahradě dostatek místa. I z tohoto důvodu, kdy si lidé všímají mizejících stromů v krajině, je věnována pozornost soukromníkům i spolkům výsadbám a návratu starých odrůd do krajiny. Kvůli suchu panujícím posledních několik let mnohé staré stromy na konci života usychají nebo již uschly. Proto pod záštitou Okrašlovacího spolku v Jílovém u Prahy a Českého svazu ochránců přírody je již od roku 2019 prováděno cílené mapování ovocných dřevin, jehož výstupem jsou zpětné výsadby zmapovaných odrůd peckovin na cestě Jílové–Radlák, v třešňové aleji K Ráčku, ve stromořadí slivoní na Boží skále či ve stromořadí jaderovin U dvou křížů u Studeného. Stromky jsou opatřovány informačními cedulkami, aby se místní obyvatelé či turisté mohli o vysazených stromech dozvědět něco bližšího. Spolek má v péči i jeden starý ovocný sad v Borku, který je volně přístupný veřejnosti a je také opatřen informační cedulí. V Regionálním muzeu v Jílovém u Prahy jsou pravidelně pořádány přednášky a ochutnávky starých odrůd a také přednášky a instruktáže k péči o ovocné dřeviny.

Tabulka č. 1

Počty zmapovaných stromů a zjištěných odrůd v rámci mapování na Jílovsku k dubnu 2022

	Zmapované stromy	Určené rostoucí odrůdy
Jabloň	719	70
Hrušeň	224	14
Třešeň a višně	266	17
Slivoň a myrobalán	179	12
Ořešák	197	2
celkem	1585	115

ZPRÁVY

Dendrodata z kostela a tvrze ve Vyšehořovicích

MARTIN HŮRKA

Předkládaná zpráva se věnuje aktuálnímu dendrochronologickému datování dřevěných prvků ze starého kostela sv. Martina ve Vyšehořovicích a z vyšehořovické tvrze.

Kostel sv. Martina

Středověký kostel sv. Martina ve Vyšehořovicích¹ – respektive to, co z něj zbylo – tedy ruina presbytáře (a do barokní stavby současného kostela zakomponovaná středověká věž), stále podněcuje svým romantickým vzezřením fantazii návštěvníků hřbitova, ale i studentů historických a architektonických oborů,² historiků architektury a umění i regionálních badatelů.³ Prostor je dozorován Národním památkovým ústavem i archeology z Městského muzea v Čelákovících.⁴

Prvotní vážný badatelský zájem, který se týkal předmětu současného datování, tedy vzniku jádra objektu, je starý téměř 150 let.⁵ Do komplexnějšího výzkumu včetně archeologického odkrytí půdorysu stavby se jako první pustil J. V. Šimák na počátku 20. století.⁶ Nyní díky podpoře Oblastního muzea Praha-východ nastala možnost pokusit se datovat dobu pokácení dochovaných dřevěných prvků.⁷

Polička v sanktuáři

Prvním prvkem postoupeným k dendrochronologické analýze byla dřevěná polička nacházející se ve starším sanktuáři. Jen na vysvětlenou – v severní stěně presbytáře kostela se nacházejí sanktuáře dva. Honosnější mladší byl do stavby vsazen

¹ Velké poděkování za konzultace a podněty k dané stavbě náleží doc. Ing. arch. Mileně Hauserové, CSc., a bývalému řediteli Městského muzea v Čelákovících panu Jaroslavu Špačkovi.

² Pozůstatky starého kostela byly v poslední době (či stále jsou) předmětem zkoumání např. skupiny studentů architektury ČVUT vedených doc. Ing. arch. Milenou Hauserovou, CSc. (rok 2021). Byl proveden také georadarový průzkum v prostoru lodi a presbytáře středověkého kostela studentem ČVUT Bc. Pavlem Kopeckým pod vedením Ing. Zdeňka Poloprutského a Ing. Jindřicha Hodače, Ph.D. (rok 2016).

³ Michael RYKL, *Proměny a souvislosti středověkých staveb ve Vyšehořovicích u Českého Brodu*, Castellologica Bohemica 4, 1994, s. 143–164 či Martin HŮRKA, *Dva nové prameny k podobě románsko-gotického kostela sv. Martina ve Vyšehořovicích*, Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí 4, 2014, s. 145–153.

⁴ Např. Jaroslav ŠPAČEK – Pavel SNÍTILÝ, *Městské muzeum v Čelákovících. Archeologické výzkumy v roce 2009*, Středočeský vlastivědný sborník 28, 2010, s. 126.

⁵ Václav TRNKA, *Kounice a Přerov v Čechách*, Praha 1873, s. 69–72.

⁶ Josef Vitězslav ŠIMÁK, *Zbytky chrámku z doby přechodní ve Vyšehořovicích*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 12, 1904, s. 74–84.

⁷ Vlastní dendrochronologická datování provedl Ing. Tomáš Kyncl (DendroLab Brno) v letech 2021–2022.

bezpochyby dodatečně (dle datování historiků umění a architektury se tak stalo v období vrcholné gotiky po polovině 14. století).⁸ Dodatečné zasazení zmiňovaného sanktuária je dobře patrné na zdívu pod opadanou omítkou severní stěny presbytáře. Jednodušší starší sanktuář byl až do roku 1995 zazděn. Odhalila jej až opadávající omítka. Po odstranění zazdívky Jaroslavem Špačkem, bývalým ředitelem Městského muzea v Čelákovících, se ukázal vnitřní prostor s políčkou z borového dřeva. Nálezová situace nevylučuje dodatečné vložení políčky do vnitřního prostoru (viz způsob zazdění). Mohlo se tomu však stát již v souvislosti se samotnou stavbou a v kontextu umístění sanktuáře na dané místo, tj. s minimálním časovým odstupem od jeho vzniku. Pro určení doby stavby kostela však bude do budoucna nutné vyřešit vztah jednotlivých dochovaných částí tohoto chrámu a severní stěny presbytáře, ve které jsou zabudovány oba sanktuáře.

Při datování políčky provedeném roku 2021 bylo identifikováno 57 letokruhů. Podkorní letokruh, jak je tomu u dřev opracovaných do tvaru desky či prkna pochopitelné, zjištěn nebyl. Datum skácení bylo i tak možné stanovit na 1312+, což znamená, že borovice, ze které byla políčka vyrobena, byla pokácena někdy po roce 1312.

V této souvislosti se jeví jako zajímavá dnes nezvěstná listina, která byla nalezena v oltáři při zrušení kostela v letech 1769–1770. Oltářní listinu zakrátko částečně zaznamenal Jaroslav Schaller a publikoval ji v desátém svazku svého díla *Topographie des Königreichs Böhmen*:⁹ „Při boření starého kostela..., ze kterého ještě před několika lety byl vidět celý presbytář, se při hlavním oltáři našel dva a čtvrt palce široký a pět palců dlouhý pergamen s následujícím nápisem: ‚Léta Páně 1329 posvěcen jest tento kostel od ctihodného pana bratra Přibyslava, biskupa zadarského¹⁰, a tyto ostatky jsou v něm ukryty, totiž sv. Martina biskupa a vyznavače¹¹, sv. Ondřeje apoštola, sv. Jana Křtitele, sv. Petra mučedníka¹² a sv. Ludmily...‘ Dále již nelze nic přečíst.“¹³ Vystává zde nesoulad datace světicí listiny (1329) a uměnovědného datování dvou prvků přítomných v presbytáři, to jest:

- 1) úzkého gotického okénka ve východní stěně s rostlinným motivem v hrotitém záklenku,
- 2) obloučkového románského vlysu.

⁸ M. RYKL, *Proměny a souvislosti*, s. 144.

⁹ Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen 10. Kauržimer Kreis*, Praha–Viedeň 1788, s. 319.

¹⁰ Přibyslav, titulární biskup satoranský (sadoronský), tj. zadarský (dle Zadaru, Dalmácie).

¹¹ Sv. Martin z Tours.

¹² Sv. Petr Veronský, † 1252.

¹³ „Bey Abtragung der alten Kirche..., davon noch vor wenigen Jahren das ganze Presbyterium zu sehen war, traf man bey dem hohen Altare auf einem 2 ¼ Zoll breiten und 5 Zoll langen Pergament folgende Inschrift an: ‚Anno Domini M. CCC. XXIX. dedicata est ista ecclesia a Venrabili Dno fre Pribislao epo. Dadoron & hae reliquiae sunt reconditae in eo, videlicet S. Martini Epi & Conf., S. Andreae Ap., S. Joannis Bapt., S. Petri Mart., S. Ludmilae & ...‘ Weiter kann man nichts mehr lesen.“

Okénko bývá datováno do doby po polovině 13. století,¹⁴ nověji do období od druhé poloviny šedesátých let do konce 13. století.¹⁵ Časové určení vzniku románského obloučkového vlysu, který by měl teoreticky vzniknout nejpozději v první polovině 13. století, pak bývá vztaženo k datování prvně zmíněného prvku coby dobový archaismus. Nesoulad v dataci světicí listiny a obou starších prvků je vysvětlován znovuvysvěcením již několik desítek let stojícího kostela, realizovaném po blíže nespecifikovaných stavebních úpravách.¹⁶

Dřevo z věže

Druhým místem, kam jsme upřeli pozornost, je gotická věž zakomponovaná do barokní stavby současného chrámu (kostel byl při přestavbě v letech 1769–1770 v podstatě otočen o 90° směrem na jih, věž zůstala v rámci nového kostela zachována). Zajímala nás úroveň dnešního druhého patra, kterou ještě tvoří původní středověké zdivo. V úrovni tohoto patra se v severní stěně nachází zazděný jednoduchý gotický sedlový portálek s okosenou hranou, kterým se původně procházelo mezi věží a podkrovím starého kostela. Po stranách tohoto zazděného průchodu vidíme šikmé žlábký (prázdné kapsy), které kdysi vyplňovaly krokve střechy původního kostela (byly vyjmuty při boření starého kostela před následným zazděním prostupu). Pod stropem prostupu v těsné blízkosti gotického portálku se dodnes dochoval dřevěný (borovice) relativně úzký kuláč o 33 identifikovaných letokruzích (6 běl), které umožnily klást jeho skácení do doby kolem letních měsíců roku 1336. V témže patře se shodně v západní stěně nacházejí uříznutá a ve stěně zachovalá zhlaví dvou trámů, nesoucích původní podlahu patra. Jižněji umístěné zhlaví (borovice) vykazuje 80 letokruhů. Skácení stromu je datováno do intervalu let 1334–1336. Severněji umístěné zhlaví (borovice) vykazuje dokonce 101 letokruhů, které umožňují datovat skácení do zimních měsíců kolem přelomu let 1335 a 1336. Shodné datování dřev umožňuje uvažovat o výstavbě věže snad koncem třicátých let 14. století.

Tvrz

Při příležitosti datování dřevěných prvků ve vyšehořovickém kostele jsme realizovali jednu sondu také na místní tvrzi. Pokus o datování byl proveden u trámu s otvorem pro točnici vrat mladší brány ve východní ohradní zdi tvrze. Opět na vysvětlenou – tvrz disponuje dvěma historickými branami (obě se nacházejí ve východní zdi) a dále novodobým (?) průjezdem v jižní zdi. Starší brána umístěná při jihovýchodním nároží představuje prostor, kudy se do tvrze vjíždělo v době její funkce

¹⁴ Jiří KUTHAN, *Architektura v přemyslovském státě 13. století*, in: Jiří Kuthan (ed.), *Umění doby posledních Přemyslovců*, Roztoky u Prahy 1982, s. 327.

¹⁵ Pavel KROUPA, *Rostlinný dekor na českých stavbách 13. století*, Praha 2019, s. 207.

¹⁶ J. V. ŠIMÁK, *Zbytky chrámku z doby přechodní ve Vyšehořovicích*, s. 82 či M. RYKL, *Proměny a souvislosti*, s. 144.

sídla nižší šlechty, tj. do počátku 16. století (a asi i v desetiletích poté). U druhé, mladší brány byl předpokládán její vznik až v souvislosti s novověkými přestavbami a transformací objektu pro hospodářské účely, a to buď ještě v renezanci,¹⁷ či až v době po třicetileté válce.¹⁸ Výsledky datování dubového trámku s otvorem pro točnici vrat jsou následující: zjištěných 57 letokruhů dovoluje stanovit dobu skácení mezi lety 1563–1575.

Areál vyšeňovické tvrze se někdy kolem poloviny 16. století stal hospodářským dvorem v držbě poddaných. Před rokem 1567 jej vlastnil Řehoř Kroupa, který jej onoho roku převedl na svou dceru Dorotu a jejího manžela Tomáše (zván též jako Tomáš Dvořák a později i jako Tomáš Vavák), který byl patrně ve Vyšeňovicích rychtářem.¹⁹ Tomáš Vavák je momentálně nejstarším doloženým předkem milčického písmáka Františka Jana Vaváka. Zřízení nové brány do areálu tvrze snad můžeme vztáhnout právě k době po nabytí tvrze do majetku rodu Vaváků.

Závěr

Dendrochronologická datování aktuálně provedená na dvou historických stavbách ve Vyšeňovicích umožnila s velkou mírou pravděpodobnosti zpřesnit dobu výstavby věže kostela (konec třicátých let 14. století) a mladší brány tvrze (patrně kolem či po roce 1567). Datování poličky presbytáře bylo sice též v rámci možností úspěšné, avšak interpretaci získaného data je vzhledem ke složitosti stavebního vývoje presbytáře a vzájemných (dosud ne zcela jasných) vztahů jednotlivých jeho částí dobré nechat prozatím na pozdější dobu.

¹⁷ M. RYKL, *Proměny a souvislosti*, s. 157.

¹⁸ Jaroslav ŠPAČEK, *Vyšeňovická tvrz*, in: *Pohled do minulosti Vyšeňovic*, Vyšeňovice 2013, s. 3.

¹⁹ Martin HŮRKA, *Předci milčického písmáka Františka Jana Vaváka a vyšeňovická tvrz*, *Středočeský sborník historický* 41, 2015, s. 138.

Muzea mají sílu měnit svět kolem nás

ŠÁRKA JUŘINOVÁ

Poslední týden v srpnu (22. 8. – 26. 8. 2022) proběhla v Praze 26. generální konference ICOM Praha 2022. Takto významné setkání muzejních pracovníků z celého světa proběhlo v České republice vůbec poprvé. Účastníci diskutovali a sdíleli myšlenky o fungování muzeí napříč různorodým kulturním, sociálním a politickým spektrem. Zvláště rezonovalo téma současného dění na Ukrajině, kdy výsledkem diskuzí bylo posílení pomoci při ochraně tamějšího kulturního dědictví. Nechyběla ale ani interní témata, jako leadership, edukace, využívání moderních technologií, práce s komunitami a další každodenní témata v chodu muzeí.

Letošní konference byla o to významnější, že zde byla oficiálně přijata nová definice muzeí. Původní definice platila od roku 1974 a nová formulace textu odráží význam moderních muzeí na celém světě ve 21. století. Původně měla být definice ukotvena již v roce 2019 na 25. konferenci ICOM Kjóto 2019, ale předložený text se stal cílem rozsáhlých diskuzí a zástupci mezinárodních výborů nedošli ke shodě. Až nyní nová „pražská“ definice muzea plně odpovídá současným muzejním trendům, kdy muzea nejsou pouze sbírkotvornými institucemi, ale musí být dostupná a srozumitelná veřejnosti a musí fungovat udržitelně a eticky.

Pražská ICOM definice muzea: *„Muzeum je stálá nezisková instituce ve službách společnosti, která odborně zpracovává, sbírá, konzervuje, interpretuje a vystavuje hmotné i nehmotné dědictví. Muzea jsou otevřená veřejnosti, přístupná a inkluzivní. Podporují a rozvíjejí rozmanitost a udržitelnost, fungují a komunikují eticky, profesionálně a za účasti různých komunit. Nabízejí rozličné podněty pro vzdělávání, potěšení, reflexi a sdílení vědomostí.“*

Generální konference se zúčastnilo 3 566 delegátů ze 124 zemí světa. První tři dny probíhalo jednání v Kongresovém centru v Praze a poslední dva dny byly věnovány exkurzím a výjezdům do českých i moravských muzeí. Regionální muzeum v Jílovém u Prahy bylo vybráno jako místo zasedání Mezinárodního výboru regionálních muzeí. Ve čtvrtek 25. srpna navštívilo Jílové 30 delegátů z různých zemí světa. Naše muzeum jako hostitelská instituce připravilo pro zahraniční hosty bohatý program. Nejprve si poslechli renesanční hudbu v podání kapely Vagancion a poté se seznámili s ředitelkou a zaměstnanci muzea. Po společném obědě následovala prohlídka expozic a výstav zakončená ukázkami rýžování zlata. V odpoledních hodinách probíhaly v sále Konírny příspěvky a diskuse o roli regionálních muzeí v jejich komunitě s ohledem na kulturu, historii, zaměření muzea, sociální vývoj a životní prostředí. Zajímavým prvkem bylo především sdílení zkušeností z odlišných kulturních a politických prostředí. Na závěr proběhla diskuze, na kolik má muzeum kromě svého hlavního poslání (péče o sbírky a jejich prezentace) plnit také funkci komunitního a kulturního centra.

Díky pražské Generální konferenci 2022 se podařilo ve světovém měřítku zpropagovat vysokou úroveň českého muzejnictví, stejně tak metropoli Prahu a památky v regionech České republiky.

LITERATURA A VÝSTAVY

RECENZE

Pavína KOUROVÁ – Natálie LUPIENSKÁ,
Střípky z historie Vraného nad Vltavou a okolí,
Vrané nad Vltavou, Stará škola, z. s., 2022, 323 s.,
ISBN 978-80-11-01139-0.

Výpravná publikace spatřila světlo světa na jaře roku 2022. Jak ovšem autorky při křtu knihy zdůraznily, předcházelo tomu několik let usilovné práce. Na úplném počátku bylo založení spolku ve Vraném nad Vltavou s názvem Stará škola, který se usídlil v opuštěné budově bývalé školy. Spolek postupně objekt opravuje, vybudoval komunitní zahradu a pořádá ročně desítky akcí pro veřejnost. Na webovém portálu se rozběhl seriál o místní historii, poté následovala výstava místního fotografa a sběratele historických pohlednic Ladislava Ryšánka. Oba počiny vyvolaly zájem u veřejnosti a odtud byl již jen krůček k nápadu na publikaci.

Díky tomu, že kniha vznikala tímto způsobem, se liší od podobných knih o dějinách obcí, jejichž sepsání většinou iniciuje místní samospráva. Třicet kapitol knihy nabízí velmi pestrou paletu témat, řazených dle časové posloupnosti. Začíná se zakladateli vranské papírny – rodinou Haaseových, která ve Vraném v roce 1837 vybudovala významný podnik. Knihu uzavírá kapitola o přednostovi železniční stanice Františku Zajícovi, jenž ve Vraném sloužil po druhé světové válce. Publikace je tedy zaměřena zejména na druhou polovinu 19. a první polovinu 20. století – na dobu čtenářsky nejvděčnější. Jednotlivé kapitoly se věnují osobnostem, událostem nebo konkrétním objektům. Čtenář tak může nahlédnout do života vranských porodních bab, sledovat zdejší lékařskou praxi spisovatele Vladislava Vančury nebo se ponořit do dějin vranského sokola. Velkým přínosem jsou historické fotografie, které autorky získávaly buď z různých archivních fondů, nebo přímo od vranských rodin. Tvůrcem zdařilých současných fotografií je Milan Kollinger. Práce s pamětníky je ostatně vidět v celém rozsahu publikace. Například kapitola o německém plicním sanatoriu by nebyla vznikla bez počátečního impulzu daného právě pamětníky. Tento objekt stával na místě dnešní základní umělecké školy a projektoval jej architekt Karel Jaray. Sanatorium provozoval Německý zemský pomocný spolek pro pacienty s plicním onemocněním, léčit se sem jezdili pražští Němci nemocní tuberkulózou. V roce 1933 bylo sanatorium zrušeno a přesunuto.

Autorky zpracovaly také téma budování železnice, trampských osad ve Vraném, Jarově a ve Skochovicích. Závěrečných čtyřicet stran publikace patří samostatnému oddílu s názvem *Hledání ztraceného času*, který nabízí velkoformátové srovnávací fotografie konkrétních míst se zasvěceným komentářem. Obsahuje rovněž velké množství momentek ze života ve Vraném zejména v první polovině 20. století, pocházejících ze soukromých archivů.

Je škoda, že kniha neobsahuje víc kapitol věnovaných také starší historii – původnímu rozložení sídla (sídel) a jeho vývoji. To však neubírá na kvalitě a rovněž kráse (protože kniha je velmi pěkná i sama o sobě). Na webových stránkách sta-ra-skola-vrane.cz je možné si prohlédnout také bonusy: další fotografie a hlavně videa – dobové šoty či krátké dokumenty. Mezi nimi je například video z cyklu *Vltava v obrazech* o cestě prezidenta Edvarda Beneše s chotí na vranskou přehradu v roce 1937.

Velmi zdařilá kniha vymykající se obvyklému průměru budí velký zájem čtenářů, jehož dokladem je skutečnost, že náklad 500 kusů byl po pěti týdnech od vydání již vyprodán.

Veronika Stachurová Kucrová

ANOTACE

Irena VEVERKOVÁ,

Cesta bez návratu I, II. Kladenská židovská obec

v letech 1853 až 1942 / Journey of No Return I, II.

The Kladno Jewish Community between 1853 and 1942,

Kladno, Statutární město Kladno 2010 a 2022, 240 a 87 s.,

ISBN 978-80-254-6361-1, 978-80-88082-24-8.

V roce 2022 vyšlo druhé doplněné vydání publikace Ireny Veverkové *Cesta bez návratu*. Původní kniha z roku 2010 byla doplněna druhým svazkem, který vznikl na základě ohlasů svazku prvního. K reedici a doplnění publikace přistoupila autorka ve spolupráci s městem Kladno, aby připomněla osmdesáté výročí transportů židovských spoluobčanů z Kladna do Terezína.

Původní publikace vznikla na popud americké židovské obce Beth El z města Fairfield ve Spojených státech amerických, jejíž členové se zajímali o osud zaniklé židovské obce v Kladně. Po válce totiž získali do užívání původně kladenskou tóru, protože podobně jako další zabavený židovský majetek ji již nebylo komu vrátit. Tato americká židovská obec se během pátrání po osudech kladenských Židů spojila s doktorkou Veverkovou a z jejich počínání vznikla česko-anglická publikace *Cesta bez návratu*.

V prvním svazku této knihy autorka mapuje vznik židovské komunity v Kladně, osudy nejstarších židovských usedlíků ve městě a rozšiřování kladenské židovské obce. Dále se věnuje kladenské synagoze a tóře, židovskému hřbitovu, kladenským rabínům, vzdělávání židovských dětí, spolkové činnosti členů obce, židovským obchodníkům, řemeslníkům, lékařům a advokátům. Sleduje zapojení židovské komunity do života města od jejího vzniku až do roku 1942, kdy kladenská židovská obec násilně zanikla. V tomto roce zorganizovala nacistická okupační moc dva transporty židovských občanů z Kladna do Terezína, transport Y – Kladno byl vypraven 22. února 1942 (746 osob zahynulo, 54 osob osvobozeno) a transport Z – Kladno byl vypraven 26. února 1942 (756 osob zahynulo, 66 osvobozeno, osud 1 osoby nezjištěn). Tyto transporty zlikvidovaly kladenskou židovskou obec a jen málokdo z přeživších se do Kladna po válce vrátil.

Kromě obecných dějin kladenské židovské obce pátrala autorka především po osudech jednotlivců a jejich rodin. Druhou polovinu první knihy tak tvoří rodokmeny kladenských židovských rodin s medailonky členů těchto rodin a fotografie jednotlivých členů kladenské židovské obce i s jejich osudy. Cílem bylo „vrátit zavražděným jejich tvář“. Tato část publikace je důsledně dvojjazyčná, neboť byla určena především americkým čtenářům.

Druhá kniha volně navazuje na knihu první a je tvořena osmi kapitolami, z nichž každá je věnovaná jedné židovské rodině nebo židovské osobnosti. Druhý svazek

mohl vzniknout díky zájmu, který vyvolalo první vydání *Cesty bez návratu*. Nové badatelské dotazy, pátrání rodinných příslušníků i zpřístupnění nových pramenů umožnilo sestavit tyto více či méně obsáhlé medailonky. Při jejich tvorbě vycházela autorka jak z archivních pramenů, tak z rozhovorů s pamětníky nebo rodinnými příslušníky. Druhé vydání, a především významné doplnění knihy, iniciovalo město Kladno na památku obětí židovských obyvatel Kladna v průběhu 2. světové války a jako připomínku, že uplynulo osmdesát let od vypravení dvou transportů z Kladna do Terezína. Proto jsou součástí druhé knihy také seznamy transportovaných osob kladenskými transporty v roce 1942, převzaté z publikace *Terezínská pamětní kniha*.

Veronika Kosová

David EISNER – Jan HERGESELL – Ivan VAŇOUSEK,

Tvrz v Čelákovících,

Čelákovice, Městské muzeum v Čelákovících 2022, 108 s.,

ISBN 978-80-87187-16-6.

Nová kniha vydaná Městským muzeem v Čelákovících v roce 2022 tvoří třetí svazek edice *Čelákovické kapitoly* a je výsledkem práce tří autorů Davida Eisnera, Jana Hergesella a Ivana Vaňouska. Po knižním zpracování historie radnice v Čelákovících a nedalekého koupaliště Grado přišla na řadu tvrz, současné sídlo čelákovického muzea a jeden z mála zachovalých historických objektů ve městě.

Pokud pomineme úvodní, závěrečné kapitoly a seznam literatury, je kniha rozdělena na tři kapitoly. V první se kurátor muzea Jan Hergesell zabývá historií tvrze do roku 1948. Kapitola je strukturována tak, že čtenáři představí obecně, ale velmi přehledně problematiku tvrzí v Čechách, ale i v regionu. Poté se věnuje vzniku čelákovické tvrze a dvoru Hradištko (dodnes se zachoval název Hrádek v názvu ulice, kde muzeum sídlí). David Eisner, historik a ředitel muzea v jedné osobě, zmapoval zajímavou historii objektu od roku 1948 do prvních let 21. století, tedy „*přerod hostince v muzeum*“, jak zní podnázev kapitoly. Vynechány nejsou důležité mezníky ve vývoji budovy, kterými byly rekonstrukční práce v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století, jejichž vrcholem bylo otevření nové stálé expozice muzea 21. června 1983.

V závěrečné kapitole se architekt Ivan Vaňousek pustil do rozboru architektury tvrze. Čtenáři se tak postupně seznamují s jednotlivými trakty budovy. Autor popisuje její historické prvky vnější, ale i ty interiérové. Zvláště zde čtenáři ocení řadu historických, ale i soudobých fotografií a obrázků.

Publikace je podobně jako ty předchozí koncipována jako populárně naučná a svým rozsahem i zpracováním je vhodná pro nejširší čtenářskou veřejnost napříč věkem. Lze ocenit, že autoři v této snaze nerezignovali na poznámkový aparát, kde si případný zájemce najde podrobnosti. Atraktivitu nového knižního přírůstku tak kromě zmíněného fundovaného textu zvyšuje velice povedená bohatá obrazová příloha i celkové grafické řešení, které se již stává pro muzeum v Čelákovících standardem. Přiměřený formát i rozsah nám mohou vnuknout myšlenku (a přání), že se může tato, ale i další publikace z produkce muzea stát vítaným doplňkem turistických výletů.

Martin Dolejský

VÝSTAVY

Antonín Bečvář,

Oblastní muzeum Praha-východ, Brandýs nad Labem –
Stará Boleslav, 10. 6 – 31. 8. 2022

Autoři výstavy na dvaceti třech panelech představili životní pouť brandýského astronoma, klimatologa a fotografa RNDr. Antonína Bečváře. Byla to tak významná vědecká osobnost, že jeho jméno nese i kometa C/1947 F2, planetka č. 4657 a kráter na odvrácené straně Měsíce.

Antonín Bečvář¹ se narodil 10. června 1901 ve Staré Boleslavi Josefovi a Kateřině Bečvářovým. V roce 1917 se rodina přestěhovala do Brandýsa nad Labem. Mladý Bečvář zde absolvoval reálné gymnázium a ve studiích pokračoval na Přírodovědné fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1927 dokončil v Brandýse nad Labem vlastní observatoř, kde se věnoval hlavně fotografování noční oblohy a pozorování meteorů. Současně také zaznamenával a měřil počasí. Tyto výsledky v letech 1922 až 1931 zasílal do Státního ústavu meteorologie.

V třicátých letech 20. století začal Bečvář navštěvovat Vysoké Tatry. Slovensko se na delší čas stalo jeho druhým domovem. Nejprve byl lázeňským klimatologem na Štrbském Plese. Na terase hotelu Kriváň si vybudoval svou druhou hvězdárnu. Do ní umístil dva reflektory o průměru 210 a 240 mm a jeden refraktor o průměru 130 mm. Nakonec se mu podařilo přesvědčit slovenské politiky, aby dali zelenou k vybudování observatoře na Skalnatém Plese.² Stavba byla dokončena v roce 1943 a Bečvář se stal jejím prvním ředitelem. V roce 1951 byl z postu ředitele odvolán a vrátil se do Brandýsa nad Labem, kde 10. ledna 1965 zemřel.

Bečvář je autorem významných vědeckých, ale i populárně naučných knih. Z odborné činnosti se jedná o *Atlas horských mraků*. Ten vyšel v roce 1953 a obsahuje 160 černobílých a 16 barevných fotografií s popisem v jazyce českém, ruském, francouzském a německém. Dalším jeho vědeckým počinem byly hvězdné atlasy *Atlas Coeli 1950,0* (1948), *Atlas Coeli – II katalog 1950,0* (1950), *Atlas Eclipticalis* (1958)³, *Atlas Borealis* (1962) a *Atlas Australis* (1964). Pro veřejnost připravil fotografickou knihu o Vysokých Tatrách (1948). Dále napsal *První cesta ke hvězdám* (1955)

-
- 1 Štěpán Ivan KOVÁŘ, *Antonín Bečvář – astronom, který miloval mraky*, Brandýs nad Labem – Stará Boleslav, 2001.
 - 2 Ján SVOREŇ, *Hvezdáreň na Skalnom plese má 75 rokov*, *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie* 4, 2018, s. 223–244.
 - 3 Podle tohoto atlasu vytvořil americký skladatel John Cage hudební dílo *Atlas Eclipticalis*. Premiéra proběhla v Kanadě v Montrealu dne 3. srpna 1961 (https://johncage.org/pp/John-Cage-Work-Detail.cfm?work_ID=31).

a *Zrcadlo kosmu*. Přestože byla v roce 1949 připravena k vydání, tak tomu na zásah cenzury nedošlo. Vyšla až v roce 2022.

Jak je známo, tento druh výstav má svá specifika. Ta spočívají hlavně v rozměrech panelů (zde 100×70 cm) a v jejich počtu v daném prostoru. Dále si autoři výstavy musí vystačit s rozumnou délkou textů a vhodným výběrem obrázků. Všeho toho se autoři této výstavy spolu s realizačním týmem celkem dobře zhostili. Je jen škoda, že nebyla výstava doplněna vhodnými trojrozměrnými předměty.

Milan Pátra

Seznam autorů příspěvků

PhDr. Jaroslav ŠULC

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv
Praha-venkov se sídlem v Dobřichovicích

PhDr. Vladimír Jakub MRVÍK, Ph.D.

Regionální muzeum Kolín / Gymnázium Český Brod

Prof. PhDr. Václav MATOUŠEK, CSc.

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií,
Katedra historických věd

Ing. Vojtěch PTÁČEK, Ph.D.

Jílové u Prahy

Mgr. Martin HŮRKA

Oblastní muzeum Praha-východ

PhDr. Šárka JUŘINOVÁ

Regionální muzeum v Jílovém u Prahy

Mgr. Veronika STACHUROVÁ KUCROVÁ, Ph.D.

Regionální muzeum v Jílovém u Prahy

Mgr. Bc. Veronika KOSOVÁ

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kladno

PhDr. Martin DOLEJSKÝ

Památník národního písemnictví

PhDr. Milan PÁTRA

Oblastní muzeum Praha-východ

Pokyny pro autory příspěvků

Sborník přináší poznatky k historii pražského okolí, které je vymezeno územím dnešních okresů Praha-východ, Praha-západ (včetně tzv. Velké Prahy mimo historická pražská města), Kladno a Nymburk. Ve sborníku lze po dohodě publikovat i texty s územním přesahem nebo vymezené jinak než teritoriálně. Sborník sestává z částí studie, materiály, zprávy, literatura a výstavy, studie podléhají recenznímu řízení. Přijímány jsou příspěvky ze všech historických věd. Uveřejněné příspěvky jsou honorovány.

Termíny a způsob odevzdávání příspěvků

Sborník vychází 2× ročně. Uzávěrka prvního čísla je 31. prosince, uzávěrka druhého čísla 31. května. Rukopisy se zasílají v elektronické podobě na e-mailovou adresu: karin.patrova@soapraha.cz, nebo poštou na adresu: Státní okresní archiv Praha-západ, Pražská 728, 252 29 Dobřichovice. Příspěvky lze rovněž po domluvě předat jinému členu redakční rady. Odevzdané příspěvky a poskytnuté podklady se vrací zpět jen na základě vyžádání autora. Redakce žádá autory o uvedení doručovací adresy.

Požadavky vůči autorům příspěvků

Rozsah příspěvku do rubrik studie by neměl přesáhnout 70 normostran (1800 znaků včetně mezer na normostranu), u materiálů 30 normostran, u recenzí 6 normostran, u anotací 2 normostrany a u zpráv 10 normostran. Součástí příspěvku do rubrik studie nebo materiály je povinně krátký abstrakt postihující cíl (příp. výsledek) práce a seznam klíčových slov. Překlad do cizího jazyka zajišťuje redakce. Svolení k publikování, je-li ho zapotřebí (především u reprodukcí), si obstarávají zásadně autoři příspěvků. Tato svolení je třeba dodat do redakce společně s příspěvkem. Texty se předávají ve formátu doc, docx, rtf příp. odt, veškeré netextové části příspěvku (obrázky, tabulky, grafy apod.) v samostatných souborech. Obrazové přílohy se předávají v nejvyšší dostupné kvalitě (v minimální velikosti 800 × 1200 bodů, maximálně však 3000 × 4000 bodů), ve formátu JPG, případně TIFF. U obrazových příloh musí být přesně uveden zdroj a krátký popis. Konečný výběr obrazového materiálu je na uvážení redakce.

Způsob citací v poznámkovém aparátu

Při citacích v poznámkovém aparátu se postupuje podle vzoru Českého časopisu historického, případně na základě dohody redakce s autorem (např. u archeologických textů) dle jiného vzoru. Poznámkový aparát se standardně umísťuje na konci strany. Citace z archivního materiálu musí být co nejpřesnější, uvádí se vždy název a místo archivu, název fondu či sbírky a bližší určení (signatura, číslo knihy, inventární číslo, folio).

Ukázky citací:

Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1985, s. 250.

Karel MALÝ, *Der böhmische Beitrag zum Modell des europäischen Absolutismus*, in: Gerhard Köbler – Hermann Nehlsen (Hg.), *Wirkungen europäischer Rechtskultur*, München 1997, s. 695–705.

Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula, 2. Popis Čech r. 1654*, Praha 1954.

Pavel BĚLINA, *Teoretické kořeny a státní praxe osvěcenského absolutismu v habsburské monarchii*, *Československý časopis historický* 29, 1981, s. 879–905.

P. BĚLINA, *Teoretické kořeny a státní praxe*, s. 890. (opakovaná citace) TAMTÉŽ, s. 172 (odkaz k titulu citovanému v předchozí citaci).

V případě opakované citace téhož časopisu, edice, fondu apod. je vhodné uvádět jen jejich zkratku, ta však musí být uvedena v závorce již při první citaci.

Další pokyny

Zkratky a zkratková slova v hlavním textu příspěvku se rozepisují. V hlavním textu příspěvku není dovoleno užívat jakýkoliv způsob grafického zvýrazňování vyjma tučného písma u nadpisů a kurzívy (podtrhávání, velikost písma, prokládání znaků apod.).

Studie a zprávy
Historický sborník pražského okolí
ročník 10/2
2022

Vydali:

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kladno,
Severní 3127, 272 04 Kladno, e-mail: soka-kladno@soapraha.cz

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem,
Zámecká 6/13, p. s. 11, 289 22 Lysá nad Labem, e-mail: soka-nymburk@soapraha.cz

Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Praha-venkov se sídlem v Dobřichovicích,
Pražská 728, 252 29 Dobřichovice, e-mail: soka-praha.venkov@soapraha.cz;

Oblastní muzeum Praha-východ,
Masarykovo nám. 97, 250 01 Brandýs nad Labem – Stará Boleslav,
e-mail: info@ompv.cz;

Regionální muzeum v Jílovém u Prahy,
Masarykovo náměstí 16, 254 01 Jílové u Prahy, e-mail: info@muzeumjilove.cz;

Městské muzeum v Čelákovcích,
Na Hrádku 464, 250 88 Čelákovice, e-mail: info@celmuz.cz.

Vědecká rada:

PhDr. Daniel Doležal, Ph.D.; Doc. PhDr. Martin Franc, Ph.D.; Mgr. Jan Hrdina, Ph.D.;
Mgr. Jan Kypta, Ph. D.; PhDr. Karin Pátrová, Ph.D.; Mgr. Veronika Stachurová Kucrová, Ph.D.;
PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., DSc.

Výkonná redakce:

PhDr. Martin Dolejský; Mgr. Martin Hůrka; PhDr. Karel Koucký;
PhDr. Karin Pátrová, Ph.D. (vedoucí redaktorka); Mgr. Veronika Stachurová Kucrová, Ph.D.;
PhDr. Jaroslav Šulc; Mgr. Igor Votoupal.

Překlady: Ing. Mgr. Michaela Buchtelová, PhDr. Jaroslav Šulc.

Časopis vychází 2× ročně, distribuci zajišťují vydavatelé.

Grafická úprava a tisk: ASTRON print, s. r. o., 2022.

Náklad: 500 ks.

Rok vydání: 2022.

ISSN 1805-3874
evidenční číslo MK ČR: E 23730

Přehled dosud vydaných ročníků časopisu Studie a zprávy.

Historický sborník pražského okolí

(studie a materiály)

Ročník 1/2011

STUDIE: Gregorovičová Eva, Z Florencie do Brandýsa. Příchod toskánských Habsburků na brandýské panství; Šejbl Jan, Exotika z Černošic. Cestovatel a spisovatel A. V. Novák; Tůmová Petra, Sídliště Odolena Voda 1952–1964. Socialistický realismus a organizace výstavby sídlištních celků; Šoukal Jiří, Chataření a chalupaření v období 50. a 60. let; Topinka Jiří, K počátkům těžby železné rudy v Nučicích; Šámál Martin, Vznik Velké Zbraslavi; Michálek Ivan, Vývoj farní struktury chlumínského děkanátu v době předhusitské a husitské; Boubín Jiří, Samosprávný okres smíchovský v díle Rudolfa Wunše;

MATERIÁLY: Koblasa Pavel, Tachlovické panství v držení rakouských císařů; Krákora Tomáš, Soupis archivních pramenů ke studiu dějin Židů ve Statním okresním archivu Praha-západ.

Ročník 2/2012

STUDIE: Pátrová Karin, Panenské Břežany – jedno z hospodářských center kláštera sv. Jiří na Pražském hradě; Šmíd Petr, Sexuální delikty před městským hrdelním soudem v Brandýse nad Labem na přelomu 17. a 18. století; Kucrová Veronika, Přírodní prostor Libře a okolí v raném novověku (lokální mikrosonda); Císařová Smítková Alena, Zbraslavsko v matričních zápisech z let 1651–1800. Demografická sonda se zřetelem k obci Lahovice; Kovaříková Lenka, Regulace vodních toků na brandýském panství ve vzájemné korespondenci Leopolda II. a Alessandra Manettiho; Hůrka Martin, Vyšehořovice a voda. Nerealizovaná stavba mlýna, neznámý rybník a obecné vodní poměry v historii obce; Pinkerová Helena, Proměna tradiční veliko-noční obchůzky v obci Nová Ves u Prahy od čtyřicátých let 20. století do počátku 21. století;

MATERIÁLY: Plavec Michal, Francouzští vzduchoplavci během Jubilejní výstavy v roce 1891. Několik poznámek k přistání balonů v dnešním okrese Praha-východ; Kuprová Renata, Podoba rustikální zástavby panství Škvorec v 18. století; Špaček Jaroslav, Náhrobní kámen Filipa Rotcimera ve Staré Boleslavi; Loch Jan, Z heraldiky lesních a hospodářských úředníků panství Brandýs nad Labem na přelomu 16. a 17. století.

Ročník 3/2013

STUDIE: Oulík Jan, Znaky donátorů na obrazech svatováclavského cyklu v bazilice sv. Václava ve Staré Boleslavi; Zborníková Tereza, Epitafní oltáře Smiřických v Kostelci nad Černými lesy; Hůrka Martin, Veřejný notář a klerik Budislav Havlův z Vyšehořovic (* před cca 1310 – † 1368); Šimek Jan, Náklady na činnost říčanského hrdelního soudu v letech 1667–1757; Hůrka Martin, Delikt „Religionsstörung“ na panstvích Kounice a Kostelec nad Černými lesy od osmdesátých let 18. století do poloviny 19. století; Jirák Matouš, Jubilejní památníky knížete Jana II. z Lichtenštejna v revírech Lesního úřadu Nové dvory; Gregorovičová Eva, Životní kruh. Rodinné události toskánské linie habsbursko-lotrinského rodu na panství Brandýs nad Labem v letech 1861–1866; Pátra Milan, Spolková sociálně-zdravotní péče na příkladu okresu Brandýs nad Labem v letech 1939–1945; Plavec Michal, Letecká bitva o Bílé sobotě 1945. Nové pohledy z českých i zahraničních archivů;

MATERIÁLY: Jásek Jaroslav, Káranská vodárna slouží sto let; Králík Jan, Ke kořenům hudebního rodu Bendů; Janík Vlastislav, Příběh rodiny Baumanovy; Koblasa Pavel, Vinořské panství v majetku Černínů z Chudenic.

Ročník 4/2014

STUDIE: Žilková Markéta, Nástěnné malby kostelů farnosti Říčany u Prahy; Pátrová Karin, Pod ochranou svatých. Patroni sakrálních míst i profánních řemesel v Brandýse nad Labem – Staré Boleslavi; Sládeček Petr, Mezi barokem a českou novorenesancí. Přestavba kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klecanech; Šimek Rudolf, Barokní vodní mlýny v Chotči, Mnichovicích a Středoklukách; Mrvík Vladimír Jakub, Odhad statku Komorce z roku 1586 jako pramen pro poznání hospodářského zázemí nižší šlechty v raném novověku; Kucrová Veronika, Vývoj panství Dolní Břežany ve středověku a raném novověku; Kyselová Eva, Viktor Šulc – režisér národních divadel?;

MATERIÁLY: Hůrka Martin, Dva nové prameny k podobě románsko-gotického kostela sv. Martina ve Vyšehořovicích; Hůrka Martin, Pískovcové hřbitovní náhrobky na širším Čelákovicku z 19. a 20. století; Janík Vlastislav, Příběh rodiny Starých; Plavec Michal, Sovětští letci proti turbínám z Ruzyně; Stříbrná Anežka, František Štverák, farář ve Chvalech, odpůrce a vězeň nacismu i komunismu.

Ročník 5/2015

STUDIE: Čechura Jaroslav – Smitková Kateřina, Třicátnice. Sexuální chování žen „středního věku“ na Třeboňsku a Mělnicku v první polovině 18. století; Vrchotická Hana, Zločin a trest ve školních lavicích. Mravy žáků obecných škol z pohledu poznámek ve třídních výkazech na území školních okresů Karlín a Brandýs nad Labem v letech 1850–1927; Zámečník Roman, Americká krajinářská tvorba ve středních Čechách: letní sídlo Františka Schnöblinga ve Strančicích; Fišerová Hana, Marie Fischerová-Kvěchová jako významná osobnost města Černošice; Bárta Milan, Nástin organizace a činnosti Vlajky na Kladensku 1939–1943; Kmoč Pavel, Novodobé komunální znaky a vlajky v okrese Praha-východ; Gregorovičová Eva, Po stopách Ludvíka Salvátora Toskánského v Čechách. Archivní, ikonografické a knihovní prameny k arcivévodovu životu a dílu v paměťových a kulturních institucích v Praze;

MATERIÁLY: Mrvík Vladimír Jakub – Psota Jan ml., Neznámý hamfestní dvůr (čp. 5) v Limuzích – příspěvek k poznání sociálních a rodinných vazeb lokálních elit v raném novověku; Hůrka Martin, Stav kounického panství v zimě 1635–1636. Edice pramene k třicetileté válce; Dolejský Martin, Život a odbojová činnost Václava Grafnettera.

Ročník 6/2016

STUDIE: Mrvík Vladimír Jakub, Barokní škapulířové bratrstvo v Českém Brodě a analýza jeho členů; Burantová Anna – Vrchotická Hana, Lepší malá pomoc nežli velká nemoc. Zdravotní stav žáků a prevence vzniku infekčních chorob na obecných školách ve školních okresech Karlín a Brandýs nad Labem v letech 1886–1927; Jirák Matouš, Jubilejní památníky knížete Jana II. z Lichtenštejna a císařská výsadba na Černokostelecku; Hudeček Karel, Architekt Konstantin Sax (1874–1927) a jeho dílo v Čelákovcích a okolí (1. část); Líbal Patrik, Senohraby – letovisko mezi Itálií a Švýcarskem aneb pláně, role, kaňony; Ottomanská Stanislava – Steinová Šárka, Josef Miniberger – projektant soukromých zahrad širokého pražského okolí;

MATERIÁLY: Waage Vladimír, Okrašlovací spolky v okolí Prahy; Hůrka Martin, Náboženská výuka ve věznicích počátku 19. století na příkladu register vězeňského kaplana z let 1820–1822; Dolejský Martin, Retribuce v okrese Brandýs nad Labem v oficiálních dokumentech; Dolejský Martin, Květnové volby roku 1946 v okrese Brandýs nad Labem.

Ročník 7/1

STUDIE: Mrvík Vladimír Jakub, Socio-ekonomická a topografická analýza barokních Čelákovic; Psota Jan, Dějiny neznámého svobodnického dvora v Břežanech II; Hudeček Karel, Architekt Konstantin Sax (1874–1927) a jeho dílo v Čelákovících a okolí (dokončení); Dolejský Martin, Životní osudy levicového politika Karla Mestka (1907–1994);

MATERIÁLY: Tihelka Erik, Skalní výklenky U Kamenného stolu ve Vinoři – pozůstatky po chovu včel?; Dolejský Martin, Socha Antonína Švehly v Čelákovících.

Ročník 7/2

STUDIE: Fabini Pavel, K volební praxi na Smíchovsku na přelomu 19. a 20. století; Matějček Petr, „Akce zámky“. Dětské ozdravovny zřízené v Olešovicích, Kamenici, Lojovicích, ve Štíříně a v Ládví mezi lety 1945–1947; Pátrová Karin, Vražda u Větrušic v roce 1674 a postih kriminality na církevních statcích severně od Prahy; Stachurová Kucrová Veronika – Vizner Jan – Vondrová Hana, Zaniklá sídla Hornopožárského polesí;

MATERIÁLY: Hůrka Martin, Rukopisné přípisky v Kalendáři historickém Daniela Adama z Veleslavína uloženém v Muzeu Říčany; Buchtele Pavel, Legionáři okresu Praha-západ v bitvě u Zborova.

Ročník 8/1

STUDIE: Mrvík Vladimír Jakub, Z rytířů sedláky – ze sedláků rytíři. Obec Třebovle (okres Kolín) a místní nižší šlechta v raném novověku; Svoboda Stanislav, Nymburské a dolnoslezské hřbitovy, komparace modelových lokalit v období novověku; Pátra Milan, Prostituce za první republiky v Brandýse nad Labem;

MATERIÁLY: Dolejský Martin, „*Jsem dychtiv činů.*“ Vzpomínky Karla Nekováře na květnové povstání roku 1945 v Praze; Votoupal Igor, Archivní fond Rodinný archiv Brzorádů, Nymburk, 1778–1872.

Ročník 8/2

STUDIE: Pátrová Karin, Živnostenská společenstva bývalého okresu Jílové (1860–1947); Dolejský Martin, Komunistická strana Československa v okrese Brandýs nad Labem (1921–1938) – 1. část; Kasík Stanislav, Znak města Brandýsa nad Labem – Staré Boleslavi;

MATERIÁLY: Hůrka Martin, K hospodářským vazbám Vykáně na břístevský vrchnostenský dvůr ve středověku.

Ročník 9/1

STUDIE: Novotný Robert Radim, Německé menšinové školy v Kladně; Dolejský Martin, Komunistická strana Československa v okrese Brandýs nad Labem (1921–1938) – 2. část; Chmelenský Jiří – Šejbl Martin, Elektrárenský svaz středočeských okresů v Praze na příkladu distribuční trafostanice v Nedvězí.

Ročník 9/2

STUDIE: Hendrychová Zuzana – Vichta Jiří, Poddanský seznam panství Brandýs nad Labem z roku 1700 a jeho restaurování; Mrvík Vladimír Jakub, Vybavení domácností v královském městě Český Brod v době baroka a jejich sociální stratifikace;

MATERIÁLY: Plavec Michal, První vzlety letadel těžších vzduchu na Nymbursku (1910–1911); Plevová Anna, Příspěvek Olgy Barvířové k archeologickému poznání Jílovska.

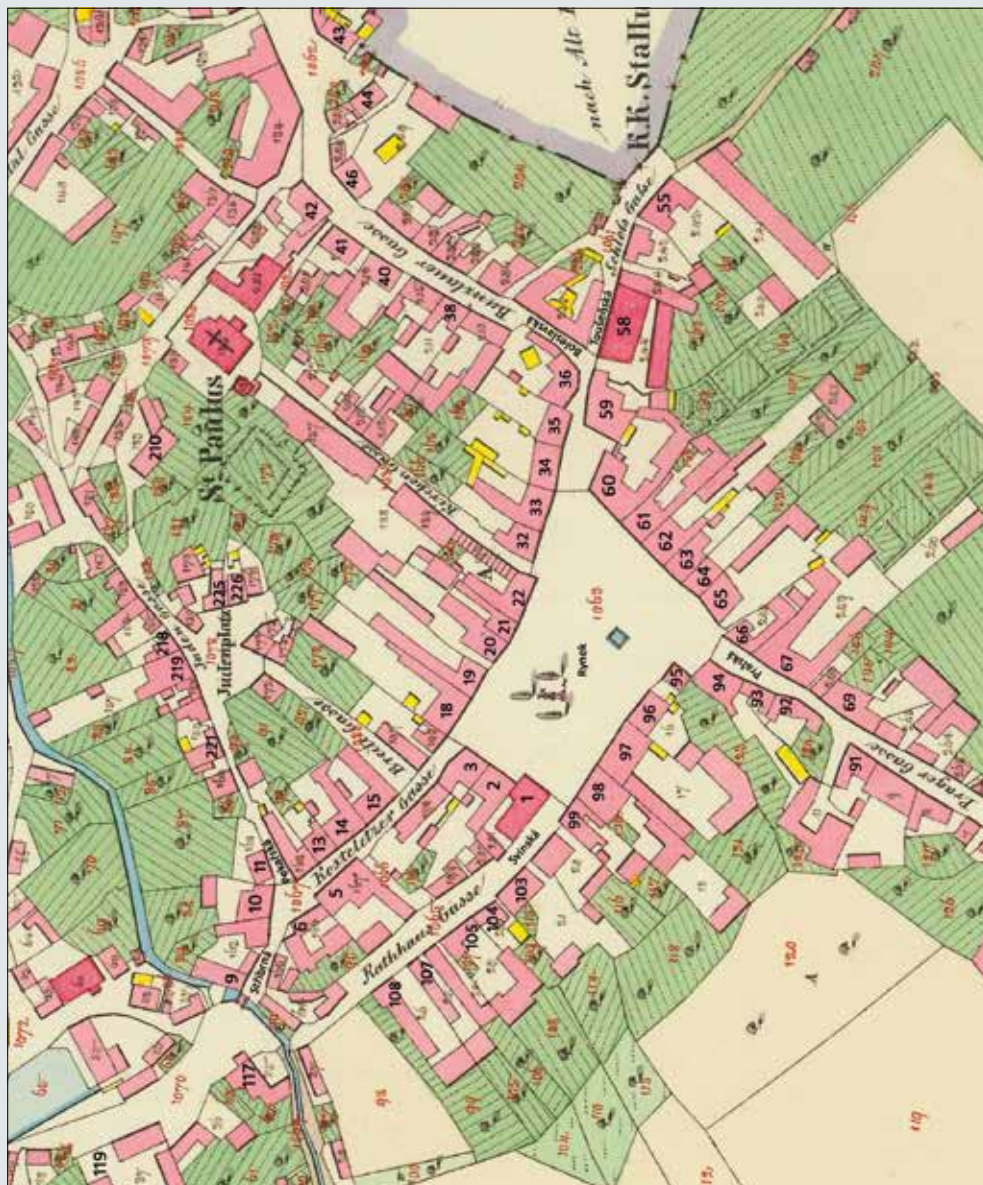
Ročník 10/1

STUDIE: Boukal Jan, Páni z Říčan do roku 1420. Studie k počátkům rodu erbu trojlistu; Svoboda Stanislav, Středočeská a dolnorakouská hřbitovní kultura na příkladu vývoje hřbitovů coby specifických fenoménů historické krajiny;

MATERIÁLY: Dolejský Martin, Protinacistický odboj komunistů v Čelákovících v letech 1939–1945; Pátra Milan, Sádrové odlitky zvonů ve Výtvarné sbírce Oblastního muzea Praha-východ.

Časopisy lze zakoupit u některého z vydavatelů: Státní okresní archiv Praha-venkov se sídlem v Dobřichovicích; Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem; Státní okresní archiv Kladno; Oblastní muzeum Praha-východ; Regionální muzeum v Jílovém u Prahy; Městské muzeum v Čelákovících.

Obrazová příloha ke studii Jaroslava Šulce
Městečko Brandýs nad Labem kolem poloviny 16. století ve světle
nejstarší městské pamětní knihy a urbáře z roku 1553

Císařský povinný otisk mapy stabilního katastru
pro Brandýs nad Labem z roku 1842. Na mapě jsou autorem studie vyznačeny
původní názvy ulic a popisná čísla domů, které náleží do sídelního
jádra městečka Brandýsa nad Labem z roku 1553

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru, Císařské povinné otisky 1 : 2 880
(1824-1843, 1851-1871) – Čechy, sign. B2/a/6C, aplikace Archivní mapy: 0458-1

Obrazová příloha ke studii Jaroslava Šulce
Městečko Brandýs nad Labem kolem poloviny 16. století ve světle
nejstarší městské pamětní knihy a urbáře z roku 1553

**Masarykovo náměstí, v 16. století rynek. Zleva jižní, západní
a severní fronta domů. Pohlednice z roku 1903**
Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírka písemností a tisků, inv. č. DOK 97,
Sbírka pohlednic R. Činovce

Masarykovo náměstí, v 16. století rynek. Severovýchodní roh náměstí.
Pohlednice z počátku 20. století
Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírka písemností a tisků, inv. č. DOK 97,
Sbírka pohlednic R. Činovce

**Obrazová příloha ke studii Jaroslava Šulce
Městečko Brandýs nad Labem kolem poloviny 16. století ve světle
nejstarší městské pamětní knihy a urbáře z roku 1553**

**Ulice Ivana Olbrachta, v 16. století Boleslavská, též Nová ulice.
Pohlednice z počátku 20. století**

Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírka písemností a tisků, inv. č. DOK 97,
Sbírka pohlednic R. Činovce

**Obrazová příloha ke studii Jaroslava Šulce
Městečko Brandýs nad Labem kolem poloviny 16. století ve světle
nejstarší městské pamětní knihy a urbáře z roku 1553**

**Pražská ulice, v 16. století se stejným názvem.
Pohlednice z počátku 20. století**

Oblastní muzeum Praha-východ, Sběrka písemností a tisků, inv. č. DOK 97,
Sběrka pohlednic R. Činovce

Obrazová příloha ke studii Jaroslava Šulce
Městečko Brandýs nad Labem kolem poloviny 16. století ve světle
nejstarší městské pamětní knihy a urbáře z roku 1553

Komenského náměstí, v 16. století Toušeňská ulice.

Pohlednice odeslaná v roce 1921

Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírka písemností a tisků, inv. č. DOK 97,
Sbírka pohlednic R. Činovce

Petra Jilemnického, v 16. století Stříbrná ulice.

Pohlednice z počátku 20. století

Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírka písemností a tisků, inv. č. DOK 97,
Sbírka pohlednic R. Činovce

Obrazová příloha ke studii Jaroslava Šulce
Městečko Brandýs nad Labem kolem poloviny 16. století ve světle
nejstarší městské pamětní knihy a urbáře z roku 1553

Kostel sv. Vavřince na někdejším Nižším Hrádku.
Pohlednice z počátku 20. století

Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírka písemností a tisků, inv. č. DOK 97,
Sbírka pohlednic R. Činovce

Pohled ke kostelu sv. Petra na někdejším Vyšším Hrádku a přilehlému domu.
Pohlednice z počátku 20. století

Oblastní muzeum Praha-východ, Sbírka písemností a tisků, inv. č. DOK 97,
Sbírka pohlednic R. Činovce

**Obrazová příloha ke studii Vladimíra Jakuba Mrvíka
Snahy (nejen) knížecího rodu Lichtenštejnů
o těžbu stříbra ve Stříbrné Skalici**

**Stříbrný pečetní typář městečka Stříbrné Skalice z roku 1610
s motivem kutajícího havíře**
SOkA Kolín

**Rozlehlé údolí na severozápadním okraji městečka Stříbrné Skalice
podél Jevanského potoka směrem k Nouzovskému rybníku.
V tomto údolí se v 16. a 17. století rozkládal důlní revír s řadou technických
objektů, havíři těžili rudu v dlouhém hřebeni vlevo**

Foto Vladimír Jakub Mrvík

**Obrazová příloha ke studii Vladimíra Jakuba Mrvíka
Snahy (nejen) knížecího rodu Lichtenštejnů
o těžbu stříbra ve Stříbrné Skalici**

**Stříbrná Skalice, ulice Ke Štolám, vpravo nahoře dům čp. 111.
Na jeho pozemku začínala štola, vyražená patrně roku 1798**
Foto Vladimír Jakub Mrvík

**Přibližná lokalizace stříbrnoskalických důlních revírů
(podle písemných pramenů)**

Modrá barva: původní štoly ze 16. a 17. století;
fialová barva: oblast technického zázemí těžby s hornickými chalupami a šmelcovnou;
červená barva: nové štoly, ražené pravděpodobně v roce 1798
Kresba Vladimír Jakub Mrvík

**Obrazová příloha ke studii Vladimíra Jakuba Mrvíka
Snahy (nejen) knížecího rodu Lichtenštejnů
o těžbu stříbra ve Stříbrné Skalici**

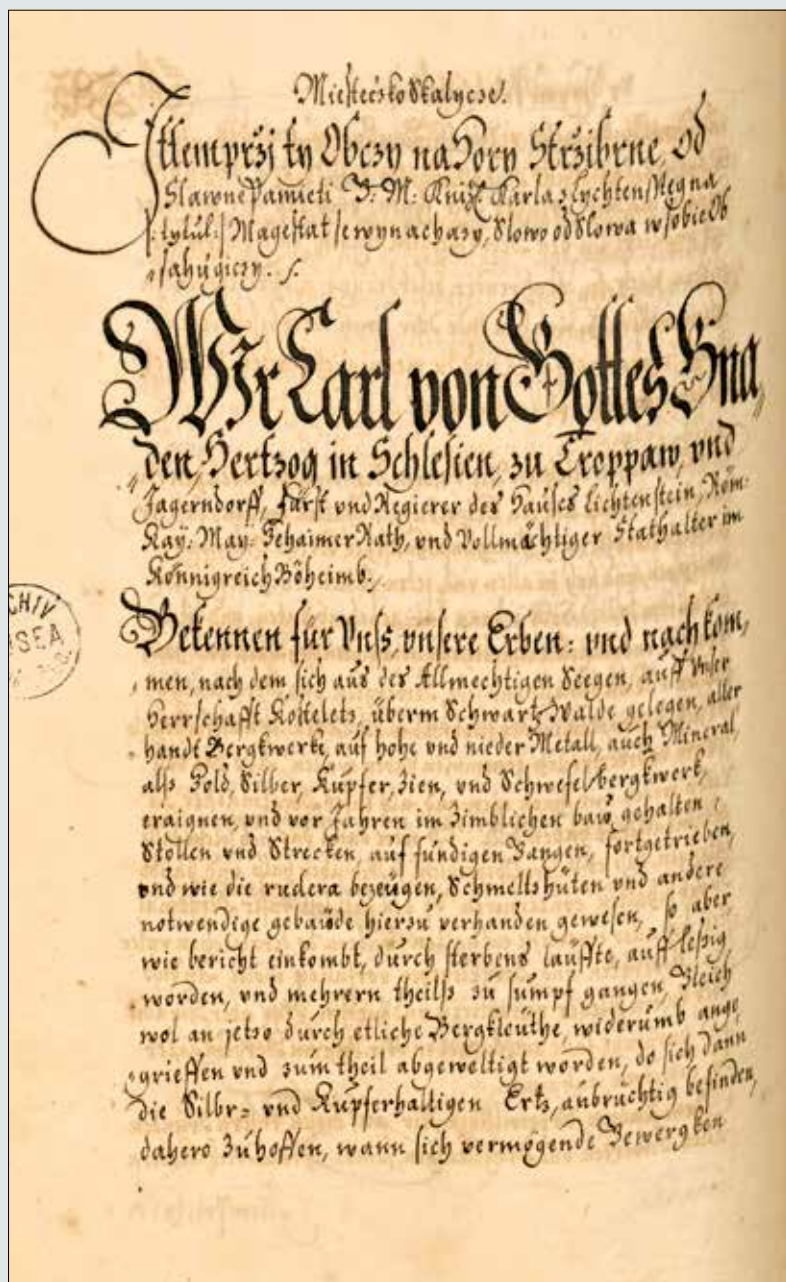

**Historická budova radnice ve Stříbrné Skalici,
vystavěná po roce 1766. Stav v roce 1921**
SOkA Kolín

**Stříbrná Skalice, můstek přes Jevanský potok
v dnešní ulici Na Čapík.
Na vrchu Čapík se patrně dolovalo v letech 1753–1755.
Historická fotografická pohlednice z počátku 20. století**
Archiv autora

Obrazová příloha ke studii Vladimíra Jakuba Mrvíka Snahy (nejen) knížecího rodu Lichtenštejnů o těžbu stříbra ve Stříbrné Skalici

Horní řád knížete Karla z Lichtenštejna pro rudní revír ve Stříbrné Skalici, 1623

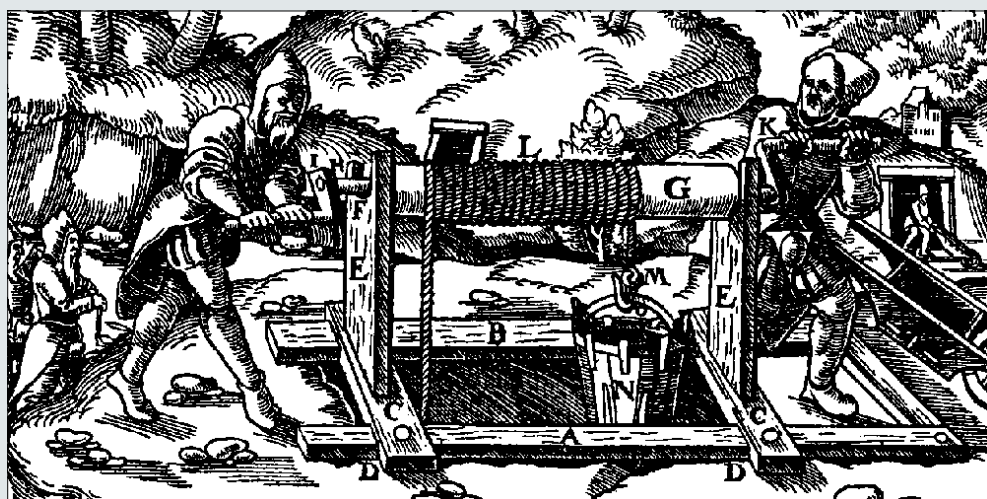
SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy, inv. č. 3138, fol. 284–285

Obrazová příloha ke studii Vladimíra Jakuba Mrvíka
Snahy (nejen) knížecího rodu Lichtenštejnů
o těžbu stříbra ve Stříbrné Skalici

Podpis a sekretní pečeť knížete Jana Adama I. z Lichtenštejna, 1711

SOA Praha, Vs Kostelec nad Černými lesy,
spisové odd. Dominicalia, kt. 18, složka 312

Hašplíři

Reprofoto z knihy Jiřího Agricoly *De re metallica libri XII*, 1556

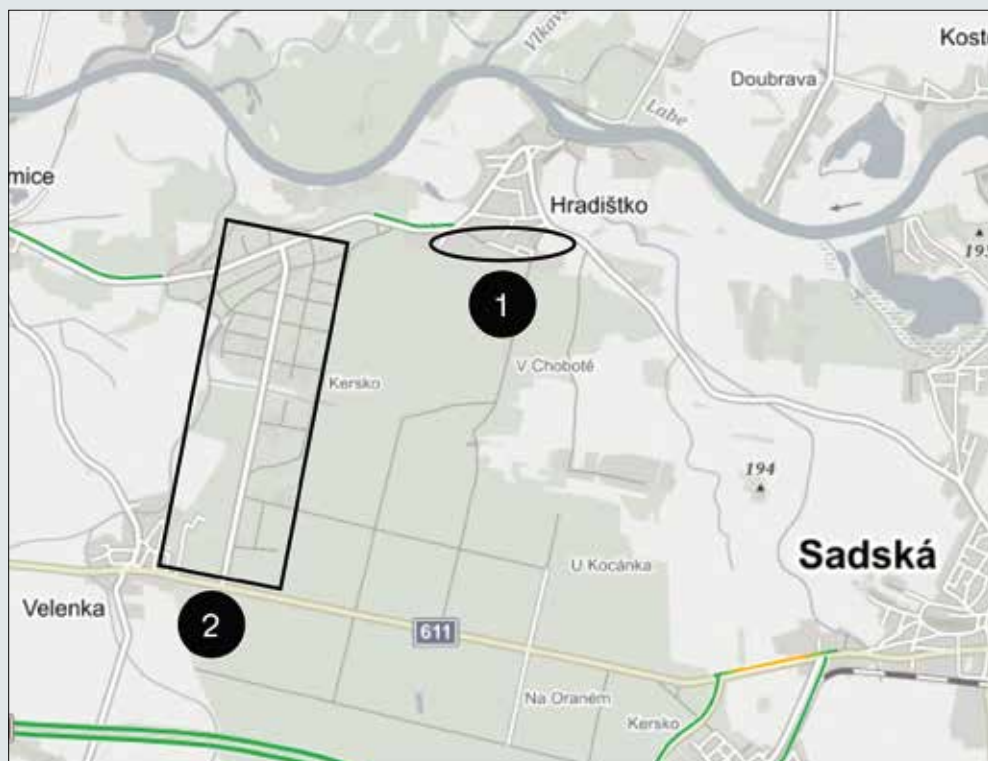
Obrazová příloha ke studii Vladimíra Jakuba Mrvíka
Snahy (nejen) knížecího rodu Lichtenštejnů
o těžbu stříbra ve Stříbrné Skalici

Šmelcovna

Reprofoto z knihy Jiřího Agricoly *De re metallica libri XII*, 1556

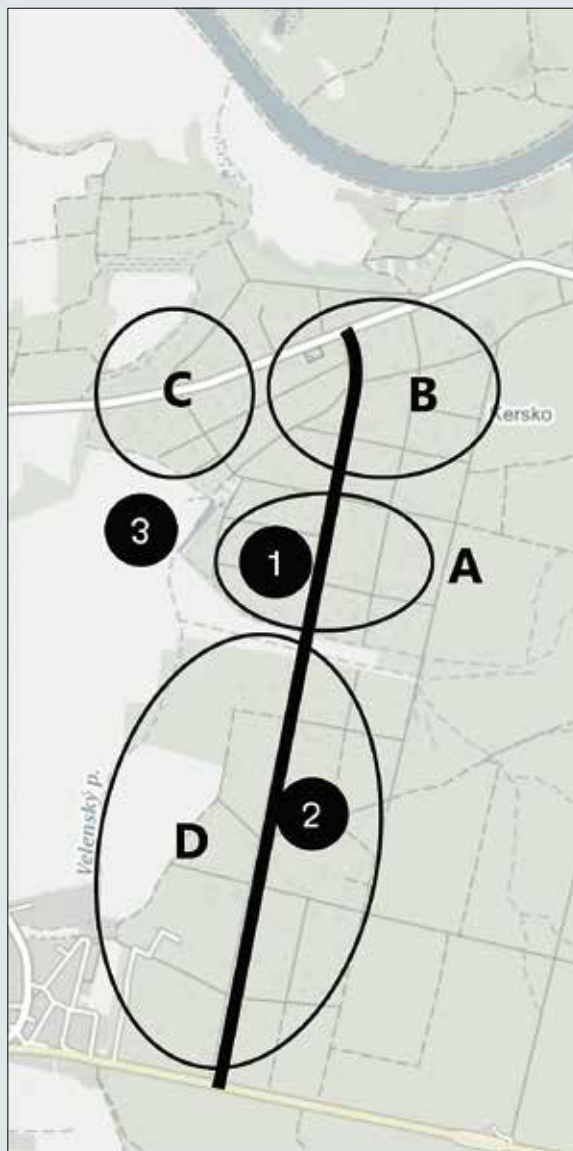
**Obrazová příloha ke studii Václava Matouška
(Nejen) „lesní město“ Kersko. Vznik a prvá dvě desetiletí existence
rekreačních vilo-chatových kolonií ve středním Polabí**

**Rozsah rekreační kolonie jižně od Hradištka (1),
rozsah rekreační kolonie Kersko (2)**

Grafická úprava Jan Matoušek

**Obrazová příloha ke studii Václava Matouška
(Nejen) „lesní město“ Kersko. Vznik a první dvě desetiletí existence
rekreačních vilo-chatových kolonií ve středním Polabí**

„Lesní městečko“ Kersko

Schematické vyznačení rozsahu a polohy kumulací rekreačních staveb A, B, C, D.
Svatojosefský pramen a tenisové kurty (1); Štědrovečerní pramen, Lesní kavárna
a Dépandance Hájenka (2);
koupaliště a restaurace (3).

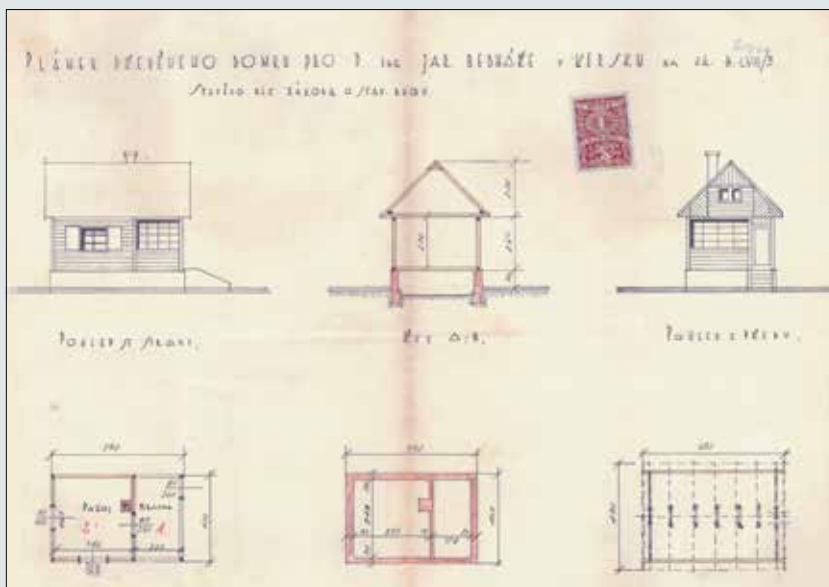
Silnou linií vyznačena páteřní komunikace „Betonka“

Grafická úprava Jan Matoušek

**Obrazová příloha ke studii Václava Matouška
(Nejen) „lesní město“ Kersko. Vznik a prvá dvě desetiletí existence
rekreačních vilo-chatových kolonií ve středním Polabí**

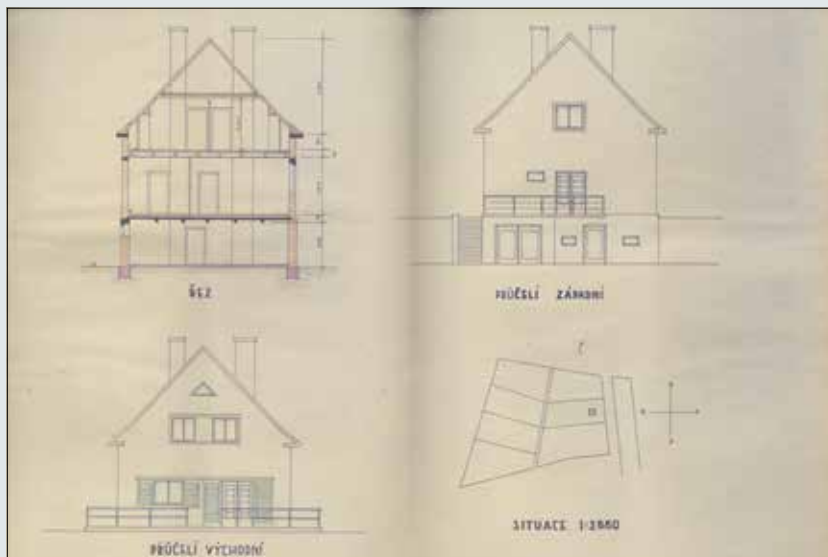

Vila čp. 191, Josef Bendl, Praha VII, 1937, Kersko – kumulace A
SOKA Nymburk

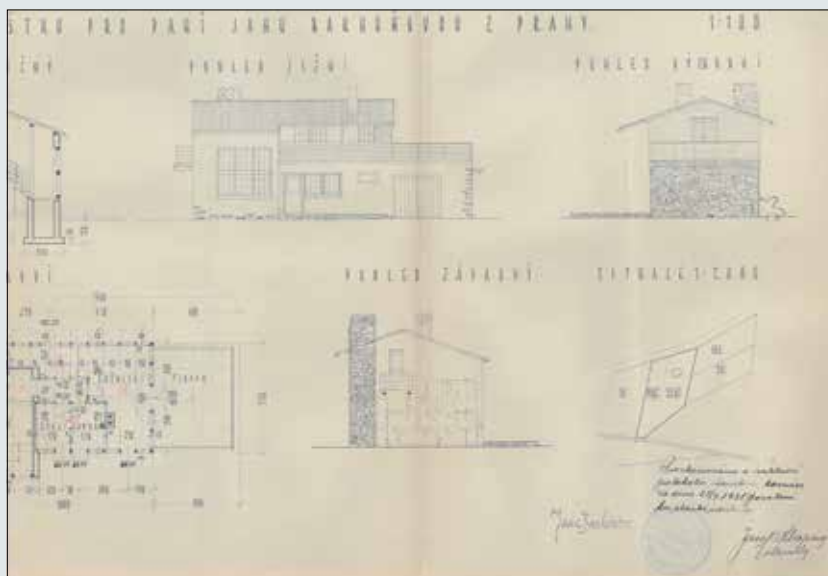

Chata čp. 190, ing. Stanislav Bednář, Praha VII, 1937,
Kersko – kumulace A
SOKA Nymburk

**Obrazová příloha ke studii Václava Matouška
(Nejen) „lesní město“ Kersko. Vznik a první dvě desetiletí existence
rekreačních vilo-chatových kolonií ve středním Polabí**

**Domek čp. 219, Marie Chmelová, Praha VII, 1938, Kersko – kumulace A
SOKA Nymburk**

**Vilochata čp. 217, Jana Barhoňová, Praha III – Žižkov, 1938,
na levém břehu Labe severně od Kerska, resp. kumulace B
SOKA Nymburk**

**Obrazová příloha k článku Vojtěcha Ptáčka
Ovocnictví na Jílovsku ve 20. století**

Alej jabloní u silnice Jílové – Kamenný Přívoz.
**Po levé straně odrůda strýmka, po pravé odrůda panenské české
a malinové hornokrajské**
Foto Vojtěch Ptáček, 2021

Pohled na Jílové od jihu.
V popředí výsadba třešní pod Farskou zahradou, 1974
Archiv autora

**Obrazová příloha k článku Vojtěcha Ptáčka
Ovocnictví na Jílovsku ve 20. století**

**Svatováclavské lázně s výsadbou ořešáků, jabloní a slivoní
na pohlednici z konce 19. století**

Regionální muzeum v Jílovém u Prahy,
Fotografie, filmy, videozáznamy a jiná média, inv. č. 835-36

**Výstavba silnice z Jílového do Kamenného Přívozu, v pozadí
liniová výsadba slivoní, 30. léta 20. století**

Foto Josef Dvořák, Regionální muzeum v Jílovém u Prahy,
Fotografie, filmy, videozáznamy a jiná média, inv. č. 2623

**Obrazová příloha k článku Martina Hůrky
Dendrodata z kostela a tvrze ve Vyšehořovicích**

Mladší brána tvrze
Foto Martin Hůrka, 2008

Datovaný trámek s okem pro točnici u mladší brány tvrze
Foto Martin Hůrka, 2022

**Obrazová příloha k článku Martina Hůrky
Dendrodata z kostela a tvrze ve Vysehořovicích**

**Odstranění zazdívky
staršího sanktuáře**

Foto Jaroslav Špaček,
1995

Odstranění zazdívky staršího sanktuáře

Foto Jaroslav Špaček, 1995

**Obrazová příloha k článku Martina Hůrky
Dendrodata z kostela a tvrze ve Vyšehořovicích**

**Odstranění zazdívky
staršího sanktuáře**

Foto Jaroslav Špaček,
1995

Oba sanktuáře

Foto Jaroslav Špaček, 1995

**Obrazová příloha k článku Martina Hůrky
Dendrodata z kostela a tvrze ve Vyšehořovicích**

**Zhlaví jižněji umístěného trámu ve věži kostela
nesoucího původní podlahu příslušného patra**

Foto Martin Hůrka, 2022

Obrazová příloha k článku Šárky Juřinové Muzea mají sílu měnit svět kolem nás

Ukázky rýžování zlata na nádvoří muzea

Foto Regionální muzeum v Jílovém u Prahy

Diskuze na téma funkce a poslání regionálních muzeí

Foto Regionální muzeum v Jílovém u Prahy

**Obrazová příloha k článku Šárky Juřinové
Muzea mají sílu měnit svět kolem nás**

**Zaměstnanci Regionálního muzea v Jílovém u Prahy
jako účastníci generální konference ICOM 2022**

Foto Regionální muzeum v Jílovém u Prahy